



Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας  
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ: ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**Οι πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας 1946-1949  
και ο επαναπατρισμός τους**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΤΖΗ Γ. ΚΥΡΙΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΑ

A.M.: 839

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:  
Επιβλέπων Καθηγητής: Ανδρέου Ι. Ανδρέας  
Α΄ Βαθμολογητής: Ηλιάδου- Τάχου Σοφία  
Β΄ Βαθμολογητής: Κασβίκης Κωνσταντίνος

Φλώρινα, 2020

## Ευχαριστίες

Στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας θα αποτελούσε παράλειψη αν δεν ευχαριστούσα τους ανθρώπους που μου παρείχαν σημαντική βοήθεια για την υλοποίησή της.

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο Παιδαγωγικό τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Διπλώματος Επιστήμες της Αγωγής: Διδακτική και Έρευνα της Ιστορίας και της Τοπικής Ιστορίας.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Ανδρέα Ανδρέου, επιβλέποντα της εργασίας, για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπο μου με την ανάθεση της παρούσας διπλωματικής εργασίας καθώς και για τη βοήθεια και καθοδήγηση που πρόσφερε όπου και όταν αυτή χρειάστηκε. Θα ήθελα να ευχαριστήσω και την κυρία Ηλιάδου- Τάχου Σοφία και τον Κύριο Κωνσταντίνο Κασβίκη για τη συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή μου. Δεν θα μπορούσα να μην εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους ανθρώπους που με βοήθησαν να φέρω εις πέρας το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας μου. Η συμβολή τους ήταν πολύ σημαντική και καθοριστική αλλά και οι πολύτιμες πληροφορίες που μου παρείχαν συνέβαλαν στην διεκπεραίωση της εργασίας μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα τους γονείς μου για τις θυσίες, την ψυχολογική συμπαράσταση και οικονομική υποστήριξη που πρόσφεραν όλα αυτά τα χρόνια και στήριξαν τις σπουδές μου στις δύσκολες εποχές που διανύουμε με οποιονδήποτε τρόπο μπορούσαν για να αποκτήσω την καλύτερη μόρφωση αλλά και με υποστήριξαν και με εμπιστεύτηκαν σε τυχόν δυσκολίες που μπορεί να αντιμετώπισα στην διάρκεια της φοίτησής μου αλλά και μου στάθηκαν ιδιαίτερα στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

## Περιεχόμενα

Ευχαριστίες .....	2
Περίληψη .....	4
Abstract .....	6
Εισαγωγή .....	9
Βιβλιογραφική Επισκόπηση .....	16
Προφορική Ιστορία – Συνεντεύξεις .....	17
Ορισμός του πολιτικού πρόσφυγα .....	19
1) Ο εμφύλιος πόλεμος.....	24
1.1) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία.....	35
1.2) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Ρουμανία .....	40
1.3) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Τσεχοσλοβακία .....	44
1.4) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία .....	47
1.5) Πολιτικοί πρόσφυγες στην Πολωνία.....	55
1.6) Πολιτικοί πρόσφυγες στην Αλβανία .....	57
1.7) Ο επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων.....	61
2) Μελέτη περίπτωσης : Οι πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας .....	69
2.1) Ιστορική αναδρομή της Έδεσσας.....	69
2.2) Οι Σλαβομακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες .....	72
2.3) Μεθοδολογία έρευνας .....	77
3) Αποτελέσματα αρχειακού υλικού και συνεντεύξεων .....	80
3.1) Δείγμα έρευνας.....	80
3.2) Ο πληθυσμός των πολιτικών προσφύγων της Έδεσσας.....	80
3.3) Το ταξίδι της προσφυγιάς.....	82
3.4) Η ζωή στις χώρες υποδοχής .....	84
3.5) Ο επαναπατρισμός τους .....	90
Διαπιστώσεις.....	96
4) Συνεντεύξεις.....	99
Βιβλιογραφία .....	126
Ξένη Βιβλιογραφία .....	132
Παράρτημα.....	134

## Περίληψη

Έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τότε που διαλύθηκε ο υπαρκτός σοσιαλισμός στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και από το τέλος του ψυχρού πολέμου, ο οποίος διαχώρισε τον κόσμο σε κομμουνιστική ανατολή και καπιταλιστική δύση. Οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης έγιναν χώρες της πρώην ανατολικής Ευρώπης, οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες από την περίοδο του κομμουνισμού πέρασαν στην περίοδο του μετακομμουνισμού. Όλα τα παραπάνω φανερώνουν το μεταβατικό στάδιο των κοινωνιών και την αδυναμία να γίνουν αντιληπτές με διαφορετικό τρόπο.

Η παρούσα ερευνητική εργασία ασχολείται με την αναγκαστική μετανάστευση των πληθυσμών κατά την περίοδο του εμφυλίου, οι οποίοι βρήκαν καταφύγιο σαν πολιτικοί πρόσφυγες στις πρώην ανατολικές χώρες της Ευρώπης κατά κύριο λόγο και έζησαν σε αυτές μέχρι τη λήξη του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα διερευνά τον τρόπο αποτύπωσης της διεργασίας αυτής στη μνήμη με το παράδειγμα πιο προσωπικών εμπειριών ανθρώπων, οι οποίοι έφυγαν την περίοδο του εμφυλίου σαν πολιτικοί πρόσφυγες από την περιοχή της Έδεσσας. Για να διεκπεραιωθεί η παρακάτω εργασία και έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ελεύθερη ημιδομημένη συνέντευξη μέσα από την οποία αναλύθηκαν οι θεματικοί άξονες. Το δείγμα συλλέχθηκε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας αποτελώντας το από 11 πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι είχαν δραστηριοποιηθεί κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και αργότερα εντοπίστηκαν σε χώρες του πρώην σοσιαλισμού. Οι πρωτογενείς πηγές ολοκληρώνονται με την προσωπική μαρτυρία ενός απογόνου ενός πολιτικού πρόσφυγα, ο οποίος γεννήθηκε και μεγάλωσε στην υπερωρία.

Για να ενισχυθεί η ιστορική έρευνα έγινε και η συμπερίληψη δευτερογενών πηγών. Πιο συγκεκριμένα έγινε ανάλυση τόσο των συνεντεύξεων των έντεκα προσωπικών εμπειριών των πολιτικών προσφύγων όσο και το φωτογραφικό υλικό που έχει κοινοποιηθεί. Σημαντικό ρόλο επίσης αποτέλεσαν αρχεία της κοινωνικής ιστορίας, εφημερίδες και περιοδικά που αναφέρονται με άρθρα τους σε αυτήν την περίοδο. Από την ποιοτική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε παρατηρήθηκε ότι οι Έλληνες που κατέφυγαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης ως πολιτικοί πρόσφυγες ήταν αρκετοί και σε κάποιες περιπτώσεις εντάχθηκαν, ενώ σε κάποιες άλλες όχι στην τοπική κοινωνία, ενώ σε κάποιες άλλες αναγκάστηκαν να ξανά μετακινηθούν προς τις

επόμενες χώρες. Επίσης, γίνεται η παρατήρηση ότι σε όλες τις περιπτώσεις σχεδόν οι πολιτικοί πρόσφυγες θέλησαν να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα, τα έθιμα και τα ήθη πάντοτε έχοντας στο μυαλό τους ότι η παραμονή τους σε αυτές τις χώρες υποδοχής είναι προσωρινή και ότι η μέρα του επαναπατρισμού τους είναι κοντά.

Μάλιστα σε αυτή την εργασία γίνεται η ανάλυση και η περιγραφή του τρόπου με τον οποίο επαναπατρίστηκαν περισσότεροι πολιτικοί πρόσφυγες μετά την λήξη του εμφυλίου πολέμου. Τέλος, μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν έγινε περισσότερο εμβάθυνση στα βιώματα των πολιτικών προσφύγων της Έδεσσας, της ζωής που βίωσαν, στις χώρες που κατέφυγαν αλλά και τον τρόπο με τον οποίο έγινε ο επαναπατρισμός τους. Η πληθώρα των ερευνητικών ερωτημάτων ευνόησε την περαιτέρω εμβάθυνση και ανάλυση του εν λόγω θέματος.

## **Abstract**

It has been several years since the real socialism in Eastern European countries was dissolved and the end of the Cold War that divided the world into a communist east and a capitalist west. The countries of Eastern Europe became the countries of the former Eastern Europe, the former socialist countries from the period of communism to the period of post-communism. All of the above illustrate the transitional stage of societies and the unable to perceive them differently.

The present research deals with the forced migration of populations during the civil war, who took refuge as political refugees in the former Eastern European countries and lived there until the end of the civil war in Greece. More specifically, it explores the impression of this process in memory by the example of more personal experiences of people who fled the civil war as political refugees from the region of Edessa. The following semi-structured interview was used to carry out the following work and research through which the themes were analyzed. The sample was collected using the avalanche method, consisting of 5 political refugees who had been active during the civil war and were later identified in countries of former socialism. The primary sources end with the personal testimony of a descendant of a political refugee who was born and raised in overtime.

Secondary sources were included to enhance the historical research. Specifically, both the interviews of the eleven personal experiences of political refugees and the photographic material reported were analyzed. The archives of the Social History, newspapers and magazines with articles in this period have also played an important role. From the qualitative analysis it was observed that the Greeks who fled to Eastern European countries as political refugees were sufficient and in some cases joined, while in others not in the local community, in others they were forced to relocate to the next countries. It is also observed that in almost all cases political refugees have always wanted to maintain their national identity, customs and habits, always having in mind that their stay in these host countries is temporary and that their return is a day of repatriation close.

Indeed, this paper analyzes and describes the way in which more political refugees were repatriated after the end of the civil war. Finally, the interviews conducted further deepened the experiences of the political refugees in Edessa, the

life they lived in, the countries they fled to, and the way they were repatriated. The plethora of research questions favored further deepening and analysis of this topic.

**Λέξεις κλειδιά**

Έδεσσα, πολιτικός πρόσφυγας, εμφύλιος, Βαλκάνια, επαναπατρισμός

**Key words**

Edessa, political refugee, civil war, Balkans, repatriation

## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- α. ν. Αναγκαστικός Νόμος  
ΑΠ Άρειος Πάγος  
ΔΑΣ Δελτίο Ατομικών Στοιχείων  
ΔΣΕ Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος  
ΕΑΜ Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο  
ΕΣΣΔ Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών  
ΚΕΚ Κέντρα Εργαζόμενου Κοριτσιού  
ΚΕΝ Κέντρα Νεότητας  
ΚΚΕ Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος  
ΚΚΤσ Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας  
ΚΥΠ Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών  
ΝΔ Νομοθετικό Διάταγμα  
ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών



## Εισαγωγή

Το ζήτημα των πολιτικών προσφύγων αποτελεί το τελευταίο διάστημα ένα από τα πιο εξελισσόμενα αντικείμενα έρευνας, παρόλο που για δεκαετίες υπήρξε ένα θέμα ταμπού. Οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η αύξηση των μελετών και η έντονη ενασχόληση με την πολιτική προσφυγιά<sup>1</sup>, είναι αρχικά η έξαρση της μνήμης και του τραύματος, καθώς πολλές είναι οι προφορικές μαρτυρίες και οι έρευνες που θέλουν να αποδώσουν δικαιοσύνη, αλλά και η μετακίνηση του ενδιαφέροντός των ιστορικών σε κοινωνικά θέματα και πιο συγκεκριμένα στον άνθρωπο. Οι άνθρωποι αρχικά, προσπαθούν να ξεχάσουν το παρελθόν, περνώντας τη φάση της αποξένωσης από αυτήν την οικεία κατάσταση που έχουν βιώσει και έπειτα περνούν στη φάση της επανοικείωσης αλλά σε νέο πλαίσιο και με νέες σημασίες και νοήματα. Όταν ένα πράγμα μας είναι οικείο δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ιστορίας<sup>2</sup>. Αυτό προϋποθέτει ότι το ιστορούμενο έχει περάσει από την αμεσότητα στην εμμεσότητα. Τα ενδιαφέροντα των ιστορικών διαμορφώνονται ανάλογα με τα πλαίσια που έχουν δημιουργηθεί σε μια κοινωνία. Επομένως, οι ιστορικές έρευνες τοποθετούνται μέσα σε ευρύτερα ερμηνευτικά πλαίσια, δηλαδή στις γενικότερες ιδέες που ισχύουν σε μια εποχή. Όσες έρευνες δεν ανταποκρίνονται σε αυτά τα πλαίσια περιθωριοποιούνται.

Επίσης, ιδιαίτερο λόγο στη συγκεκριμένη μελέτη έπαιξαν τα αρχεία των παλιών λαϊκών δημοκρατιών. Με αυτόν τον τρόπο σημαντικές ιστορικές έρευνες που είχαν βασιστεί κυρίως στα τεκμήρια των συγκεκριμένων κρατών συνέβαλαν στην αναλυτική χαρτογράφηση του συγκεκριμένου φαινομένου, αφού πραγματοποιήθηκε η διερεύνηση πολλών πτυχών των πολιτικών προσφύγων, που πριν από λίγα χρόνια ήταν άγνωστες σε εμάς. Ως προς τον όρο του πολιτικού πρόσφυγα υπήρξε ασάφεια. Υπήρξαν πέντε διαφορετικές κατηγορίες πολιτικού πρόσφυγα<sup>3</sup> οι οποίες αποτελούνταν 1) από κομματικά στελέχη και εθελοντές αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος στους οποίους ο όρος πολιτικός πρόσφυγας ταίριαζε

---

<sup>1</sup> Τσέκου Α., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας, 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας προσωρινής διαμονής*, διδακτορική εργασία, τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008. <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/18782>, σελ.7-8.

<sup>2</sup> Σύμφωνα με τον **Huizinga** ο τρόπος που βλέπει κάθε κοινωνία τον εαυτό της καθορίζει και το ιστορικό της βλέμμα. Κάθε παρελθόν μπορεί να αποτελέσει ιστορικό παρελθόν μόνο αν έχει νόημα για κάποιον πολιτισμό αφού οι πολιτισμοί δεν είναι το αντικείμενο αλλά το υποκείμενο γραφής της ιστορίας. Λιάκος Α., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*;, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007.

<sup>3</sup> Καλύβας Σ., & Μαραντζίδης, Ν., (2015). *Εμφύλια πάθη*, 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο, Μεταίχμιο. (n.d.). σ.458-59

απόλυτα με βάση τα κριτήρια που δημιουργήθηκαν με την υπογραφή της σύμβασης της Γενεύης. Έπειτα ήταν 2) **οι αντάρτες που είχαν επιστρατευθεί**, άρρενες και θήλυ για να λάβουν μέρος στον πόλεμο στις γραμμές του ΔΣΕ και να βρίσκονται στο «σιδηρούν παραπέτασμα». Επίσης, ως πολιτικοί πρόσφυγες χαρακτηρίστηκαν 3) **οι κάτοικοι των παραμεθόριων περιοχών στη Βόρεια Ελλάδα**, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν από το ΔΣΕ να προχωρήσουν σε εκκένωση των χωριών τους καθώς έπρεπε να ακολουθήσουν τους αντάρτες στην υπερορία. Ταυτόχρονα, οι πολιτικοί πρόσφυγες αποτελούνταν από 4) **αιχμαλώτους στρατιώτες και αξιωματικούς** του Ελληνικού Στρατού που πήραν μαζί τους οι αντάρτες στην Αλβανία στα πλοία της προσφυγιάς τέλος, 5) **χιλιάδες παιδιά** από το «παιδομάζωμα» χαρακτηρίστηκαν ως πολιτικοί πρόσφυγες. Ξεχωριστή κατηγορία αποτελεί **η ομάδα των Σλαβομακεδόνων** ανταρτών και αμάχων οι οποίοι άφησαν τις εστίες τους με κατεύθυνση τη Γιουγκοσλαβία ιδιαίτερα μετά τη ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν το 1948 με στόχο να λιποτακτήσουν από το ΔΣΕ και να μην λάβουν μέρος στη στρατολόγηση.

Το μέγεθος των πολιτικών προσφύγων δεν μπορεί να είναι πλήρως ξεκάθαρο και υπολογίζεται πως στην Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση είχαν εγκατασταθεί 75.000-100.000 άτομα. Περίπου το ένα τρίτο από αυτούς, αποτελούσαν οι Σλαβομακεδόνες από την περιοχή κυρίως της Φλώρινας, της Καστοριάς και της Έδεσσας. Δύσκολα προσδιορίζεται ο αριθμός των ανθρώπων που εγκατέλειψαν τη χώρα εξαιτίας του φόβου τους για διώξεις εξαιτίας της φυλής, της εθνικότητας, της κοινωνικής τάξης, της θρησκείας και των πεποιθήσεων. Χιλιάδες οπαδοί του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και αντάρτες εθελοντές που ανήκαν στην κατηγορία αυτή, υπήρξαν πολιτικοί πρόσφυγες. Πολλοί άνθρωποι, επειδή εξαναγκάστηκαν, ακολούθησαν τους αντάρτες στην Ανατολική Ευρώπη. Ξεκληρίστηκαν ολόκληρα χωριά, όπως αυτό στη Μουργκάνα και τον Γράμμο από αντάρτες. Ταυτόχρονα μικρός αριθμός των αιχμαλώτων του Ελληνικού Στρατού βρέθηκε δια της βίας στο σιδηρούν παραπέτασμα. Το Γενικό Επιτελείο Στρατού υπολόγιζε τους αγνοούμενους στρατιώτες σε χιλιάδες.

Τους πρώτους πολιτικούς πρόσφυγες δέχτηκαν η Γιουγκοσλαβία, η Αλβανία και η Βουλγαρία. Το κύριο τμήμα τους μετακινήθηκε προς την Ουγγαρία, Πολωνία,



στο παγκόσμιο κομμουνιστικό στρατόπεδο με διχασμούς και διαμάχες στον ελληνικό αριστερό κόσμο. Όσον αφορά τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς, η οργάνωση της καθημερινής ζωής των ατόμων τέθηκε υπό τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας που βρισκόταν βεβαίως σε στενή συνεργασία με τα τοπικά κομμουνιστικά καθεστώτα. Η εργασία, οι σχέσεις, οι ομάδες και η εκπαίδευση βρίσκονταν κάτω από την επιτήρηση και τον έλεγχο του κόμματος.

Οι Έλληνες στη Βουλγαρία βρέθηκαν αντιμέτωποι, τόσο με τις εσωτερικές αντιπαλότητες, όσο και με τις δυσκολίες προσαρμογής που προέκυπταν από την εγκατάσταση σε ένα άγνωστο, για τους περισσότερους, περιβάλλον. Η συντριπτική πλειοψηφία των κομμουνιστών ανταρτών του ΔΣΕ που παρέμειναν σε γιουγκοσλαβικό έδαφος ήταν Σλαβομακεδόνες. Στη Ρουμανία εγκαταστάθηκε ένας αριθμός περίπου 11.500 ανθρώπων<sup>6</sup>. Η Πολωνία είχε έναν ιδιαίτερα σύνθετο ρόλο κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου καθώς οργάνωσε αποστολές βοήθειας στους Έλληνες αντάρτες δια αέρος και κυρίως, θαλάσσης.

Η επιδίωξη ήταν να διατηρηθεί το ηθικό των προσφύγων ακέραιο, ενώ η διατήρησή του, αποτελούσε εφεδρεία για έναν μελλοντικό επαναπατρισμό στην Ελλάδα. Επίσης, το κόμμα επιδίωξε να μην αφομοιώνονται οι πρόσφυγες στη χώρα υποδοχής αλλά να διατηρούν ξεχωριστό σώμα στις υπάρχουσες κοινωνίες. Με αυτό θα κατάφερνε την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας<sup>7</sup>. Στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και εξαιτίας της αλλαγής των συνόρων μεταξύ των κρατών υπήρξε μεγάλη μετακίνηση πληθυσμού, ίσως η μεγαλύτερη στη σύγχρονη ιστορία. Υπολογίζεται ότι από το 1945 πάνω από 40 εκατομμύρια πρόσφυγες μετακινήθηκαν, γεγονός που επέτασσε την ανάγκη δημιουργίας ενός οργανισμού που θα είχε ως στόχο να τους προστατεύει. Το '43 ιδρύεται η οργάνωση Ηνωμένα Έθνη για να ανακουφίζει και να αποκαθιστά τους πρόσφυγες και 8 χρόνια αργότερα υπογράφεται η σύμβαση του ΟΗΕ στη Γενεύη, η οποία προσδιορίζει το περιεχόμενο της έννοιας πρόσφυγας. Σύμφωνα με το άρθρο, ως πρόσφυγας θεωρούνταν το άτομο το οποίο εξαιτίας δικαιολογημένου φόβου διώκεται επειδή έχει διαφορετική φυλή, θρησκεία, εθνικότητα, κοινωνική τάξη και πολιτικές πεποιθήσεις έξω από τη χώρα στην οποία έχει την υπηκοότητα αλλά δεν

<sup>6</sup> Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: ΠΑΜΑΚ 2015,σελ.66.  
[http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432\\_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf](http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf)

<sup>7</sup> Μαραντζίδης – Κώστας Τσίβος: *Ο ελληνικός εμφύλιος και του διεθνές κομμουνιστικό κίνημα – Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία, 1948 – 1968* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σ.151.

μπορεί εξαιτίας του φόβου του να παραμείνει σε αυτήν και κατά συνέπεια τίθεται εκτός της χώρας του χωρίς να μπορεί να την επισκεφτεί παρόλο που το επιθυμεί.

Στην Ελλάδα κυρίως, ως πρόσφυγας<sup>8</sup> αναφέρεται ο Μικρασιάτης που ήρθε το 1922 και κατάφερε να ενσωματωθεί με επιτυχία στην ελληνική κοινωνία, αποτελώντας ισχυρό μοχλό στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας. Ο όρος αυτός, ωστόσο, δεν χρησιμοποιείται συνήθως και για τις υπόλοιπες κατηγορίες προσφύγων. Για παράδειγμα, μια κατηγορία ήταν οι Έλληνες οι οποίοι επέστρεψαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση ονομαζόμενοι νέο-πρόσφυγες, ενώ αυτοί που κατέφυγαν σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης μετά τον εμφύλιο αναφέρονται ως πολιτικοί πρόσφυγες, όροι οι οποίοι δεν συναντώνται συχνά στη διεθνή προσφυγική βιβλιογραφία. Ως όρος, ο πολιτικός πρόσφυγας αναφέρεται στους ανθρώπους, οι οποίοι ζούσαν στις ανατολικές χώρες. Συνεχίζει να χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους πρόσφυγες και μετά την επιστροφή τους, περισσότερο από τον όρο επαναπατρισθέντες και παλιννοστούντες. Αυτό συμβαίνει, γιατί οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποβάλλουν την ταυτότητά τους και να αποκτήσουν μία άλλη. Η διαδικασία κατά την οποία μία ομάδα μεταβάλλει την ταυτότητά της έχει σχέση με τη συνείδηση των μελών της συγκεκριμένης ομάδας. Η συνείδηση είναι αυτή που διαφοροποιεί τελικά, το σύνολο από το ευρύτερο κοινωνικό μέρος.

Για την αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος,<sup>9</sup> ο ΟΗΕ και οι υπόλοιποι διεθνείς οργανισμοί ξεκίνησαν το 1990 να προτείνουν τον επαναπατρισμό ως μία προτιμότερη λύση από την ένταξη της χώρας για την μετεγκατάσταση σε τρίτη χώρα. Αναφορικά με το δικαίωμα επαναπατρισμού, οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στη χώρα τους, πράγμα που ερχόταν αντίθετο με το διεθνές δίκαιο που όριζε, ότι κάθε πρόσφυγας δικαιούται την επιστροφή στην πατρίδα του. Στην Ελλάδα, όσοι κατέφυγαν σε άλλη χώρα την περίοδο του εμφυλίου 1946-1949 θεωρήθηκαν ότι δρούσαν αντί-εθνικά και συνεπώς είχαν χάσει την ελληνική ιθαγένεια και κάθε δικαίωμα επιστροφής τους στην πατρίδα. Η παραπάνω αφαίρεση

---

<sup>8</sup> Voutira, E. 2003. «Refugees: Whose Term is it Anyway? *Emic and Etic* Constructions of 'Refugees' in Modern Greek», στο Joanne van Selm, Khoti Kamanga et alia (επιμ.) *The Refugee Convention at Fifty: A View From Forced Migration studies*, ΗΠΑ : Lexington Books, 65-71.

<sup>9</sup> Harrell- Bond B. E., *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*, Published by Oxford University Press, United States 1986, [https://www.researchgate.net-publication-273239305-Imposing Aid Emergency Assistance to Refugees](https://www.researchgate.net-publication-273239305-Imposing-Aid-Emergency-Assistance-to-Refugees), σελ.43.

της ελληνικής ιθαγένειας από τους συγκεκριμένους ανθρώπους πραγματοποιήθηκε με βάση το ψήφισμα ΛΖ' 7-12-1947 με αποστέρηση της ελληνικής ιθαγένειας όσων δρούσαν αντεθνικά στο εξωτερικό. Το ψήφισμα αυτό επικυρώθηκε και συμπληρώθηκε το 1955. Η κατάσταση άλλαξε μόλις το 1974 με το Σύνταγμα του 1975 να την επικυρώνει και να επιτρέπει σε όσους είχαν στερηθεί την δική τους ιθαγένεια να την ανακτούν από ειδικές επιτροπές δικαστικών λειτουργιών. Τη δεκαετία του '80, ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων μειώθηκε σημαντικά, εφόσον το ελληνικό κράτος επέτρεψε την παλιννόστησή τους στην Ελλάδα. Τους απέδωσε την ελληνική ιθαγένεια και φρόντισε να εξασφαλίσει την αναγνώριση της συντάξιμης υπηρεσίας τους. Ο μεγάλος όγκος των προσφύγων επαναπατρίστηκε στο διάστημα 1975-1981. Συνοπτικά, με βάση στοιχεία<sup>10</sup> του υπουργείου Υγείας-Πρόνοιας, ενώ κατά την περίοδο 1956-1974 είχαν επαναπατριστεί 7.872 πρόσφυγες, σε ατομική βάση, από το 1975 έως και το 1981 εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα 19.611 άτομα, ενώ μέχρι το 1984 ακολούθησαν άλλοι 6.090. Μετά το 1989 και την ψήφιση του νόμου για την άρση των συνεπειών του Εμφυλίου, οι μόνοι που συνέχισαν να τις υφίστανται ήταν όσοι δήλωσαν εθνικά Μακεδόνες καταφεύγοντας στην τότε Σ.Δ. Μακεδονίας.

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίστηκε σε δεδομένα από εφημερίδες και περιοδικά καθώς και από συναφή βιβλιογραφία για τους Έλληνες, οι οποίοι αποτέλεσαν πολιτικοί πρόσφυγες κατά τη διάρκεια 1946-49 κυρίως στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Στη συνέχεια, η έρευνα εστίασε στους πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι κατέφυγαν στο εξωτερικό από την περιοχή της Έδεσσας. Την ίδια περίοδο του εμφυλίου, μια ξεχωριστή κατηγορία πολιτικών προσφύγων αποτελούν οι Σλαβομακεδόνες. Πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις από τους ίδιους τους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας ή από τα παιδιά των πολιτικών προσφύγων οι οποίοι επαναπατρίστηκαν και συνεχισαν την ζωή τους εδώ. Μέσω των συνεντεύξεων θα μάθουμε τις χώρες που κατέφυγαν, πως ήταν η ζωή εκεί, η φιλοξενία του κράτους υποδοχής αλλά και πότε επαναπατρίστηκαν και τις συνθήκες ζωής τα επόμενα χρόνια που ακολούθησαν.

Αυτό που με δυσκόλεψε στην υλοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας ήταν η ανεπάρκεια και η έλλειψη στοιχείων όσον αφορά τους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας. Πιο συγκεκριμένα οι βιβλιογραφικές αναφορές στην περιοχή της Έδεσσας

---

<sup>10</sup> Τσέκου Κ., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, 1945-1989*, εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σελ. 216.

είναι ελάχιστες με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν πολλά στοιχεία για την εργασία μου. Επίσης, δεν υπάρχουν αρχεία σε όποιον φορέα απευθύνθηκα ούτε για τον αριθμό των προσφύγων που έφυγαν, ούτε για αυτούς που επαναπατρίστηκαν στην περιοχή της Έδεσσας. Μια ακόμη δυσκολία που αντιμετώπισα ήταν ο ιός του COVID-19 με αποτέλεσμα να καθιστά την έρευνά μου ακόμα πιο δύσκολη και όσον αφορά την διεξαγωγή των συνεντεύξεων.



## Βιβλιογραφική Επισκόπηση

Στο επόμενο τμήμα της εργασίας θα προσπαθήσω να αναπτύξω το θεωρητικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου και την αναγκαστική μετανάστευση των πολιτικών προσφύγων προς τις ανατολικές χώρες καθώς και τον επαναπατρισμό τους και την ένταξή τους στην Ελλάδα.

Αναζητούνται οι λόγοι που ώθησαν τους πολιτικούς πρόσφυγες να πάρουν την απόφαση να μεταναστεύσουν στις συγκεκριμένες χώρες. Ποια ήταν τα κριτήρια μετανάστευσης σε αυτές τις χώρες; Αναλύονται ο τρόπος υποδοχής και συμπεριφοράς των κρατών που τους δέχτηκαν και ο τρόπος ζωής των προσφύγων στην Ρουμανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Βόρεια Μακεδονία, Τσεχία, Πολωνία, Αλβανία, σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές πηγές.

Οι βιβλιογραφικές πηγές αναφέρονται στην υπερορία των πολιτικών προσφύγων γενικότερα ενώ η έρευνά μου μελετά τους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας καθώς δεν υπάρχουν πηγές για τους πρόσφυγες της συγκεκριμένης περιοχής.



## Προφορική Ιστορία – Συνεντεύξεις

Η συγκεκριμένη εργασία, ως προς το ερευνητικό της κομμάτι θα βασιστεί στην προφορική ιστορία. Η προφορική ιστορία είναι μια ιστορία που δομείται γύρω από τους ανθρώπους, ζωντανεύει την ίδια την ιστορία, φέρνει την ιστορία μέσα στην κοινότητα και την βγάζει έξω από αυτήν και προσφέρει μια αμφισβήτηση των κοινών τόπων της ιστορίας.<sup>11</sup> Η προφορική ιστορία αξιοποιεί προφορικές πηγές που συστηματικά καταγράφουν, διατηρούν και ερμηνεύουν τις εμπειρίες των ανθρώπων εν ζωή. Σκοπός της προφορικής ιστορίας είναι η μελέτη του παρελθόντος μέσα από προσωπικές αφηγήσεις μέσα από τη συλλογή διαφόρων ειδών τεκμηρίων και κατανοώντας και αξιολογώντας τα, να συνθέσουμε μια αξιόπιστη αναφορά<sup>12</sup>. Βασικό εργαλείο στην προφορική ιστορία αποτελούν οι συνεντεύξεις όπου καταγράφουμε προσωπικά βιώματα. Ως τεκμήρια μπορούν επίσης, να χρησιμοποιηθούν και άλλες μορφές συλλογής δεδομένων, εκτός της συνέντευξης, όπως είναι το φωτογραφικό υλικό, έγγραφα, ακόμα και αντικείμενα που μπορεί να είναι οικογενειακά κειμήλια<sup>13</sup>.

Σύμφωνα με τον A.Portelli, «οι προφορικές πηγές μας λένε όχι μόνο τι έκαναν οι άνθρωποι αλλά και τι ήθελαν να κάνουν, τι πίστεψαν ότι έκαναν, τι σκέφτονται σήμερα ό,τι έκαναν στο παρελθόν [...] Η υποκειμενικότητα είναι δουλειά της ιστορίας εξίσου με τα πιο ορατά 'γεγονότα'....». Η προφορική ιστορία δεν αρκείται μόνο στο τι έγινε σε ένα ιστορικό γεγονός, αλλά εστιάζει και στο πώς συνέβη το συγκεκριμένο γεγονός και ποιοι παράγοντες έπαιξαν ρόλο για αυτό το γεγονός.<sup>14</sup>

Στην αρχή με την ανάπτυξη των κοινωνιών η ιστορία ήταν προφορική. Στις κοινωνίες χρησιμοποιούνταν η προφορική παράδοση καθώς δεν υπήρχε η γραφή ακόμα και μεταβίβαζαν από γενιά σε γενιά διάφορα γεγονότα. Πηγές προφορικών παραδόσεων αποτελούν συνήθως οι απλοί πολίτες που ανήκουν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα<sup>15</sup>. Η προφορική ιστορία μπορεί να δημιουργηθεί με

<sup>11</sup> Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*, Εκδόσεις: Πλέθρον, Αθήνα 2002, σελ. 53.

<sup>12</sup> Fischer C., Costache S., *Μια εισαγωγή στην Προφορική Ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων γίνονται ιστορία*, Όμιλος ιστορικού διαλόγου και έρευνας, Λευκωσία 2011, σελ.7. [https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY\\_GR.pdf](https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY_GR.pdf)

<sup>13</sup> Thompson P., *ό.π.*, σελ.54.

<sup>14</sup> Ανδρεάδου Χ., Βερβενιώτη Γ., Μπούσχοτεν Ρ., Ρεπούση Μ., Τσιώλης Γ., *Προφορικές ιστορίες*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων- Διεύθυνση Πολιτισμού και Παιδείας Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κρήτη 2010, σελ.8.

<sup>15</sup> Βερβενιώτη, Γ., *Προφορική ιστορία και έρευνα για τον εμφύλιο πόλεμο: Η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 107(107), 2002, σελ.158. <https://doi.org/10.12681/grsr.9186>

οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων εφόσον ο ιστορικός θεωρεί ότι οι μαρτυρίες τους έχουν ιστορική σημασία και αφορούν τις αναζητήσεις του ερευνητικού του έργου.<sup>16</sup> Η ιστορία αποκτά μια νέα διάσταση καθώς τα βιώματα των ανθρώπων μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πρωτογενείς πηγές.

Οι προφορικές μαρτυρίες όμως δεν παράγουν απλώς νέες πληροφορίες αλλά και νέες οπτικές και καινούργιες ερμηνείες για τα ιστορικά γεγονότα. Η χρήση της προφορικής ιστορίας στον ελληνικό Εμφύλιο έχει αμφισβητήσει την περιοδολόγηση για την έναρξη του Εμφυλίου. Από τις βασικές συνέπειες του Εμφυλίου είναι η γεωγραφική κινητικότητα αλλά και η καχυποψία και ο φόβος για τους «άλλους» και έτσι δεν μπορούν να μιλήσουν εύκολα σε αντίθεση με τα «παιδιά του Εμφυλίου» που θέλουν να μιλήσουν και να γραφτεί η ιστορία<sup>17</sup>.

Η πρακτική της προφορικής ιστορίας αναπτύχθηκε παράλληλα με πέντε τάσεις<sup>18</sup> που συνέβησαν περίπου την ίδια περίοδο. Η προφορική ιστορία πλέον είναι προσιτή και προσβάσιμη με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, αυτό όμως δε σημαίνει ότι όλα τα προβλήματα έχουν λυθεί. Τα βασικότερα προβλήματα<sup>19</sup> αφορούν στην αξιοπιστία, την μεροληψία και την προκατάληψη των προσωπικών αναμνήσεων ως ιστορικά τεκμήρια. Ένα άλλο βασικό πρόβλημα είναι η διαφορά ανάμεσα στα αρχεία και στην ιστορική αφήγηση. Κατά πάσα πιθανότητα θα υπάρχει απόκλιση πολλές φορές και μεγάλη ανάμεσα στα αρχεία του κράτους και σε αυτά που αφηγείται ο πληροφορητής και έτσι μας δίνεται η ευκαιρία να διασταυρώσουμε τις πληροφορίες μας, να αντλήσουμε όλες τις οπτικές και έτσι να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη

<sup>16</sup> Thompson P., *ό.π.*, σελ.55.

<sup>17</sup> Βερβενιώτη, Γ., *ό.π.*, σελ.157.

<sup>18</sup> Η **πρώτη** ήταν μια μεταβολή κατά τη δεκαετία του 1960, όταν οι ιστορικοί άρχισαν να εξετάζουν λιγότερο βασιλιάδες και βασιλίσσες και επίσκοπους και πολέμους και άρχισαν να ενδιαφέρονται περισσότερο για τις ζωές των ανθρώπων, που ήταν αόρατες. Η **δεύτερη τάση** που επηρέασε την προφορική ιστορία ήταν η άνοδος της μεταμοντέρνας θεωρίας και η θέση ότι δεν υπάρχει μόνο μια «ορθή» ή «αντικειμενική» θεώρηση για ένα γεγονός, αλλά αντίθετα ότι μπορεί να υπάρχουν πολλαπλές, έγκυρες θεωρήσεις του ίδιου γεγονότος. Η **τρίτη τάση** που έλαβε χώρα ήταν η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τη συλλογική μνήμη και τη «δημόσια ιστορία». Έτσι, η προφορική ιστορία αποκάλυψε φωνές που μέχρι πρότινος δεν ακούγονταν. Η **τέταρτη τάση** ήταν μια αύξηση στην «ερασιτεχνική ιστορία», δηλαδή μια αύξηση του ιστορικού ενδιαφέροντος από ανθρώπους που δεν ήταν επαγγελματίες ιστορικοί που ενδιαφέρονταν για την οικογενειακή γενεαλογία και την ιστορία της οικογενειακής τους καταγωγής και με αυτόν τον τρόπο στην κυριολεξία μπορούσαν να δημιουργήσουν ιστορία. Η **πέμπτη τάση** σχετίζεται άμεσα με την επανάσταση στη χρήση της τεχνολογίας καθώς κατέστησε την προφορική ιστορία πιο προσιτή και προσβάσιμη.

<sup>19</sup> Υπάρχουν και άλλα προβλήματα της προφορικής ιστορίας όπως είναι: το περιορισμένο χρονολογικό της φάσμα, η αδυναμία χρονολογικής ακρίβειας, η ατομικότητα της μαρτυρίας και ο περιορισμένος βαθμός αντιπροσωπευτικότητάς της, καθώς και το γεγονός ότι οι απαντήσεις των ατόμων μπορεί να μην αναφέρονται σε γεγονότα, σκέψεις ή συναισθήματα ενός γεγονότος στο παρελθόν, αλλά σε γεγονότα, σκέψεις ή συναισθήματα που προέκυψαν μετά το εν λόγω συμβάν, ή να ανταποκρίνονται σε αυτό που τα άτομα θα κρίνουν ως κατάλληλη απάντηση για το παρόν ή ακόμα ως επιθυμητή εκδοχή ως κληρονομιά για το μέλλον. Fischer C., Costache S., *ό.π.*, σελ.8-9.

έρευνα. Επίσης, η ανθρώπινη μνήμη δεν είναι ελεύθερη από τις υπόλοιπες προκαταλήψεις που επηρεάζουν την ανθρώπινη σκέψη. Ακόμα ένα πρόβλημα που μπορεί να προκύψει είναι ότι τα άτομα μπορεί να μην επιθυμούν να δώσουν πληροφορίες επειδή φοβούνται.<sup>20</sup> Αυτοί οι περιορισμοί της προφορικής μαρτυρίας ισχύουν και για τις γραπτές πηγές που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί καθώς μπορεί να είναι εξίσου ανακριβείς και προκατειλημμένες. Συνεπώς, η αξία της προφορικής ιστορίας δεν μειώνεται, όταν αυτή χρησιμοποιείται ως ένα ακόμα εργαλείο έρευνας. Με την πάροδο των χρόνων, η προφορική ιστορία έχει επιχειρήσει να αντιμετωπίσει αυτά τα ζητήματα.

Η ερευνητική διαδικασία της προφορικής ιστορίας περιλαμβάνει τρία στάδια: σχεδιασμός της έρευνας, διεξαγωγή συνεντεύξεων και επεξεργασία των μαρτυριών. Ο σχεδιασμός και η επεξεργασία των μαρτυριών μπορούν να συντελεθούν και από άλλα άτομα εκτός από τον ερευνητή. Αντίθετα τη διαδικασία της συνέντευξης ο ερευνητής την διεξάγει μόνος του για αυτό αποτελεί και το πιο δύσκολο στάδιο καθώς ο ερευνητής εμπλέκεται περισσότερο με τον πληροφορητή.

Η προφορική ιστορία έχει επικεντρωθεί και στη σχέση ανάμεσα στο άτομο που θέτει τις ερωτήσεις και σε αυτό που καλείται να απαντήσει. Υπάρχει η ανησυχία για τραυματική επίδραση στα άτομα που συμμετέχουν σε συνεντεύξεις που προσπαθούν να θυμηθούν δύσκολα γεγονότα για αυτό οι ιστορικοί έχουν αναστοχαστεί γύρω από αυτό το ζήτημα. Είναι όλα θέμα εμπιστοσύνης και αμοιβαίου σεβασμού. Μια συνέντευξη θεωρείται πετυχημένη εάν βασίζεται σε μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στο άτομο που θέτει τις ερωτήσεις και στο άτομο που καλείται να απαντήσει.

## Ορισμός του πολιτικού πρόσφυγα

Η σύμβαση της Γενεύης του 1951 καθορίζει τον όρο του πρόσφυγα<sup>21</sup> ως ένα πρόσωπο το οποίο από δικαιολογημένο φόβο διώχθηκε εξαιτίας της θρησκείας, της εθνικότητας, της κοινωνικής του τάξης, της φυλής του ή εξαιτίας των πολιτικών του πεποιθήσεων από τη χώρα στην οποία κατοικούσε, ενώ ταυτόχρονα διέθετε την

<sup>20</sup> Fischer C., Costache S., *Μια εισαγωγή στην Προφορική Ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων γίνονται ιστορία*, σελ.10. [https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY\\_GR.pdf](https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY_GR.pdf)

<sup>21</sup>Νάσκου-Περράκη Π., «*Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στην Ελληνική και διεθνή έννομη τάξη*», Εκδόσεις Σάκκουλα, 199, σελ.78.

υπηκοότητα αυτής και δεν επιθυμούσε εξαιτίας του φόβου αυτού να συνεχίζει να παραμένει σε αυτήν τη χώρα ή σε περιπτώσεις που κάποιος δεν διέθετε την υπηκοότητα της χώρας στην οποία διαμένει για αυτό δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να επιστρέψει σε αυτήν. Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να παρατηρηθεί ότι ο όρος της εθνικότητας δέχεται μία ευρύτερη ερμηνεία, έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο η ιθαγένεια αλλά και οι συμμετοχές των ιδιαίτερων γλωσσικών, πολιτικών, εθνικών και θρησκευτικών ομάδων. Η έννοια αυτή του πολιτικού πρόσφυγα<sup>22</sup> διακρίνεται από την έννοια του μετανάστη<sup>23</sup> ή του οικονομικού πρόσφυγα, ο οποίος εγκαταλείπει μια χώρα σε αναζήτηση εργασίας και στην προσπάθεια επίτευξης ενός καλύτερου επιπέδου συνθηκών διαβίωσης. Όταν όμως, γίνεται λόγος για εγκατάσταση και εργασία αλλοδαπών μπερδεύεται στην πράξη η έννοια του πολιτικού πρόσφυγα. Ο τελευταίος διακρίνεται επίσης και από τους αλλοδαπούς. Οι αλλοδαποί απολαμβάνουν τη διπλωματική προστασία από τη χώρα της ιθαγένειας τους σε αντίθεση με τους πολιτικούς πρόσφυγες, οι οποίοι τη στερούνται. Όταν λοιπόν, καταθέτει αίτηση παροχής πολιτικού ασύλου ένας αλλοδαπός επιτρέπεται από το κράτος να υπάγεται στην προστασία των διατάξεων της Γενεύης, έχοντας επικαλεστεί την ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα.

1) Ο πρόσφυγας φεύγει από την πατρίδα του, για να σώσει τη ζωή του	• Ο μετανάστης, για να την βελτιώσει.
2) Ο πρόσφυγας εγκαταλείπει την πατρίδα του αναγκαστικά ή υποχρεωτικά	• Ο μετανάστης εθελοντικά.
3) Ο πρόσφυγας δεν έχει τη διπλωματική προστασία της χώρας καταγωγής τους	• Ο μετανάστης την έχει

Πιο συγκεκριμένα τα στοιχεία που έχουν συλλεχθεί για το χαρακτηρισμό ενός αλλοδαπού, ο οποίος έχει επιδιώξει την καταγραφή του ως πολιτικός πρόσφυγας είναι δύο: 1) το αντικειμενικό το οποίο γίνεται συνδρομή των συνθηκών και των όρων που

<sup>22</sup> Παπαδοπούλου Γ.ό.π, σελ.22-25.

<sup>23</sup> Πελαγίδης Σ., *Η Ελλάδα των πολιτισμών: Ομογενείς Παλινοστούντες και αλλογενείς πρόσφυγες (τέλη 20<sup>ου</sup> και αρχές 21<sup>ου</sup> αιώνα)*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Αθήνα 2003, σελ. 50-51.

προκάλεσαν τον φόβο που έχει επικαλεστεί και 2) το υποκειμενικό στο οποίο πραγματοποιείται μία ενδιάθετη κατάσταση, δηλαδή υφίσταται ένας φόβος δίωξης στη χώρα τους. Βέβαια, οι σημαντικές διατάξεις της συνθήκης της Γενεύης δεν έχουν εφαρμοστεί για πρόσωπα για τα οποία είχαν υπάρξει σοβαροί ισχυρισμοί ότι έχουν διαπράξει στο παρελθόν έγκλημα εναντίον της ειρήνης και εγκλήματα πολέμου ή ήταν ένοχοι ενεργειών που αντιτίθεται στους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών. Μέσα από αυτήν την αόριστα διατυπωμένη πρόταση, η οποία κάνει προσπάθεια να συγκεραστούν άκρως αντίθετα συμφέροντα και επιδιώξεις, έχει οριοθετηθεί και το εύρος των ζητημάτων που έχουν ανακύψει μέσα από την εφαρμογή των διατάξεων για το άσυλο. Όταν ένας αλλοδαπός δεν γίνεται δεκτός από το κράτος το οποίο έχει πραγματοποιήσει την άφιξή του και έχει υποβάλει αίτηση σε αυτό, αυτόματα γίνεται προώθηση σε άλλο κράτος που είχε επιλέξει. Αν και εκείνο αρνηθεί να του παράσχει πολιτικό άσυλο τότε προωθείται σε ένα άλλο κράτος. Όταν στο τέλος κανένα από τα κράτη που έχει υποβάλει αίτηση δεν του παραχωρεί πολιτικό άσυλο, ο άνθρωπος αναγκάζεται να γυρίσει πίσω στο πρώτο κράτος, ενώ ταυτόχρονα τον ακολουθεί ο χαρακτηρισμός, εξαιτίας της όλης διαδρομής του, «πρόσφυγα τροχιάς» (refugee in orbit, tennis-ball refugee).

Στις περιπτώσεις υποβολής αίτησης χορήγησης πολιτικού ασύλου δεν είναι υποχρεωτικό να χορηγηθεί τελικά, αυτό από το κράτος. Για να παρέχει ένα κράτος πολιτικό άσυλο στο έδαφός του, θα πρέπει να έχει ενταχθεί στα πλαίσια της αποφασιστικής κυριαρχίας του. Πιο συγκεκριμένα, το κάθε κράτος έχει διατηρήσει την επιφύλαξη μιας αποκλειστικής αρμοδιότητάς του, να παρέχει ή να αρνείται τη χορήγηση πολιτικού ασύλου σε όποιον την αιτείται. Η επιβεβαίωση της συγκεκριμένης θέσης κατοχυρώθηκε και στη συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών. Αναφορικά με το εδαφικό άσυλο το 1977, η μεγάλη πλειοψηφία των κρατών, δηλώνει ότι θα παραμείνει το κυριαρχικό της δικαίωμα να χορηγεί πολιτικό άσυλο<sup>24</sup> κατά βούληση. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά ότι υφίσταται διαφορά μεταξύ καθεστώτος πολιτικού πρόσφυγα και ασύλου. Η διαφορά αυτή πραγματοποιείται ως προς το καθεστώς των πολιτικών προσφύγων, οι οποίοι υπάγονται σε συγκεκριμένες προϋποθέσεις σύμφωνα με τα καθορισμένα της σύμβασης του 1951. Το πολιτικό άσυλο<sup>25</sup> υπάρχει δυνατότητα να χορηγείται με την

<sup>24</sup> Μπρεδήμας Α., *Διεθνείς Οργανισμοί. Νομικό πλαίσιο, Δομή, Λειτουργία*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1990, σελ.563.

<sup>25</sup> Ρούκουνας Ε., *Διεθνές Δίκαιο. Τόμος II*, 1985, σελ.252.

απόλυτη και διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους, το οποίο υποδέχεται τους αλλοδαπούς ανεξάρτητα εάν το πρόσωπο πληροί ή όχι τις προϋποθέσεις .

Υπάρχει συχνά μία σύγχυση ως προς το καθεστώς του πρόσφυγα, το οποίο θεωρείται πολύ συχνά λανθασμένα ότι είναι παρόμοιο με το πολιτικό άσυλο και ότι το άσυλο προϋποθέτει ότι θα δοθεί σε έναν πρόσφυγα. Στα πλαίσια αυτά, διακρίνεται η ευχέρεια και η εκτίμηση του κράτους υποδοχής η οποία θα κρίνει, για το αν μία εγκληματική πράξη του παρελθόντος, όπως η παράνομη είσοδος σε μία χώρα, η αεροπειρατεία σαν τρόπος διαφυγής και άλλα, θα επιτρέψει να απορροφηθεί. Αν ένας αλλοδαπός συγκεντρώσει τις προϋποθέσεις ενός πολιτικού πρόσφυγα, θα συντρέξει στο πρόσωπό του, ένας προσωπικός λόγος απαλλαγών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ως προς το πολιτικό άσυλο της Ελλάδος, ήταν το αποτέλεσμα του 1989, όταν δύο Τούρκοι πρόσφυγες οι οποίοι κατέφυγαν στη Συρία κατέφθασαν διαδοχικά κάνοντας χρήση πλαστών διαβατηρίων στο αεροδρόμιο του ελληνικού, ζητώντας άσυλο. Το ελληνικό κράτος κράτησε τον έναν στον οποίο χορήγησαν το άσυλο για λόγους πολιτικής, ενώ ο άλλος επαναπροωθήθηκε για να ανακοπεί τυχόν κύμα προσφύγων<sup>26</sup> από τη Συρία.

Ταυτόχρονα, ως προς την έλλειψη δικαιώματος ασύλου δεν σημαίνει ότι το άτομο αυτό θα μείνει απροστάτευτο. Θα προστατευτεί από την αρχή της μη επαναπροώθησης, η οποία σύμφωνα με τον κανόνα του Διεθνούς δικαίου και την καταγραφή της στο άρθρο 33 της σύμβασης της Γενεύης αλλά και σε άλλες διεθνείς συμβάσεις αποτελεί ένα περιφερειακό διεθνή εθιμικό κανόνα με παγκόσμιο χαρακτήρα. Ως προς την αρμοστία των Ηνωμένων Εθνών, η αρχή του non-refoulement αποτελεί κανόνα αναγκαστικού δικαίου.<sup>27</sup> Σύμφωνα με την παραπάνω αρχή, υπάρχει απαγόρευση της παράδοσης, απέλασης ή επαναπροώθησης πρόσφυγα σε χώρα, στην οποία η ζωή του βρίσκεται σε κίνδυνο ή η ελευθερία του εξαιτίας των πολιτικών, κοινωνικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων ή εξαιτίας της φυλής του, της κοινωνικής τάξης και εθνικότητας. Για να μην υπάρξει καταστρατήγηση της αρχής της μη επαναπροώθησης, θα πρέπει να πραγματοποιείται η αποφυγή της επαναπροώθησης σε κράτη που συνέχεια παραδίδουν τους πρόσφυγες στη χώρα προέλευσης και φυγής τους. Η Ελλάδα εφαρμόζει την παραπάνω αρχή με συνέπεια, αποτελώντας σημαντική κατάκτηση του πλαισίου<sup>28</sup> του δικαίου των προσφύγων.

<sup>26</sup> Μπρεδήμας Α., ο.π., σελ. 574.

<sup>27</sup> Μπρεδήμας Α., ό.π., σελ.566.

<sup>28</sup> Μπρεδήμας Α., ό.π., σελ.579.

Τέλος, το περιεχόμενο του πολιτικού ασύλου<sup>29</sup> είναι γενικό. Περιλαμβάνει τη συνδρομή των διοικητικών αρχών μέσα από την παροχή δελτίου ταυτότητας και ταξιδιωτικού εγγράφου, παρέχοντας τη δυνατότητα μεταφοράς των περιουσιακών στοιχείων των ατόμων. Μέσα από το πολιτικό άσυλο, γίνεται η ενσωμάτωση και κατοχύρωση σειράς ελευθεριών όπως του συνεταιρίζεσθαι, θρησκεύεσθαι, της διακίνησης στο εσωτερικό των χωρών, της εκπαίδευσης και άλλα. Επίσης, οι πολιτικοί πρόσφυγες που τυγχάνουν απονομής πολιτικού ασύλου μπορούν να παρευρίσκονται στα δικαστήρια, να αποκτούν περιουσία, να πωλούν, να υποθηκεύουν την ίδια, να εργάζονται ως μισθωτοί ή ως ελεύθεροι επαγγελματίες και άλλα. Προστατεύονται χωρίς να διακρίνεται η φυλή, η θρησκεία και η καταγωγή τους. Το κράτος υποδοχής έχει την απόλυτη υποχρέωση να πετυχαίνει τις διαδικασίες πολιτογράφησης των πολιτικών προσφύγων.

---

<sup>29</sup> Νάσκου-Περράκη Π., ο.π, σελ.112-113.



## 1) Ο εμφύλιος πόλεμος

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος<sup>30</sup> θεωρήθηκε πως υπήρξε ο πρώτος θερμός πόλεμος του Ψυχρού Πολέμου και το πεδίο αντιπαράθεσης πολιτικών και ιδεολογικών σχεδίων για τον κόσμο. Ο εμφύλιος πόλεμος επιδέχεται διάφορες απόψεις ως προς τον χρόνο έναρξής του.

Το κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και η αριστερά γενικότερα, υποστηρίζει ότι η έναρξη του εμφυλίου πολέμου πραγματοποιήθηκε όταν έγινε η εμφάνιση οργανωμένου αντάρτικου Στρατού, δηλαδή τον Οκτώβρη του 1946 με την ενοποίηση των αντάρτικων τμημάτων και τη συγκρότηση του γενικού αρχηγείου των ανταρτών. Από την αντίπαλη πλευρά αλλά και από μέλη της αριστεράς, θεωρούν ότι ο εμφύλιος πόλεμος άρχισε στις 31 Μαρτίου 1946, όταν πραγματοποιήθηκε η επιχείρηση ενόπλων καταδιωκόμενων αγωνιστών από σταθμό χωροφυλακής του Λιτόχωρου. Παρόλα αυτά, η πρώτη άποψη θεωρείται και η επικρατέστερη. Παρά το γεγονός ότι ο ένοπλος αγώνας δεν αποφεύχθηκε μετά τις εκλογές του Μαρτίου, άρχισαν να προετοιμάζονται για αυτόν προχωρώντας σε οργάνωση και ολοκλήρωση του εμφυλίου πολέμου και από τις δύο πλευρές ξεκινώντας τις πολεμικές επιχειρήσεις το φθινόπωρο του 1946. Επομένως, η επιχείρηση στο Λιτόχωρο ταυτίζεται με την έναρξη του εμφυλίου. Ωστόσο, υπάρχει κίνδυνος αποδοχής ότι ο εμφύλιος ξεκινάει την άνοιξη του '45 αμέσως μετά την Βάρκιζα και την αρχή του οργίου της λευκής τρομοκρατίας. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι το υπόβαθρο που μια πολιτική πώλωση μετατράπηκε και εκδηλώθηκε σε ένοπλη εμφύλια σύγκρουση (1946-1949) είχε δημιουργηθεί ήδη από τα χρόνια της κατοχής της Ελλάδας (1941-1944) με τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί. Λίγο μετά την τριπλή κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους ο ελληνικός πληθυσμός άρχισε να αναζητεί τρόπους αντίστασης. Η δράση αντιστασιακών οργανώσεων εναντίον των κατακτητών, επηρέασε καθοριστικά τη διαμόρφωση των πολιτικών ισορροπιών στην

---

<sup>30</sup> Για αρκετούς η λέξη πόλεμος δεν μπορεί να περιγράψει αυτό που έγινε. Ο πόλεμος μπορεί να περιγράψει σύγκρουση μεταξύ κρατών, μεταξύ συνασπισμών, μεταξύ κραταιών κυβερνήσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα με την άποψη αυτή, υπήρξε μια κυβέρνηση από τη μια πλευρά και, από την άλλη, κάτι περίεργοι τύποι αρνούσαν την οφειλόμενη υποταγή στην κυβέρνηση αυτή. Η λέξη ανταρσία ήταν η πιο κατάλληλη για την περίπτωση. Η λέξη εμφύλιος ενοχλούσε επίσης. Όσοι διέπραξαν στάση εναντίον του έθνους και των νομιμοποιημένων εκπροσώπων του δεν μπορούσαν να συγκαταλέγονται στις τάξεις του, δεν ανήκαν στο έθνος. Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-49*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, σελ.49.



κατεχόμενη χώρα. Η επίδραση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στους Έλληνες, θεμελίωσε το ΚΚΕ σε καθοριστικό πολιτικό παράγοντα κατά την απελευθέρωση. Η πλήρης διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων έμελλε τον Οκτώβριο του 1943 να λάβει τη μορφή ένοπλης μεταξύ τους αναμέτρησης. Οι πρώτες συγκρούσεις του εμφυλίου πολέμου ξεκίνησαν στα 1943-44. Οι βασικοί αντίπαλοι παραμένουν το Κομμουνιστικό κόμμα από τη μία και το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο από την άλλη. *«Οι επιδιώξεις των δύο αντίπαλων στρατοπέδων παραμένουν σε γενικές γραμμές οι ίδιες, δηλαδή η κατάκτηση και η σταθεροποίηση της εξουσίας και σταδιακά η εξόντωση του αντιπάλου»*<sup>31</sup>. Η έναρξη του Ψυχρού πολέμου έδωσε στον ελληνικό εμφύλιο μια ευρύτερη σημασία, καθώς αποτέλεσε την πρώτη ένοπλη σύγκρουση του μεταπολεμικού Δυτικού και Ανατολικού κόσμου.

Ως προς την αιτία του εμφυλίου πολέμου και τη δυνατότητα αποφυγής του έχουν γραφτεί χιλιάδες πράγματα. Σύμφωνα με τις βασικότερες απόψεις υπερτερεί εκείνη των νικητών, η οποία συνήθιζε να οργιάζει μετά την εμφυλιακή περίοδο και να αναπαράγεται μέχρι σήμερα από εκείνους, οι οποίοι ανήκουν στη σχολή των λεγόμενων αναθεωρητών της ιστορίας. Υπάρχει βέβαια και η άποψη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος και της αριστεράς. Αναφορικά με την πρώτη άποψη υποστηρίζεται ότι το ΚΚΕ και το ΕΑΜ από την κατοχή είχαν ένα και μοναδικό στόχο, την ανάληψη της εξουσίας. Για εκείνη συγκρούστηκαν με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις και κυρίως τον ΕΔΕΣ κατά την περίοδο της κατοχής. Για τον ίδιο λόγο πραγματοποιήθηκαν τα Δεκεμβριανά και ο εμφύλιος. Αυτή η θεωρία έχει μείνει στην ιστορία ως εκείνη των τριών γύρων. Από την άλλη πλευρά το ΚΚΕ και η αριστερά υποστηρίζει ότι ο εμφύλιος προκλήθηκε από τους αντιπάλους της, με τη βοήθεια των Άγγλων, έπειτα από την απελευθέρωση των Ελλήνων. Μάλιστα, η συγκεκριμένη άποψη ενισχύεται από άρθρο του Γεωργίου Παπανδρέου δημοσιευμένο στην Καθημερινή τον Μάρτιο του 1948. Στο συγκεκριμένο άρθρο φαίνεται η παντοδυναμία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ την περίοδο της κατοχής και της ανάγκης τους να αφαιρεθεί ώστε να ορθωθεί το αστικό καθεστώς. Κύριο σημείο για να πραγματοποιηθεί αυτό θεωρήθηκε ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ, κάτι το οποίο συνέβη, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης των Δεκεμβριανών το 1944, τα οποία ο Γιώργος Παπανδρέου χαρακτήρισε ως δώρο θεού. Από το συγκεκριμένο άρθρο ξεκαθαρίζεται

---

<sup>31</sup> Μαραντζίδης Ν., Δημοκρατικός στρατός Ελλάδας 1946-49, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σελ.9.

ότι στην κατοχή είχε οργανωθεί η αντίσταση του ελληνικού λαού με την αριστερά να καταφέρνει να αναδεικνύεται σε κυρίαρχη δύναμη στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας. Άρα, για την δική της εξουσία ανταγωνίζονταν οι αντίπαλοί της και όχι η ίδια. Κατά συνέπεια, είναι βέβαιο πως αν δεν υπήρχε αγγλική παρέμβαση δεν θα πραγματοποιούνταν η λευκή τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα και δεν θα ακολουθούσε ο εμφύλιος πόλεμος<sup>32</sup> των τριών χρόνων.<sup>33</sup>

Τον Μάρτιο του 1946 η εθνική αλληλεγγύη διαβίβαζε στην ηγεσία του ΕΑΜ ένα σύνολο στοιχείων που καταγράφηκαν από τις τρομοκρατικές σε βάρος του ΕΑΜ ενέργειες σε όλη τη χώρα από το 1945 μέχρι και τον Μάρτιο του 1946, την ημέρα των εκλογών. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, είχαν διαπραχθεί 1.289 φόντοι, 6.671 τραυματισμοί, πάνω από 80.000 συλλήψεις, 85.000 ανυπολόγιστες καταστροφές, οι απόπειρες φόνου ήταν 500, οι βιασμοί 165 και άλλα.<sup>34</sup> Έπειτα από κάθε ήττα, έτσι και μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το Κ.Κ.Ε. προβληματίστηκε αναφορικά με την αιτία της ήττας και έκανε υποθέσεις για διαφορετική τροπή των πραγμάτων σε περίπτωση νίκης. Σύμφωνα με τον στρατηγό Ζαφειρόπουλο<sup>35</sup> υποστηρίζεται ότι ο ΔΣΕ έχασε γιατί η αντίπαλη πλευρά είχε με το μέρος της τη βρετανική και αμερικανική υποστήριξη, προκαλώντας ρήξη ανάμεσα στη Γιουγκοσλαβία του Τίτο και τον Στάλιν με αποτέλεσμα ο ΔΣΕ να έχει έλλειψη του μηχανισμού στήριξης και ενότητας και επειδή διήρκησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ο πόλεμος λειτουργώντας σε βάρος των ανταρτών. Από την άλλη πλευρά, ο Αβέρωφ είχε σημειώσει ότι αν μέχρι το '47 όσοι πίστευαν στο κομμουνιστικό κόμμα είχαν καταταγεί στο δημοκρατικό στρατό με τους στρατιώτες να ανέρχονται στους 50.000 το τέλος του αγώνα θα ήταν διαφορετικό. Στο τέλος θα είχαν έρθει τα πράγματα διαφορετικά εάν είχαν κατορθώσει να φτάσουν τους 50.000 τα στελέχη του δημοκρατικού στρατού έστω και πριν ακόμη να χρησιμοποιηθεί πλήρως το Αμερικανικό πολεμικό υλικό από τους αντιπάλους τους το 1948<sup>36</sup>.

Ο εμφύλιος πόλεμος λέγεται πως ήταν ο χειρότερος από όλους τους πολέμους που γνώρισε η χώρα, κάτι το οποίο φαίνεται πως είναι αληθές. Ήταν ένας πόλεμος που άφησε τεράστιες και μακροχρόνιες πληγές με χειρότερη εκείνη του διχασμού

<sup>32</sup> Τσακαλώτος Θ., ο.π, σελ.280-281.

<sup>33</sup> Βλέπε παράρτημα

<sup>34</sup> Βλέπε παράρτημα

<sup>35</sup> Ζαφειρόπουλος Δ., *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-49*, Εκδότης: ιδιωτική, 1956, σελ.657-660.

<sup>36</sup> Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε., *Φωτιά και τσεκούρι*, Εκδόσεις Εστία, 1996,σελ.478.

ενός λαού, κυρίως στα χαμηλά στρώματά του. Αν ο συγκεκριμένος διχασμός είχε περιοριστεί ανάμεσα στα ανώτερα και κατώτερα στρώματα της κοινωνίας, τα πράγματα θα ήταν πιο εύκολα ως προς τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην πολιτική και κοινωνική δομή της χώρας. Ενδεχομένως, ο συγκεκριμένος διχασμός<sup>37</sup> να μην είχε οδηγήσει καν στον εμφύλιο. Σε όλους όμως, τους εμφυλίους που πραγματοποιήθηκαν και οι δύο πλευρές πολέμησαν παιδιά του ίδιου λαού, με αποτέλεσμα η αναμέτρηση και το κόστος να είναι μεγάλο, επώδυνο και οδυνηρό. Δεν μπορεί να περιγραφεί εν συντομία το συνολικό κόστος του εμφυλίου, εξαιτίας και της σκοπιμότητας που κυριάρχησε την περίοδο μετά από εκείνον. Η κάθε πλευρά άρχισε να εμφανίζει περισσότερες απώλειες του αντιπάλου από τη δική της, ενώ οι νικητές φόρτωσαν όλες τις καταστροφές που συνέβησαν στη χώρα στους αντάρτες.<sup>38</sup> Στις δύσκολες και οδυνηρές συνέπειες<sup>39</sup> που είχε η αριστερά και το Κ.Κ.Ε, συνυπολογίζεται ότι το κόμμα για 27 χρόνια παρέμεινε παράνομο, ενώ οι αριστεροί διώκονταν ως παράνομοι από αστυνομικούς, φυλακίζονταν, εκτοπίζονταν για τα πολιτικά και κοινωνικά τους φρονήματα, ενώ πολλοί από αυτούς αποτέλεσαν πολιτικοί πρόσφυγες στις ανατολικές χώρες της Ευρώπης με αποκορύφωμα όλης της κατάστασης που δημιούργησε ο εμφύλιος διχασμός, την επιβολή της δικτατορίας στο όνομα του Κομμουνιστικού κινδύνου, σφραγίζοντας ανεξίτηλα τη σύγχρονη ελληνική ιστορία.

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου συνέβη στις 29 Αυγούστου 1949, όταν δυνάμεις του δημοκρατικού στρατού αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν στα εδάφη της Αλβανίας. Ο εμφύλιος για το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος και την αριστερά γενικότερα αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα. Γύρω στους 55.000 ανθρώπους έφυγαν σαν πολιτικοί πρόσφυγες σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ενώ στρατιώτες του δημοκρατικού στρατού είχαν συλληφθεί στο εσωτερικό της χώρας και εκτελέστηκαν<sup>40</sup> με συνοπτικές διαδικασίες. Το βράδυ της 29ης Αυγούστου 1949, οι δυνάμεις συμπυκνώθηκαν στο κέντρο του Γράμμου και

<sup>37</sup> «Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ», 1995 σ.219.

<sup>38</sup> Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, *III Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14/10/1950) : εισηγήσεις, λόγοι, αποφάσεις*, Εκδότης: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ). Κεντρική Επιτροπή, 1951, σελ.266-267.

<sup>39</sup> Αλιβιζάτος Νίκος, Βούλγαρης Γιάννης, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Χωμενίδης Χρήστος, Μαραντζίδης Νίκος, Παπαδόπουλος Παύλος, (2016). *Ο Εμφύλιος και η κληρονομιά του*, <https://www.blod.gr/lectures/o-emfylios-kai-i-klironomia-tou/>, σελ.520.

<sup>40</sup> Ζαφειρόπουλος Δ., ο.π., σελ.632.

οργάνωσαν την υποχώρησή τους, που ξεκίνησε το μεσημέρι της προηγούμενης μέρας. Η αποφασιστική μάχη<sup>41</sup> έλαβε χώρα στις 27 Αυγούστου, όταν ο ΔΣΕ από την διάβαση «πόρτα του Οσμάν» υπερφαλαγγίστηκε. Με αυτόν τον τρόπο αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν στο αλβανικό έδαφος καθώς κινδύνευαν να εγκλωβιστούν, να πληγωθούν και να εξοντωθούν εντελώς.

Οι περισσότεροι από τους πολιτικούς πρόσφυγες<sup>42</sup> κατέληξαν στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν, καταλαμβάνοντας υπεράνθρωπες προσπάθειες ως προς τη διατήρηση της Ελληνικής ταυτότητας των παιδιών τους που γεννήθηκαν εκεί. Διάφορες μελέτες, που θεωρούνται κλασσικές ως προς τη προσέγγισή τους, δεν αναφέρουν καθόλου ή αναφέρονται λίγο στην ιδιότυπη ελληνική περίπτωση διασποράς.<sup>43</sup> Για παράδειγμα, στο νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο του Ψυρούκη (1983) που γράφτηκε το 1960, καμία αναφορά δεν πραγματοποιείται στις συνοικίες Ελλήνων στα κράτη του ανατολικού μπλοκ, ενώ στην επισκόπηση της ιστορίας της Νεοελληνικής διασποράς του 1993, ο Χασιώτης αναφέρεται εκτενέστατα στην παρουσία Ποντίων στις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης, άλλα ως προς το φαινόμενο των πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου πολέμου οι οποίοι μετανάστευσαν στις ίδιες περιοχές, αναφέρεται μόλις σε ένα κείμενό του που δεν ξεπερνά τις τρεις σελίδες, επισημαίνοντας ότι οι πληροφορίες για το κεφάλαιο της συγκεκριμένης ιστορίας των Ελλήνων της διασποράς της συγκεκριμένης περιόδου είναι άγνωστο με διάφορες αποσπασματικές και αφερέγγυες πηγές.

Ως προς το φαινόμενο της ξεχωριστής αντιμετώπισης των Ελλήνων, οι οποίοι έγιναν πολιτικοί πρόσφυγες στη Σοβιετική Ένωση σε σχέση με τους Πόντιους που την ίδια περίοδο εκτοπίστηκαν στην κεντρική Ασία, εξηγείται από την ιστορική σκοπιά, καθώς πρόκειται για δύο εντελώς διαφορετικά τμήματα της Ελληνικής διασποράς και κατά συνέπεια χρήζουν ξεχωριστής ανάλυσης. Παρόλα αυτά, στα πλαίσια μιας ευρύτερης μετάβασης στην μετάδιπολική εποχή και συγκεκριμένα έπειτα από την Οικουμενική κυβέρνηση του 1989 ψηφίστηκε ένας νόμος ο οποίος αφορούσε τον επαναπατρισμό των προσφύγων μέσα από μία προσπάθεια εθνικής συμφιλίωσης που έπρεπε να πραγματοποιηθεί. Έχουν γίνει αναφορές ως προς τη

<sup>41</sup> Βλαντάς Δ., *Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949*, Τρίτος τόμος- Δεύτερος ημίτομος, Εκδότης Γραμμή, 1981, σελ.261.

<sup>42</sup> Κλογκ Ρ., (μτφ) Φράγκου Μ., *Η ελληνική διασπορά στον 20<sup>ο</sup> αιώνα*, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, 2010, σελ.15.

<sup>43</sup> Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Εκδόσεις: Βάνιας, 1993, σελ.148.

μελέτη της ελληνικής κρατικής υπηρεσίας του απόδημου Ελληνισμού και ως προς την διασπορά Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης. Αν και είναι ιστορικά δεδομένο ότι το κύμα προσφύγων που κατέφυγε στη Σοβιετική Ένωση προερχόταν από την Ελλάδα μετά το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, το γεγονός αυτό δεν αναφέρεται κατά τη διάρκεια των ερευνών, ενώ η ερμηνεία του και ειδικότερα η σχέση μεταξύ των Ποντίων και των προσφύγων που ήρθαν στην Ελλάδα το 1949 βρίσκεται πέρα από τα όρια των ερευνών αλλά και της συγκεκριμένης μελέτης κάτι το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει ενδιαφέρον ζήτημα για όσους ερευνητές ήθελαν να το εξετάσουν.

Η κατάσταση που προαναφέρθηκε φαίνεται να αλλάζει, καθώς τα τελευταία χρόνια πολλές μελέτες έχουν εκδόσει θέματα που αφορούν την κομμουνιστική διασπορά ενώ το 2003 το δίκτυο μελέτης του εμφυλίου πολέμου σε συνεργασία με το ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο οργάνωσε συνέδριο με θέμα «*Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στα ανατολικά κράτη*». Στο συγκεκριμένο συνέδριο έγινε κάλυψη διαφόρων πτυχών του θέματος καθώς ανέφερε τη διασπορά των προσφύγων του εμφυλίου πολέμου στη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα ξεκίνησε να την ερευνά σε βάθος μόλις τα τελευταία χρόνια. Ο εμφύλιος πόλεμος χαρακτηρίζεται ως μία από τις δύο κακές συγκυρίες της ιστορίας της χώρας του 20ου αιώνα μαζί με την μικρασιατική καταστροφή, ενώ αναφορά γίνεται για την ερήμωση των τόπων στην ελληνική ύπαιθρο εξαιτίας των μετακινήσεων των πληθυσμών προς τις πόλεις αλλά και την ξενιτιά από την πλευρά όσων είχαν ηττηθεί και είχαν συγκεντρωθεί δημογραφικά σε ορισμένες ζώνες και περιοχές της επαρχιακής Ελλάδας. Τέτοιες ζώνες ερήμωσαν καθώς το ποσοστό της απώλειάς τους σε ανθρώπους, σε νεκρούς και πολιτικούς πρόσφυγες ξεπερνούσε το 50% του συνολικού πληθυσμού τους. Αποτέλεσμα των ηττημένων αριστερών δυνάμεων ήταν δεκάδες χιλιάδες Έλληνες,<sup>44</sup> να βρεθούν σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης. Μέσα από τον παρακάτω πίνακα φαίνεται η απεικόνιση των κοινοτήτων πληθυσμιακά.<sup>45</sup>

<sup>44</sup> Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του Ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, τόμος Β', 2001, σ.589-591.

<sup>45</sup> («II Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ - Εισηγήσεις, Λόγοι, Αποφάσεις», 1950)

ΧΩΡΑ	ΕΝΗΛΙΚΕΣ	ΠΑΙΔΙΑ	ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	9100	5132	19
ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ	11941	4148	42
ΠΟΛΩΝΙΑ	11458	3590	24
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	7253	2589	15
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	3021	672	32
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1128	1128	ΑΓΝΩΣΤΟ
ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ	11980	-	61
ΣΥΝΟΛΟ	55881	17259	193
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			73140

Είναι απαραίτητο να αναφερθεί, ότι οι πληροφορίες που σχετίζονται με τον ακριβή αριθμό των πολιτικών προσφύγων,<sup>46</sup> έχουν παρουσιάσει μεγάλη μεταβολή από τους μικρότερους αναφερόμενους αριθμούς να κυμαίνονται στις 13.000 και τους μεγαλύτερους σε 30.000. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ακόμη και οι αλλαγές στις εκτιμήσεις επιτρέπουν να χαρακτηρίζεται το κύμα των πολιτικών προσφύγων σαν ένα μεταναστευτικό ρεύμα που είχε συγκεκριμένους προορισμούς και σχετική μονιμότητα ως προς την αλλαγή του τόπου παραμονής. Ιδιαίτερο κεφάλαιο ως προς τις μεταναστεύσεις αποτελεί ο εκτοπισμός περισσότερων από 25.000 παιδιών.

<sup>46</sup> Χασιώτης Ι., ο.π., σελ.148.

Χώρα Εγκατάστασης	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (Ελληνικός Ερυ- θρός Σταυρός, Ιανουάριος 1950)	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (Επιτροπή Βοήθειας Παιδιού, 1949)	Αριθμός εγκατα- σταθέντων παιδιών (ΚΚΕ, 1950)
Γιουγκοσλαβία	11.600	11.000	
Αλβανία	2.000		
Βουλγαρία	2.660	2.500	672
Ουγγαρία	3.000	2.500	2.859
Πολωνία	3.000	2.500	3.590
Ρουμανία	3.801	5.000	5.132
Τσεχοσλοβακία	2.235	3.000	4.148
Ανατολική Γερμανία		700	1.128
<b>Σύνολο</b>	<b>28.296</b>	<b>27.200</b>	<b>17.529</b>

47

Σύμφωνα με την ηγεσία των κομμουνιστών, ο εκτοπισμός πραγματοποιήθηκε με στόχο να προστατευτούν τα παιδιά και να απομακρυνθούν από τις ζώνες του εμφυλίου πολέμου, ενώ σε μία αντίθετη άποψη η όλη επιχείρηση χαρακτηρίζεται ως παιδομάζωμα που είχε σαν μοναδικό στόχο, τον αφελληνισμό των παιδιών στις ανατολικές χώρες και τον επαναπατρισμό τους ως ηγετικά στελέχη μιας μελλοντικής κομμουνιστικής Ελλάδας. Το 1949 η Ελλάδα σφραγίζει τις επιστολές «*δηλώσεις η Ελλάς θρηνεί τα παιδιά που έχουν απαχθεί*», ενώ από το 1946 κυκλοφορούσε γραμματόσημο των 100 δραχμών με την ένδειξη παιδομάζωμα,<sup>48</sup> στο οποίο απεικονίζονταν δύο παιδιά σε ξένη χώρα πίσω από τα συρματοπλέγματα αγναντεύοντας την Ελλάδα. Το όλο ζήτημα, ως προς την επιλογή των παιδιών και καταγραφή τους σε καταλόγους, αποτελεί ένα ζήτημα της ιστορίας του εμφυλίου που έχει παραμείνει αμφιλεγόμενο μέχρι τις μέρες μας.

Το ενδιαφέρον πάντως, για το συγκεκριμένο ζήτημα είναι ιδιαίτερα μεγάλο καθώς καταδεικνύει την πρόσφατη έκδοση δύο μελετών με δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Η μία είναι η μελέτη του Δημήτρη Σέρβου, ο οποίος υιοθέτησε την

<sup>47</sup> Βαλκανικά Σύμμεικτα, Περιοδική έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, άρθρο: Μιχαηλίδης Ι., *Ανθρωπισμός και Πολιτική: Τα παιδιά του «παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία 1948-1954*, 2001-2002, σελ.212.

<sup>48</sup> Γκαγκούλιας Γ., «*Παιδομάζωμα*»: *Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου Πολέμου και μετά*, Εκδόσεις Ιωλκός, 2004, σελ.67.



αρνητική προσέγγιση ως προς το παιδομάζωμα το 2001 και το βιβλίο «παιδομάζωμα: Το μεγάλο έγκλημα κατά της Φυλής» του Μανούκα που επανεκδόθηκε το 2003. Σε ένα ακόμη βιβλίο, η προσοχή επικεντρώνεται στα παιδιά που βρέθηκαν στη μέση του εμφυλίου και αφορά τη διαπαιδαγώγηση περίπου 22.000 παιδιών, τα οποία εγκαταστάθηκαν στις δυτικές χώρες. Τέλος, η Μαρία Μποντίλα έχει μελετήσει τη διαπραγμάτευση ως προς την εκπαίδευση<sup>49</sup> των τέκνων των πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη από το 1950. Αυτό είναι ένα ζήτημα, το οποίο παραμένει αμφιλεγόμενο, προκαλεί ακόμη και σήμερα αντιδράσεις, καθώς εξετάζεται ένα κεφάλαιο της ελληνικής διασποράς που έχει παραμεληθεί.

Εκείνοι οι οποίοι πρωταγωνίστησαν στο συγκεκριμένο ζήτημα, ζούσαν σε καλές συνθήκες διαβίωσης στις ανατολικές χώρες. Σε κάποιες περιπτώσεις ήταν μέχρι και άριστες. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα παιδιά φιλοξενήθηκαν σε σπίτια που είχαν κατασχεθεί από τις οικογένειες της αριστοκρατίας της ανατολικής Ευρώπης, τα οποία μετατράπηκαν σε σχολεία με τεράστιες εκτάσεις. Τα παιδιά λάμβαναν καλή μόρφωση, ανώτερη από εκείνη την οποία θα είχαν λάβει ίσως στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό να μη γίνεται παρουσίαση της εικόνας τόσο θετική. Αν τα παιδιά<sup>50</sup> είχαν λάβει τη σωστή εκπαίδευση ήταν μία εκπαίδευση η οποία βρισκόταν υπό τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος της χώρας. Ταυτόχρονα, πέρασαν αρκετά έτη μέχρι να επανασυνδεθούν με τις οικογένειές τους, ενώ στην Τσεχοσλοβακία οι γονείς που δεν κατόρθωσαν να πετύχουν συγκεκριμένους επαγγελματικούς στόχους απαγορευόταν να έρθουν σε επαφή με τα παιδιά τους. Ο Clogg έχει κάνει προσπάθεια να παρουσιάσει όλες τις απόψεις, παρόλο που έχει δεχτεί ιδιαίτερη επίθεση από διάφορους του ερευνητικού κόσμου αλλά και αναγνώστες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ένα τμήμα των ανθρώπων της Ελληνικής διασποράς άρχισε να ασχολείται με την ιστορία ενός άλλου τμήματος της διασποράς, αυτό της κομμουνιστικής, αναδεικνύοντας το χαρακτήρα της Ελληνικής διασποράς.

Από τα 23.000 παιδιά<sup>51</sup>, τα πιο πολλά έμειναν μακριά από την Ελλάδα για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Μόλις το '54 και έπειτα από διάφορες διαδικασίες επιτράπη σε μόλις 5.000 ο επαναπατρισμός τους. Τα χρόνια που ακολούθησαν επαναπατρίστηκαν και όσοι πολιτικοί πρόσφυγες είχαν απομείνει αλλά και οι

<sup>49</sup> Μποντίλα Μ., *Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν*, Εκδόσεις: Μεταίχμιο, 2004, σελ.80.

<sup>50</sup> Κλογκ Ρ., (μτφ) Φράγκου Μ., *Η ελληνική διασπορά στον 20<sup>ο</sup> αιώνα*, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, 2010, σελ.31.

<sup>51</sup> Γκαγκούλιας Γ., *ο.π.*, σελ.678.



απόγονοι εκείνων που παρέμειναν μακριά από τη χώρα. Ο μεγαλύτερος επαναπατρισμός σε μέγεθος σημειώθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και ιδιαίτερα μετά το 1983, όταν στην κυβέρνηση ήταν πρωθυπουργός ο Ανδρέας Παπανδρέου, λαμβάνοντας τακτικά μέτρα που αποσκοπούσαν στους παλινοστούντες και την εθνική συμφιλίωση. Οι Έλληνες απόδημοι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της κεντρικής επιτροπής πολιτικών προσφύγων αριθμούσαν τους 53.500. Παρά το μεγάλο ποσοστό των πολιτικών προσφύγων που επαναπατρίστηκαν, υπάρχουν μέχρι σήμερα οι οργανώσεις Ελλήνων πολιτικών προσφύγων σε διάφορα κράτη της ανατολικής Ευρώπης και εκπρόσωποι των οργανώσεων των ομογενών, έχουν λάβει μέρος στο συμβούλιο απόδημου Ελληνισμού και δραστηριοποιούνται σε ομογενειακές οργανώσεις. Στα συγκεκριμένα κράτη, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, το μέγεθος των πολιτικών προσφύγων<sup>52</sup> σε κράτη της ανατολικής Ευρώπης σήμερα δεν ξεπερνά τα 20.000 άτομα.

ΧΩΡΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	5.000
ΤΣΕΧΙΑ	3.500
ΠΟΛΩΝΙΑ	4.500
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	ΑΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΟ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	ΑΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΟ
(ΤΑΣΚΕΝΔΗ)	1.620

53

Τέλος, οι μαζικές μεταναστεύσεις πολιτικών προσφύγων προς τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης δεν ήταν μοναδικές, καθώς σημειώθηκε και μία μικρή μετανάστευση Ελλήνων προς τη Γαλλία, χώρα η οποία δεχόταν διάφορα ρεύματα μεταναστών από την Ελλάδα μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ από το 1949 με τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και την ήττα των κομμουνιστών δέχτηκε η χώρα

<sup>52</sup> Χασιώτης Ι., ο.π., σελ.155.

<sup>53</sup> Στοιχεία ελληνικών προξενείων

στα πλαίσιά της πολλούς Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, καθώς μεγάλος αριθμός αντιφρονούντων και εκατοντάδες διανοούμενοι θέλησαν να ξεφύγουν από τη χώρα. Η μετανάστευση που καταγράφηκε μετά τον εμφύλιο πόλεμο προς τη Γαλλία χαρακτηρίζεται μικρή. Μέσα από πηγές, έχει καταγραφεί ότι στο πλοίο «**Ματαρόα**»<sup>54</sup> για τη Γαλλία, επενέβαιναν μεταξύ άλλων ο Κώστας Παπαϊωάννου, ο Κορνήλιος Καστοριάδης, η Μιμίκια Κρανάκη, ο Κώστας Αξελός, η Μάτση Χατζηλαζάρου, ο Άδωνις Κύρου, ο Ιάννης Ξενάκης, ο Νίκος Σβορώνος και μεταξύ των εξόριστων συμπεριλαμβανόταν ο Ιάσων Μολφέσης, η Έλλη Αλεξίου και η Ελένη Γλύκατζη Αρβελέρ, οι οποίοι πέρασαν το 1948 στις ανατολικές χώρες από το Παρίσι. Τα παραπάνω άτομα έλαβαν υποτροφία ως διανοούμενοι από τη Γαλλική κυβέρνηση και αργότερα αποτέλεσαν τους πιο επιφανείς Έλληνες της Ελληνικής διασποράς αλλά και της διανοήσης. Αδιαμφισβήτητα, η φυγή τους από την Ελλάδα και η ταυτόχρονη παρουσία τους στη Γαλλία αποτέλεσε τον πυρήνα του Ελληνισμού, θέτοντας τις βάσεις για τη δημιουργία μιας διασποράς διανοούμενων<sup>55</sup> στο Παρίσι για τις επόμενες δεκαετίες.

Η εγκατάσταση των πολιτικών προσφύγων σε αρκετά κράτη ίδρυσε μία διασπορά με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ενώ οι περισσότεροι επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα, διαπιστώθηκε ότι είχαν διατηρήσει τους έντονους συναισθηματικούς δεσμούς τους με την πατρίδα παρά τις δύσκολες συνθήκες και την περιθωριοποίηση που ένιωσαν από τη χώρα. Αν και η παλιννόστηση αποτέλεσε μεγάλο ζήτημα το '83, υπάρχουν μέχρι και σήμερα ισχυρές και δραστήριες ελληνικές κοινότητες σε αυτές τις χώρες αποτελούμενες από εναπομείναντα μέλη πολιτικών προσφύγων αλλά και τους απογόνους τους. Η περίπτωση της διασποράς<sup>56</sup> των πολιτικών προσφύγων, αποτέλεσε πιθανώς το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα του συλλογικού εθνικού τραύματος, ενώ το γεγονός ότι η αναφορά γίνεται σε μία ιδιαίτερα πρόσφατη ιστορία, καθιστά ακόμη πιο χρήσιμη την ανάλυση της περίπτωσης αυτής, σε σχέση με τη διάσταση της ελληνικής διασποράς σήμερα.

<sup>54</sup> Ανδρικοπούλου Έ., *Το ταξίδι του Ματαρόα 1945: Στον καθρέφτη της μνήμης*, εκδόσεις: Εστία, Αθήνα 2008.

<sup>55</sup> Μποντίλα Μ., *Πολύχρονος να ζεις, μεγάλε Στάλιν*, Εκδόσεις: Μεταίχμιο, 2004, σελ.33.

<sup>56</sup> Τερζάκης Φ., *Το πνεύμα στην εξορία*, Εκδόσεις: Έρασμος, 2003, σελ.9.

## 1.1) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία<sup>57</sup>

Πολλοί Έλληνες πολίτες κατέφυγαν ως φυγάδες<sup>58</sup> στη λαϊκή δημοκρατία της Βουλγαρίας κατά τη διάρκεια και μέχρι το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου από το 1946 έως το 1949. Στα μέσα της δεκαετίας του '60, ο αριθμός όσων επέλεξαν για εγκατάσταση τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» ανήλθε σε 7.700. Μέχρι την άνοιξη του 1949, μετακινήθηκαν και 2.700 παιδιά. Η Βουλγαρία δήλωσε, πως δεν μπορούσε να αναλάβει τόσο μεγάλο αριθμό «παιδιών -προσφύγων» και στάλθηκαν στη Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Ανατολική Γερμανία.

Υπάρχουν ορισμένες παράμετροι, οι οποίες ανέδειξαν τη Βουλγαρία ως μία ιδιαίτερη περίπτωση ασύλου, καθώς οι συγκεκριμένοι πρόσφυγες από την Ελλάδα σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες στις οποίες κατέφυγαν και τους υποδέχτηκαν, είχαν να αντιμετωπίσουν μία χώρα η οποία κατά τον Β΄ Π.Π., είχε βρεθεί ως κατοχική δύναμη ελληνικών εδαφών, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε αρωγό κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου<sup>59</sup> προς το Δ.Σ.Ε. Επίσης, η Βουλγαρία αποτέλεσε καταφύγιο στρατιωτών του Δ.Σ.Ε που είχαν ασθενήσει αλλά και αμάχων, οι οποίοι προέρχονταν από παραμεθόριες περιοχές καθ' όλη τη διάρκεια των εχθροπραξιών αλλά και έπειτα από αυτές. Η Βουλγαρία αποτελούσε μία εξαιρετικά γενναιόδωρη χώρα υποδοχής για τους ταλαιπωρημένους Έλληνες, οι οποίοι την είχαν επιλέξει για να διαμείνουν κατά την αναγκαστική τους υπερωρία. Τέλος, οι περισσότεροι από εκείνους που εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία<sup>60</sup> και αποτελούσαν Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς επαναπατρίστηκαν μόνο όταν οι συνθήκες τους το επέτρεψαν.

Είναι απαραίτητο να σημειωθεί, ότι όσοι Έλληνες κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια και μέχρι το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, άρχισαν να αναφέρονται με διάφορους χαρακτηρισμούς. Τα καταγεγραμμένα βουλγαρικά αρχεία και έγγραφα, τους αναφέρουν ως Έλληνες

<sup>57</sup> Τσέκου Α., ό.π., σελ.27-34.

<sup>58</sup> Σιαπέρας, Κ, *Μυστικοί Δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Εκδόσεις: Γλάρος, Αθήνα 1990, σελ.120.

<sup>59</sup> Κασάπης Β.(Κρίτωνα), *Ο Εμφύλιος στον Έβρο (1946-1949)*, Εκδόσεις: Ιδιωτική, Αλεξανδρούπολη 1999, σελ.35.

<sup>60</sup> Τσέκου Α., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας, 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας προσωρινής διαμονής*, διδακτορική εργασία, τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008, σελ.236-263 και 324-415.  
<http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/18782>

μετανάστες, Έλληνες πολιτικοί μετανάστες και Έλληνες πρόσφυγες. Ειδικότερα στο ξεκίνημα του ερχομού τους στη Βουλγαρία, οι Έλληνες πολίτες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου δηλώνονταν ως Έλληνες πρόσφυγες, όμως στα Βουλγάρικα έγγραφα του '51, οι Έλληνες αναφέρονται ως μετανάστες και πολιτικοί μετανάστες χωρίς ωστόσο να έχει διαπιστωθεί καμία διαφορά στο νόημα των εννοιών. Επιπροσθέτως, η λέξη πρόσφυγας αντικαταστάθηκε στα Βουλγάρικα έγγραφα από το μετανάστης. Οι Έλληνες πολιτικοί μετανάστες στη λαϊκή δημοκρατία της Βουλγαρίας, η οποία είχε συσταθεί σχετικά πρόσφατα καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, έβρισκαν στον τόπο αυτό καταφύγιο μαζί με τα στελέχη και τους μαχητές του δημοκρατικού στρατού Ελλάδος, ως άμαχος πληθυσμός, ο οποίος προερχόταν από τις παραμεθόριες περιοχές. Για να περάσει κάποιος τα βουλγαρικά σύνορα ήταν ιδιαίτερα εύκολο, εξαιτίας της ύπαρξης οργανωμένων επιθέσεων και καταστάσεων από το αρχηγείο ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης του ΔΣΕ αλλά και εξαιτίας της σύντομης απόστασης από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις μέχρι τα σύνορα των δύο χωρών. Το πέρασμα των συνόρων είχε διευκολυνθεί ιδιαίτερος εξαιτίας της στήριξης του αγώνα του ΔΣΕ από τη Βουλγαρία και έπειτα από σχετική Σοβιετική έγκριση. Η Βουλγαρία υποστήριζε πρακτικά, δηλαδή μέσα από υλική και οικονομική βοήθεια, το διάστημα 1946-7, την Ελλάδα και τον δημοκρατικό στρατό Ελλάδας, ενώ πιο έντονη η στήριξη της έγινε το 1948, με την καλή οργάνωση των αποστολών βοήθειας προς τον ΔΣΕ και από άλλες κομμουνιστικές χώρες.<sup>61</sup>

Εξαιτίας της εισαγωγής τραυματιών από την Ελλάδα, οι Βούλγαροι εγκαίνιασαν τον Ιανουάριο του 1948 χειρουργικό νοσοκομείο στη Σόφια για τις πιο βαριές περιπτώσεις, ενώ όλα τα νοσοκομεία της χώρας με τη διαταγή του υπουργείου λαϊκής υγείας διατέθηκαν για την εξυπηρέτηση των Ελλήνων τραυματιών. Μάλιστα, ακόμη και μετά το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, μεμονωμένες ομάδες από το ΚΚΕ και σύνδεσμοι του ΔΣΕ ή αριστεροί περνούσαν εύκολα τα σύνορα προς Βουλγαρία καταφεύγοντας στη Λαϊκή της Δημοκρατία μέχρι τη δεκαετία του '60. Με τη λήξη του ελληνικού εμφυλίου διατάχθηκε το 1949 η 6<sup>η</sup> και η 7η Μεραρχία του ΔΣΕ ώστε να βρουν καταφύγιο σε περιοχές δράσης, όπως το βουνό Μπέλας και στην Ανατολική Μακεδονία. Εξαιτίας όμως, της καθυστερημένης αποχώρησης της 7<sup>ης</sup> Μεραρχίας από τη Ροδόπη, αποτέλεσε τη μοναδική που παρέμεινε στην Ελλάδα μετά

<sup>61</sup> Κατερίνα Τσέκου, Προσωρινώς διαμένοντες... Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948 –1982), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σελ.236-263.

την λήξη του εμφυλίου, με πολύ οδυνηρές συνέπειες. Η προσπάθεια να δικαιολογηθεί η ήττα και οι αποτυχίες, είχε ως αποτέλεσμα να υπάρξουν διάφορες συλλήψεις, ανακρίσεις και βασανιστήρια των υποτιθέμενων συνεργών στα τμήματα της Μεραρχίας. Επίσης, ο διασυρμός διαφόρων αθώων μαχητών της Μεραρχίας, οδήγησε στη συγκρότηση και τη δομή της κοινότητας των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη λαϊκή δημοκρατία της Βουλγαρίας ως πολιτισμικό τραύμα.<sup>62</sup>

Οι Έλληνες φυγάδες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» είχαν καταγωγή κυρίως από τη Θράκη, την Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία. Ανάμεσα τους υπήρχαν και λίγοι σλαβόφωνοι από τους νομούς Καστοριάς, Φλώρινας, Κοζάνης και Έδεσσας. Το 1950 οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία έφταναν τους 3.200, ενώ μόνο 103 από αυτούς ήταν Σλαβομακεδόνες. Οι τελευταίοι δεν μετοίκησαν στη λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας, ακολουθώντας την ενσωμάτωση στη νέα τους πατρίδα και το βουλγαρικό κράτος. Ταυτόχρονα, στη Βουλγαρία υπήρξαν και πολιτικοί πρόσφυγες με οθωμανική καταγωγή από τη Ροδόπη. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Βουλγαρία άρχισαν να μειώνονται στις αρχές του 1950 σε 2.000.<sup>63</sup> Την ίδια χρονιά, οι κυβερνήσεις των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κομμουνιστικών χωρών ενέκριναν τις εκκλήσεις της Βουλγαρίας να μεταφερθούν ομάδες Ελλήνων προσφύγων από αυτήν, μετά από τη συμφωνία που είχε πραγματοποιηθεί με τη Μόσχα το Δεκέμβριο του 1949. Οι Βούλγαροι ανησυχούσαν για την επικίνδυνη αύξηση και μόνιμη εγκατάσταση πολλών Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Βουλγαρία, καθώς πολλοί Έλληνες, ακόμη και αν είχαν επαναπατριστεί επιθυμούσαν την επιστροφή τους πίσω στη Βουλγαρία, διότι ήταν η πιο κοντινή σε αυτούς χώρα. Κάποιοι δεν μετακινούνταν και εξαιτίας της ηλικίας ή της υγείας τους. Εν τέλει, τη δεκαετία του '60 ο αριθμός όσων επέλεξαν να παραμείνουν στη Βουλγαρία, σταθεροποιήθηκε στους 7.000 με τους 3.000 να είναι γυναίκες.<sup>64</sup>

Από το 1975 καταγράφονται 6.008 άτομα στη Βουλγαρία. Ταυτόχρονα η Βουλγαρία μέχρι την άνοιξη του 1989 αποτέλεσε καταφύγιο για 2.700 παιδιά, ένας αριθμός ο οποίος όμως δεν είχε παραμείνει σταθερός. Η Βουλγαρία είχε δεσμευτεί να φιλοξενήσει 3.000 παιδιά. Στο τέλος όμως, δεν μπόρεσε να αναλάβει τον μεγάλο αριθμό επειδή είχε υπερφορτωθεί και από την αυξημένη προσέλευση των ενηλίκων Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Τα παιδιά μοιράστηκαν σε διάφορες κομμουνιστικές

<sup>62</sup> Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) της Δ.Ο.Μ.Ε., *30 χρόνια μακριά από την πατρίδα*, Σόφια –1979.

<sup>63</sup> Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) της Δ.Ο.Μ.Ε., *30 χρόνια μακριά από την πατρίδα*, Σόφια –1979.

<sup>64</sup> Κατερίνα Τσέκου, ο.π., σελ.231-233.

χώρες εξίσου στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, την Ουγγαρία, την Ανατολική Γερμανία και σε άλλες οι οποίες δεν είχαν λάβει καθόλου παιδιά πρόσφυγες. Από το 1950 έγιναν πολλές μετακινήσεις παιδιών από τη Βουλγαρία σε άλλες κομμουνιστικές χώρες, στις οποίες οι συγγενείς τους προσπαθούσαν να τα βρουν, ενώ όσα παιδιά παρέμειναν στη Βουλγαρία διανεμήθηκαν και τακτοποιήθηκαν στα κοινόβια οικοτροφεία, τα οποία ήταν οργανωμένα σε διάφορες πόλεις και χωριά. Σε κάποιες πόλεις πραγματοποιούνταν εσωτερικές ανακατατάξεις στα κοινόβια εξαιτίας των γονέων που αναλάμβαναν τα παιδιά τους ή εξαιτίας παιδιών, τα οποία εγκατέλειψαν οι γονείς τους λόγω εργασίας. Τα περισσότερα από αυτά υπολειπούνταν, ενώ στο τέλος, κάποια από αυτά σταμάτησαν εντελώς τη λειτουργία τους. Το 1953 λειτουργούσαν μόλις 43 σε χωριό κοντά στο Πάβελ.

Από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος σε συνεργασία με την Βουλγαρία οργανώθηκαν οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες και δημιούργησαν ένα τετραμελές μη εκλεγμένο καθοδηγητικό επιτελείο. Το '52, μετονομάστηκαν σε Δημοκρατική οργάνωση μόρφωσης και εκπολιτισμού χωρίς να αποτελούν μία πολιτιστική ομάδα. Έφτασαν τα 3.000 μέλη από τους 7.000 πρόσφυγες. Η ομάδα λειτούργησε ως το 1984 στη Σόφια, με τα στελέχη του ΚΚΕ να συνεργάζονται με τη Βουλγαρία, αναλαμβάνοντας καθήκοντα οργάνωσης των πολιτικών προσφύγων ως προς την εγκατάσταση, τακτοποίηση και την εργασιακή τους απασχόληση, καθώς και οποιοδήποτε άλλο ζήτημα προέκυπτε αναφορικά με εκείνους. Επίσης, η ΔΟΜΕ αποτελούσε τη σταθερή πολιτιστική και καλλιτεχνική κίνηση, έτσι ώστε, να συνεισφέρει στην ψυχαγωγία των πολιτικών προσφύγων ιδιαίτερα για την προσφυγική νεολαία, η οποία είχε γεννηθεί μακριά από την Ελλάδα και έπρεπε να καλλιεργήσει τα ήθη και τα έθιμά του λαού της, καθώς και τις παραδόσεις, δημιουργώντας ένα βίωμα εθνικής πατριωτικής αγωγής. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκαν λέσχες όπου εγκαταστάθηκαν οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες για να έχουν επαφή με το ΚΚΕ και την Ελλάδα. Κάλυπταν τις ανάγκες για συνεύρεση, διακήρυξη και καθοδήγηση ως προς την αναγκαία μόρφωση για την κομματική βάση ως προς τους πρόσφυγες.<sup>65</sup>

Από τη στιγμή που η εγκατάστασή τους δεν θα ήταν προσωρινή, θα έπρεπε να συμβάλουν στην οικονομία και να φροντίσουν να ενσωματωθούν στη βουλγαρική κοινωνία. Η πρώτη σημαντική αλλαγή ήταν ότι οι περισσότεροι, από αγρότες θα

<sup>65</sup> Κατερίνα Τσέκου, ο.π., σελ. 415-422.

έπρεπε να γίνουν εργάτες. Στην ενσωμάτωση των προσφύγων καθοριστικό ρόλο έπαιξε η οργάνωση του κόμματος, η ΔΟΜΕ. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες που βρέθηκαν στη Βουλγαρία ήταν στην πλειονότητά τους γεωργοί, ανειδίκευτοι εργάτες και επαγγελματίες, για αυτό και έγινε η παραχώρηση μεγάλων αγροκτημάτων, για να οργανωθεί ένας αγροτικός παραγωγικός σύλλογος. Όμως, οι συνθήκες εργασίας σε συνδυασμό με τη σωματική κατάσταση των προσφύγων έφερε την απογοήτευσή τους και την αδυναμία της ελληνικής διοίκησης για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, οδηγώντας σε μία δυσαρέσκεια και αγανάκτηση και τελικά, εγκατάλειψη από τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες. Οι περισσότεροι απασχολήθηκαν στη βιομηχανική παραγωγή, με 3.000 να εργάζονται σε βιομηχανίες, συνεταιρισμούς και άλλες υπηρεσίες της αγροτικής οικονομίας. Έπειτα όμως, οι Έλληνες πρόσφυγες παρά τις δυσκολίες στην προσαρμογή και τη νέα τους εργατική πειθαρχία και ζωή στη βουλγαρική σοσιαλιστική κοινωνία, άρχισαν να μετατρέπονται σταδιακά σε μαθητευόμενους, ειδικευμένους εργάτες. Στη Βουλγαρία εφαρμόστηκε ένα ειδικά διαμορφωμένο πρόγραμμα που επέβλεπε τη μόρφωση και την επαγγελματική κατάρτιση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων με τη δημιουργία βιομηχανικών και τεχνικών σχολών. Ήταν σαφές, ότι φοιτούσαν πάνω από 6.000 πρόσφυγες με τους 3.000 από αυτούς να είναι φοιτητές σε πανεπιστήμιο της χώρας. Μάλιστα, μεγάλος αριθμός ακολούθησε τις στρατιωτικές σχολές, κάτι το οποίο μπορεί να δικαιολογηθεί από την επιλογή της ηγεσίας του ΚΚΕ για τον σχεδιασμό μιας στρατιωτικής ομάδας, η οποία θα ήταν ετοιμοπόλεμη κατά την επιστροφή της στη χώρα.<sup>66</sup>

Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, παρουσιάζονταν στους Βούλγαρους ομοϊδεάτες ως συναγωνιστές, γιατί είχε δημιουργηθεί μία θετική εικόνα απέναντί τους μέσα από την επίσημη κομματική ρητορική. Αποδέχτηκαν δηλαδή, οι Βούλγαροι τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες σε όλα τα επίπεδα ενσωματώνοντάς τους στη βουλγαρική σοσιαλιστική κοινωνία. Στην αρχή οι πολιτικοί πρόσφυγες θεώρησαν την υπερορία τους προσωρινή. Όταν όμως, είδαν ότι η εγκατάλειψη των αρχικών χώρων συγκέντρωσής τους, ήταν αναγκαία και η μετεγκατάσταση τους απαραίτητη, άρχισε να μη διατηρείται η αίσθηση της προσωρινής διαμονής τους. Εξαιτίας της έλλειψης πληροφόρησης, οι Έλληνες βρέθηκαν σε απόλυτη εξάρτηση από το κομμουνιστικό κόμμα της Ελλάδος, αποδεχόμενοι αναγκαστικά τον σχεδιασμό και τις αποφάσεις του. Οι Έλληνες σλαβόφωνοι αποφάσισαν να

---

<sup>66</sup> Κατερίνα Τσέκου, ο.π., σελ.456-470.



ενσωματωθούν πλήρως στη Βουλγαρία, αντίθετα οι ελληνόφωνοι αποφάσισαν να διατηρήσουν την ελληνική τους ταυτότητα, να εντάσσονται στην ομάδα της ΔΟΜΑ, να παίρνουν μέρος στις λέσχες και να ταυτίζονται ψυχολογικά με τους Έλληνες, με αποτέλεσμα η ελληνική ταυτότητα να μετεξελίσσεται ανάλογα με την εμπειρία και την προσδοκία που είχε η συγκεκριμένη κοινότητα. Στις 10 Ιουλίου 1991 με απόφαση του πρωτοδικείου Σόφιας επανιδρύεται ΔΟΜΑ για όσους πολιτικούς πρόσφυγες από την Ελλάδα δεν κατάφεραν να επαναπατριστούν, οι οποίοι ήταν μόλις 716 άτομα εξαιτίας αποστέρησης της Ελληνικής τους ιθαγένειας ή μικτών γάμων.

## 1.2) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Ρουμανία

Με την ήττα του ΔΣΕ, αντάρτες και στελέχη του ΚΚΕ βρέθηκαν εξόριστοι<sup>67</sup> στα σοσιαλιστικά κράτη. Περίπου 11.500 άτομα βρήκαν καταφύγιο στη Ρουμανία, στην οποία τις επόμενες δεκαετίες, οι πολιτικοί πρόσφυγες είχαν πρόσβαση στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τομέα της χώρας. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες που έφτασαν στην Ρουμανία<sup>68</sup>, στη μέση μιας ιδιαίτερα δύσκολης περιόδου για τα Βαλκάνια και του κλίματος, το οποίο ήταν ιδιαίτερα τεταμένο εξαιτίας της αντιπαράθεσης των δύο συνασπισμών, προσπάθησαν να εδραιώσουν τη θέση τους στα κράτη που βρίσκονταν και στη σφαίρα επιρροής τους. Για αυτό, πραγματοποίησαν ενέργειες οι οποίες έπρεπε να γίνουν μυστικά, ώστε να μην μπλεχτούν περισσότερο οι σχέσεις της Ελλάδος με τις χώρες υποδοχής των προσφύγων. Η Ρουμανία είχε εξοντωθεί από τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον λιμό που έγινε το '46, που είχαν ως συνέπεια την οικονομική επιβάρυνση εξαιτίας των πολεμικών επανορθώσεων και των εξόδων συντήρησης των σοβιετικών στρατευμάτων, τα οποία ήταν σταθμευμένα εκεί, αλλά και εξαιτίας της έλλειψης των πρώτων υλών και της ηλεκτρικής ενέργειας. Οι Ρουμάνοι βρίσκονταν σε άθλια

---

<sup>67</sup> Σταματόπουλος Δ., *Πολιτικοί Πρόσφυγες στην Τρανσυλβανία: η εξορία μέσα στην εξορία και κάποιες σκοτεινές πλευρές της βης ολομέλειας*, στο Ε. Βουτυρά κ.α. (επιμ.), *Το Όπλο παρά πόδα: οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 2005, 205-217.

[https://www.academia.edu/32036555/Πολιτικοί\\_Πρόσφυγες\\_στην\\_Τρανσυλβανία\\_η\\_εξορία\\_μέσα\\_στην\\_εξορία\\_και\\_κάποιες\\_σκοτεινές\\_πλευρές\\_της\\_βης\\_ολομέλειας\\_στο\\_Ε.\\_Βουτυρά\\_κ.α.\\_επιμ.\\_Το\\_Όπλο\\_παρά\\_πόδα\\_οι\\_πολιτικοί\\_πρόσφυγες\\_του\\_ελληνικού\\_εμφυλίου\\_πολέμου\\_στην\\_Ανατολική\\_Ευρώπη\\_Θεσσαλονίκη\\_2005\\_205-21](https://www.academia.edu/32036555/Πολιτικοί_Πρόσφυγες_στην_Τρανσυλβανία_η_εξορία_μέσα_στην_εξορία_και_κάποιες_σκοτεινές_πλευρές_της_βης_ολομέλειας_στο_Ε._Βουτυρά_κ.α._επιμ._Το_Όπλο_παρά_πόδα_οι_πολιτικοί_πρόσφυγες_του_ελληνικού_εμφυλίου_πολέμου_στην_Ανατολική_Ευρώπη_Θεσσαλονίκη_2005_205-21), σελ. 211-214.

<sup>68</sup> Πατελάκης Α., *Ο εμφύλιος πόλεμος και οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Ρουμανία*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2019.



κατάσταση οικονομικά και κοινωνικά, ενώ διαδραματίζονταν βίαιες μεταβολές στο ρουμανικό πολιτικό βίο με το εργατικό κόμμα να αναδεικνύεται ως απόλυτη πολιτική δύναμη με βασικό υποστηρικτή, τους Σοβιετικούς.

Οι Ρουμάνοι αγκάλιασαν τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, θεωρώντας τους ήρωες, καθώς για πολλά χρόνια πολεμούσαν τους δεξιούς στην Ελλάδα και τον Αμερικανικό ιμπεριαλισμό. Στην πλειοψηφία τους, οι πολιτικοί πρόσφυγες από την Ελλάδα αγνοούσαν την πραγματικότητα της Ρουμανίας. Δεν είχαν αντιληφθεί πλήρως, τις θυσίες που είχαν πραγματοποιηθεί από την πλευρά του ρουμανικού λαού τη συγκεκριμένη περίοδο προκειμένου εκείνοι να ζήσουν στη Ρουμανία αξιοπρεπώς. Οι περισσότεροι από τους πολιτικούς πρόσφυγες, θα έμεναν στη Ρουμανία για πάνω από 30 χρόνια. Το προσφυγικό κύμα προς την Ρουμανία ολοκληρώθηκε σε πέντε περιόδους<sup>69</sup>. Η πρώτη περίοδος προσφυγικού κύματος ξεκινάει το 1948 και λήγει το 1956, η δεύτερη λήγει το 1967, η τρίτη το 1970, η τέταρτη το 1982 και η τελευταία δεν έληξε ποτέ. Στη Ρουμανία αφίχθησαν τρία κύματα Ελλήνων προσφύγων. Το πρώτο ήταν παιδιά, το δεύτερο τραυματίες και ασθενείς και το τρίτο αποτελούνταν από ηλικιωμένους και αντάρτες.

Μέσα σε αυτούς, ήταν και ο επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, καθώς το κόμμα μετέφερε στο Βουκουρέστι την έδρα των επιχειρήσεών του. Το Κομμουνιστικό Κόμμα αποφάσισε να απομακρύνει τα παιδιά από τις περιοχές που είχαν πληγεί από τον πόλεμο, ζητώντας υποστήριξη από τα αδερφικά κράτη. Στις 30 Απριλίου 1948 οι Έλληνες κομμουνιστές ίδρυσαν την “Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί” (ΕΒΟΠ). Σκοπός της ΕΒΟΠ ήταν να ρυθμίσει σωστά τη μεταφορά, τη φιλοξενία και την ανατροφή των παιδιών σε συνεργασία με τις χώρες υποδοχής. Έπειτα αποφασίστηκε από το συνέδριο βαλκανικής νεολαίας το 1948 στο Βελιγράδι να δώσουν πολιτικό άσυλο στα ελληνόπουλα από την ηλικία των τριών έως δεκατεσσάρων ετών που ζούσαν σε εμπόλεμες συνθήκες και επικίνδυνες περιοχές. Ακόμα, υποστήριξε ότι ήταν ο μοναδικός τρόπος για να σωθούν τα συγκεκριμένα παιδιά, για αυτό και έπρεπε να σταλούν προσωρινά στις σοσιαλιστικές χώρες, από τις οποίες θα επέστρεφαν μετά το τέλος του πολέμου. 28.000 παιδιά διασώθηκαν από τον

<sup>69</sup> Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: ΠΑΜΑΚ 2015, Μπουσχότεν Ρ., Ντάνφορθ Λ., μετφρ: Λαλιώτης Μ., *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σελ.67.

πόλεμο. Τα παιδιά<sup>70</sup> με τη συνοδεία ανταρτών και μανάδων, μία ανά 15 παιδιά, μετακινήθηκαν πεζοί φτάνοντας στα σύνορα των γειτονικών χωρών με άκρα μυστικότητα. Με αεροπλάνα και τρένα μεταφέρθηκαν στις διάφορες χώρες υποδοχής. Πολλά παιδιά έφτασαν στη Ρουμανία, που τους παρέχόταν ανθρωπιστική βοήθεια από τον Ρουμανικό Ερυθρό Σταυρό.

Ιδρύθηκαν 12 παιδουπόλεις, σε περιοχές που υπήρχαν άδεια κτίρια για τη στέγαση των ταλαιπωρημένων παιδιών. Οι παιδουπόλεις φιλοξενούσαν 1.500 παιδιά μέχρι 16 χρονών. Σιγά σιγά, στη Ρουμανία μόνο πέντε από αυτές λειτουργούσαν, ενώ τα παιδιά ανήλθαν στα 4.000. Υπήρχε καλή οργάνωση στις παιδουπόλεις, οι συνθήκες φιλοξενίας ήταν αρκετά καλές, με κήπους, σχολεία, αθλητικούς χώρους, βιβλιοθήκες και άλλα. Υπήρχαν φάρμες για την παραγωγή διαφόρων τροφίμων αλλά και ανεφοδιασμός καυσίμων για τη διεξαγωγή εκδρομών. Οι Ρουμάνοι καταπιάστηκαν με την ιατρική φροντίδα των παιδιών εξαιτίας των ασθενειών που είχαν προκύψει και την άμεση περίθαλψή τους. Οι γιατροί κατάφεραν να μετατρέψουν τα ασθενή παιδιά σε παιδιά γεμάτα ζωή και ενέργεια, με αποτέλεσμα το 1950 ο δείκτης παιδικής θνησιμότητας να πέσει στο 1,17%. Έπειτα υπήρχε έλλειψη δασκάλων. Οι Ρουμάνοι για να καλύψουν τις ανάγκες τόσο μεγάλου αριθμού παιδιών χρειάζονταν περίπου 180 δασκάλους σε μία εποχή μάλιστα, που οι Έλληνες δάσκαλοι στη χώρα ήταν πολύ λίγοι. Για το λόγο αυτό, οργάνωσαν βιαστικά σεμινάρια παιδαγωγικής για νεαρούς από 18 έως 22 ετών που είχαν τελειώσει το γυμνάσιο. Μέσα σε τρεις μήνες λοιπόν, οι συγκεκριμένοι διδάσκοντες έπρεπε να μορφώσουν τα παιδιά. Μάλιστα, τα ποσοστά αναλφαβητισμού ήταν τεράστια καθώς οι γονείς στην Ελλάδα δεν έστειλαν τα παιδιά τους στο σχολείο.<sup>71</sup>

Οι μαθητές ακολουθούσαν σύμφωνα με τις προσαγές του ΚΚΕ, στρατιωτική πειθαρχία και τα μαθήματα πραγματοποιούνταν ειδικά στις πρώτες τάξεις στα ελληνικά, με την υπόσχεση ότι κάποια στιγμή τα παιδιά θα επιστρέψουν πίσω. Όταν άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι ο επαναπατρισμός θα καθυστερούσε, άρχισαν να προσαρμόζουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στη ρουμάνικη γλώσσα με τους δασκάλους να προσπαθούν να βοηθήσουν ιδιαίτερα. Τα παιδιά τελείωναν τις σχολικές τάξεις πολύ γρήγορα και πήγαιναν σε επαγγελματικές σχολές. Το τρίτο σημαντικό ζήτημα, ήταν η έλλειψη βιβλίων. Υπήρχαν κάποια σχολικά εγχειρίδια, τα

<sup>70</sup> Ραβάνης-Ρεντής Δ., *Το ημερολόγιο της προσφυγιάς ενός αντάρτη*, Εκδόσεις: Ηριδανός, Αθήνα 1981, σελ.161-165.

<sup>71</sup> Μητσόπουλος, Θ., *Μείναμε Έλληνες, Τα σχολεία των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*, Εκδόσεις: Οδυσσέας, Αθήνα 1979, σελ.37-45.

οποία γράφτηκαν στα πρότυπα σοβιετικών συγγραμμάτων και άλλων βιβλίων από τις ελληνικές κοινότητες του Βουκουρεστίου, τα οποία όμως, δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες των παιδιών. Τα παιδιά τέλος, που μεγάλωσαν και εκπαιδεύτηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες δεν έπαψαν να κατέχουν την πολιτική ελληνική ταυτότητα. Αντίθετα, αγαπούσαν την Ελλάδα ως κάτι ιερό. Ο αποχωρισμός από τους γονείς τους σε μία τόσο μικρή ηλικία, τούς δημιούργησε τραύματα, κάτι το οποίο τους επηρέασε στην μελλοντική τους ενήλικη ζωή.

Στη Ρουμανία, την ίδια περίοδο καταφτάνουν ασθενείς και τραυματίες αντάρτες, οι οποίοι νοσηλεύονται στο Βουκουρέστι. Το '49, 800 άτομα περίπου κατέφυγαν στη Ρουμανία. Οι Έλληνες οι οποίοι κατέφυγαν στη Ρουμανία μετά τον εμφύλιο, βρέθηκαν μπροστά σε έναν άγνωστο κόσμο. Ήταν αναγκασμένοι να συμβιώνουν δίπλα σε Ρουμάνους πολίτες για αρκετά χρόνια. Το '50, το 40% των προσφύγων ήταν πάνω από 45 χρόνων, ενώ το 95% ήταν γεωργοί. Μόλις 263 άτομα ήταν μη ικανά για εργασία εξαιτίας τραυματισμού. Παρόλο, που όλοι οι πρόσφυγες πίστευαν ότι η παραμονή τους στη Ρουμανία ήταν προσωρινή, κάτι τέτοιο δεν πραγματοποιήθηκε. Υπήρχε πρόβλημα με τη γλώσσα και τον πολιτισμό,<sup>72</sup> για αυτό πραγματοποιούνταν πολλές παρεξηγήσεις στην επικοινωνία και στην συνεργασία μεταξύ των δύο λαών. Ταυτόχρονα, πολλοί από τους πρόσφυγες ακολούθησαν τις υποδείξεις του κόμματος και εφήρναν συνωμοτικά ονόματα, άλλαξαν την ημερομηνία γεννήσεώς τους ή απλοποίησαν τα υπάρχοντα ονόματά τους, για να μπορούν να τα προφέρουν οι Ρουμάνοι. Αυτό δημιούργησε πολλά προβλήματα όταν αργότερα χρειάστηκε να βγάλουν τα επίσημα έγγραφά τους.

Για το κομμουνιστικό κόμμα οι πρόσφυγες αποτελούσαν ένα σύνολο ατόμων, το οποίο έπρεπε να πειθαρχηθεί και να εκφοβιστεί, ίσως για να χειραγωγείται όσο το δυνατόν πιο εύκολα. Έπρεπε, εκτός από τις εργασίες της καθημερινότητας να αναλάβουν και τις εργασίες του κόμματος, όντας κομματικά στελέχη. Στις 17 Μαρτίου του '49, οι κομματικές οργανώσεις των Ελλήνων προσφύγων διαλύθηκαν στη Ρουμανία, αντικαθιστώντας τες από τον Σύλλογο Ελλήνων πολιτικών προσφύγων Ρουμανίας με έδρα το Βουκουρέστι. Ο σύλλογος αυτός θα ανέπτυσσε εθνική και πολιτιστική δραστηριότητα για όλους τους Έλληνες και Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες, κρατώντας τους ενημέρους για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Η ίδρυση του συγκεκριμένου συλλόγου προκάλεσε αντιδράσεις και αναστάτωση στους πρόσφυγες.

---

<sup>72</sup> Μητσόπουλος, Θ., ο.π., σελ.78-79.

Έπειτα, πραγματοποιήθηκαν εκλογές για το σύλλογο και την ανάδειξη διοικητικού συμβουλίου. Πραγματοποιούσαν συνέδρια με την καθοδήγηση και την επίβλεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος. Το 1954, οι Έλληνες πρόσφυγες στη Ρουμανία ήταν 7.000. Τη δεκαετία του '50, οι πρόσφυγες ήθελαν την επανένωση με την οικογένειά τους, ιδιαίτερα τα παιδιά. Στην πλειοψηφία τους, κατάφεραν να ξαναδούν την οικογένειά τους μετά από 6 κατά μέσο όρο χρόνια, ενώ τον Αύγουστο του '54 επαναπατρίζονται κι άλλα μέλη πολιτικών προσφύγων. Όμως, ο αριθμός των Ελλήνων αυξάνεται καθώς γεννιούνται περισσότερα ελληνόπουλα στην εξορία. Για τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες στη Ρουμανία, ο επαναπατρισμός ήταν ιδιαίτερα δύσκολος και πραγματοποιήθηκε μετά τη δεκαετία του '50.

Αμέσως μετά την περίοδο 1948-1950, δημιουργήθηκαν οι πρώτες Κομματικές Οργανώσεις Βάσης (ΚΟΒ) του ΚΚΕ, που σκόπευαν να ελέγχουν τις δραστηριότητες των Ελλήνων αλλά να συμβάλλουν στην συνεχή κομμουνιστική διαπαιδαγώγησή τους. Αυτό είχε ως συνέπεια, την διάκριση των Ελλήνων προσφύγων την περίοδο 1953-1954 σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν εκείνοι που είχαν γίνει Ρουμάνοι πολίτες, ενώ στη δεύτερη εντάσσονταν μια ολιγάριθμη ομάδα Ελλήνων που για διάφορους λόγους είχε μείνει πλέον χωρίς υπηκοότητα.

Τη διετία 1952-1954 το ΚΚΕ, η ΕΒΟΠ και οι προσφυγικοί σύλλογοι προσπάθησαν να βρουν μια λύση ώστε να επανενωθούν οι οικογένειες, που είχαν διασκορπιστεί σε δύο και τρεις διαφορετικές χώρες. Τα περισσότερα παιδιά μπόρεσαν να ξαναδούν τους γονείς τους, αλλά μετά από 3 έως 6 χρόνια για αυτό και αντιμετώπιζαν προβλήματα στην συμπεριφορά και την προσαρμογή τους.

### 1.3) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Τσεχοσλοβακία<sup>73</sup>

Οι πρώτοι Έλληνες<sup>74</sup> που άρχισαν να έρχονται στην Τσεχοσλοβακία ήταν εκατοντάδες ξυπόλητα και ρακένδυτα παιδιά, φτάνοντας τον Απρίλιο του 1948 από διάφορα μέρη της Ελλάδος εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου, κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα. Τα παιδιά μεταφέρθηκαν με σιδηροδρομικούς συρμούς, μέσω

<sup>73</sup> Σαρικούδη Γ., *Η ελληνική παρουσία στην Τσεχία: Από τους πολιτικούς πρόσφυγες στους φοιτητές και τους επιχειρηματίες*, Ετήσιο επιστημονικό ηλεκτρονικό περιοδικό Ethnologia on-line, Μάρτιος 2015, σελ. 5-6. <http://www.societyforethnology.gr/>

<sup>74</sup> Χράντετσι, Πάβελ, 2007, *Η Ελληνική Διασπορά στην Τσεχοσλοβακία. Ίδρυση και αρχικά στάδια ανάπτυξης (1948-1954)*, μτφρ. Κώστας Τσίβος, Θεσσαλονίκη : Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, σελ.65.

Γιουγκοσλαβίας και Ουγγαρίας, στον σταθμό Μικούλοφ με τον αριθμό τους να ξεπερνά τα 3.000, ενώ στις 30 Αυγούστου 1949, την μέρα που ηττήθηκε ο ΔΣΕ φτάνουν οι πρώτες αποστολές των ενηλίκων στην Τσεχοσλοβακία. Αυτοί μπήκαν σε καραντίνα και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, ενώ ακολούθησαν οι πρόσφυγες οι οποίοι είχαν αρχικά καταφύγει στην Αλβανία. Μέχρι το τέλος του 1949, στην περιοχή αυτή βρίσκονταν πάνω από 5.000 παιδιά μεταξύ αυτών και Σλαβομακεδόνες. Τα παιδιά αυτά, τα υποδέχτηκαν με θριάμβους και πολλές οικογένειες από την Τσεχοσλοβακία εκδήλωσαν ενδιαφέρον να φιλοξενήσουν ή ακόμη και να υιοθετήσουν τα παιδιά αυτά, βέβαια κάτω από την ακολουθία αυστηρών κανόνων από το κομμουνιστικό κόμμα<sup>75</sup> για τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας και διαπαιδαγώγησής τους, έτσι ώστε να αποτελούν την Ελίτ μιας μελλοντικής λαϊκό-δημοκρατικής Ελλάδος.

Φιλοξενήθηκαν σε μέγαρα, σε λουτροπόλεις και τους δόθηκε υψηλό επίπεδο μόρφωσης και επαγγελματικής εξειδίκευσης. Από αυτούς τους παράγοντες δημιουργήθηκε και η δεύτερη γενιά των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, οι οποίοι ενσωματώθηκαν χωρίς προβλήματα στην κοινωνία της Τσεχοσλοβακίας. Η εκπαίδευσή τους πραγματοποιούταν αποκλειστικά από Έλληνες ή Σλαβομακεδόνες δασκάλους.

Το '49, το ΚΚΕ ζήτησε από την Τσεχοσλοβακία να δεχτεί Έλληνες πρόσφυγες που θα ζούσαν αυτοτέλεια και το κράτος δέχτηκε τους Έλληνες πρόσφυγες, χωρίς όμως να έχει λύσει το πρόβλημα φιλοξενίας τους, το οποίο άρχισε να προσλαμβάνει νέες διαστάσεις από το καλοκαίρι του 1949 καθώς με την ήττα των αριστερών, η Τσεχοσλοβακία αντιλήφθηκε ότι έπρεπε να φιλοξενήσει αρκετά μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων που το προηγούμενο διάστημα είχαν βρει καταφύγιο στην Αλβανία. Για αυτό, συστήθηκε ειδικός οργανισμός με την επωνυμία Ελληνική Επιχείρηση, ο οποίος παραχώρησε σχετικές αρμοδιότητες στον κοινωνικό τομέα του Τσεχοσλαβικού Ερυθρού Σταυρού με ευθύνη του, τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες μέχρι και το 1989 (**«Έκθεση για την Ελληνική Προσφυγιά στην Τσεχοσλοβακική Σοσιαλιστική Δημοκρατία – ΤΣΣΔ»**).

Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε τρεις παραμεθόριες περιοχές της Τσεχίας και είχαν τη δυνατότητα να απασχολούνται με τον γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα. Η Τσεχοσλοβακία γρήγορα αντιλήφθηκε ότι οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να βρουν

<sup>75</sup> Μαραντζίδης Ν., Τσίβος Κ., *Ο ελληνικός εμφύλιος και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα – Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία, 1946 – 1968*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σελ.89.

εργασία στις συγκεκριμένες περιοχές. Μόνο το ένα τρίτο κατάφερε να κριθεί ικανό να εργαστεί. Αρκετές από τις βιοτεχνίες στις βιομηχανικές μονάδες που λειτουργούσαν προπολεμικά είχαν κλείσει, ενώ κάποιες άλλες βρίσκονταν σε δύσκολα προσβάσιμες περιοχές εξαιτίας του ψύχους και του κακού συγκοινωνιακού δικτύου. Οι πρόσφυγες είχαν αποκλειστεί στα χωριά για μήνες. Ταυτόχρονα, οι Έλληνες αγρότες δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τον τρόπο καλλιέργειας που εφαρμοζόταν σε περιοχές της Τσεχίας, για αυτό συστάθηκε ο Γεωργικός Συνεταιρισμός Νίκος Ζαχαριάδης την άνοιξη του 1950. Δυο χρόνια αργότερα, διαλύθηκε και εγκαταλείφθηκαν οι περισσότεροι οικισμοί. Για τους περισσότερους Έλληνες, η ύπαρξη ρουχισμού και υπόδησης ήταν πολυτέλεια, ιδιαίτερα καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν το ψύχος της περιοχής. Ένα πρόβλημα εμφανίζεται και ως προς τη διατροφή τους, καθώς δεν γνώριζαν την παρασκευή των τσέχικων φαγητών που είχαν ως κυρίαρχο υλικό το αλεύρι και τις πατάτες. Οι Έλληνες συνέχιζαν να εφοδιάζονται με όσπρια. Οι Τσέχοι όμως, δεν διέθεταν μεγάλες ποσότητες αυτών στην καθημερινή τους διατροφή.

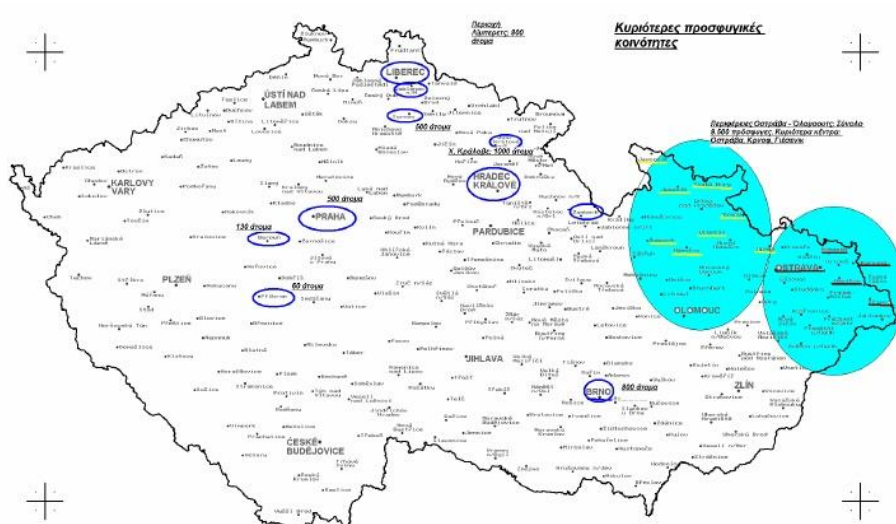
Οι Έλληνες δυσκολεύονταν τέλος, και εξαιτίας του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου τους, καθώς οι περισσότεροι ήταν αγράμματοι και δεν γνώριζαν την τσεχική γλώσσα. Δεν είχαν πολλές συναναστροφές με τους Τσέχους και παρουσίαζαν αδυναμίες στην επικοινωνία μεταξύ τους. Υπήρξαν βέβαια, και τα φαινόμενα ξενοφοβίας, καθώς οι Τσέχοι αντιμετώπισαν τους Έλληνες όπως και τους τσιγγάνους. Πολλοί από τους Έλληνες πρόσφυγες εγκατέλειψαν τα εργοστάσια που δούλευαν, εξαιτίας της εργασιακής πειθαρχίας ή επειδή δεν τους άρεσαν οι συνθήκες εργασίας. Βλέποντας ότι οι Έλληνες αδυνατούσαν να εργαστούν στις περιοχές, ζήτησαν από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος να τους δοθεί η άδεια να τους χρησιμοποιήσουν βιομηχανίες στα αστικά κέντρα, οι οποίες είχαν έλλειψη από εργατικά χέρια. Η πεποίθηση ότι οι πρόσφυγες στις ανατολικές χώρες θα έμεναν προσωρινά, άρχισε να φθίνει το 1952 και για αυτό ο Ζαχαριάδης ζήτησε από τα αδελφικά κράτη να ενταχθούν οι πρόσφυγες στο εργασιακό δυναμικό της βαριάς βιομηχανίας. Οι Έλληνες<sup>76</sup> άρχισαν να δημιουργούν ελληνικές μικρές κοινότητες και να εργάζονται στη βαριά βιομηχανία της χώρας.

---

<sup>76</sup> Botu – Milan Konečný: *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948-1989* (Έλληνες φυγάδες, Το χρονικό του ελληνικού λαού στην Τσεχία, τη Μοραβία και τη Σιλεσία, 1948-1989), Πράγα 2005, σελ.267.



Ο σημαντικότερος θεσμικός φορέας των προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία ήταν το ΚΚΕ, το οποίο αποτελούσε τον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα της ζωής τους. Η Τσεχοσλοβακία, μαζί με τη Σοβιετική Ένωση, παρέμειναν ως το τέλος οι μοναδικές χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου που δεν αποδέχτηκαν την ένταξη μελών του ΚΚΕ στις γραμμές τους. Οι Έλληνες πρόσφυγες υφίσταντο στην υπερρορία ταυτόχρονα δύο εξουσίες: αυτήν του κράτους στο οποίο ζούσαν παράλληλα με εκείνη του μηχανισμού του ΚΚΕ που έλεγχε τη ζωή τους διαρκώς.



Χάρτης της Τσεχίας στον οποίο απεικονίζονται οι κυριότερες κοινότητες των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων σύμφωνα με την απογραφή του Τσεχοσλαβακικού Ερυθρού Σταυρού το 1962.<sup>77</sup>

#### 1.4) Πολιτικοί πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία

Πολλοί πολιτικοί πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο σε γιουγκοσλαβικό έδαφος, παρόλο που υπήρχε αποκλεισμός από την Γιουγκοσλαβική πλευρά. Για κάποιους

<sup>77</sup> Τσίβος Κ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία: εκπατρισμός - εγκατάσταση - επαναπατρισμός* / In: *Πρακτικά ημερίδας Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2017, σελ. 111-126, σελ. 14 [https://www.eens.org/EENS\\_congresses/2014/tsivos\\_kostas.pdf](https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/tsivos_kostas.pdf)

κομμουνιστές οι οποίοι διέμεναν στα αλβανικά και βουλγαρικά εδάφη αποδείχθηκε ότι αυτά τα εδάφη αποτελούσαν τους πρώτους σταθμούς σωτηρίας, ώσπου να συμβούν σύντομα τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος πρότεινε τη μετακίνησή τους και σε άλλα σοσιαλιστικά κράτη. Γύρω στους 16.000 πήγαν στη Ρωσία, 13.000 στην Πολωνία, 5.500 στην Ανατολική Γερμανία, ενώ η Βουλγαρία δέχτηκε 9.000 μαζί με τη Γιουγκοσλαβία. Η συντριπτική πλειοψηφία των κομμουνιστών ανταρτών που παρέμειναν σε γιουγκοσλαβικό έδαφος ήταν Σλαβομακεδόνες<sup>78</sup>. Είχαν επανδρώσει τα τμήματα του «Λαϊκού Απελευθερωτικού Μετώπου» (ΝΟΦ) το οποίο είχε δράσει στη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου στο πλευρό του ΔΣΕ. Περίπου 20 χιλιάδες Σλαβομακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία<sup>79</sup> στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

Σύμφωνα με τα αρχεία, υπήρχαν 20.000 πολιτικοί πρόσφυγες οι οποίοι διέμεναν στη Γιουγκοσλαβία το 1949. Από αυτούς, οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στην λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας. Παρακάτω ακολουθεί πίνακας με την εγκατάσταση των προσφύγων ανά περιοχή: Η εγκατάστασή τους ανά περιοχή είχε ως εξής<sup>80</sup>:

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ
ΣΚΟΠΙΑ	7000
ΤΙΤΟ ΒΕΛΕΣ	2300
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ	1580
ΠΕΡΛΕΠΕΣ	1500
ΣΦΕΤΑ ΝΙΚΟΛΑ	1300
ΣΤΠΠ	1490
ΚΟΤΣΑΝΙ	1000
ΤΕΤΟΒΟ, ΚΟΥΜΑΝΟΒΟ,	ΕΛΛΕΠΙΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

<sup>78</sup> Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Οι όμοροι των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ.19-22.

<sup>79</sup> Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: ΠΑΜΑΚ 2015, σελ.37.

<sup>80</sup> Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: ΠΑΜΑΚ 2015, σελ. 38. [http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432\\_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf](http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf)



**PANTOBITS**

Έχει κατασκευαστεί και ένας πιο αναλυτικός πίνακας όσον αφορά την εγκατάσταση των προσφύγων στη λαϊκή Δημοκρατία Μακεδονίας<sup>81</sup>.

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΣΚΟΠΙΑ	1161	912	5009
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ	238	94	695
ΚΟΥΜΑΝΟΒΟ	188	3	747
ΤΙΤΟ ΒΕΛΕΣ	539	27	2325
ΠΕΡΛΕΠΕΣ	332	35	1573
ΣΤΠΠ	340	10	1390
ΤΕΤΟΒΟ	109	63	722
ΣΤΡΩΜΝΙΤΣΑ	47	1	175
ΑΧΡΙΔΑ	7		35
ΓΚΙΟΡΤΣΕ ΠΕΤΡΩΦ	60	7	272
ΡΕΣΝΑ	12		95
ΓΚΟΣΤΙΒΑΡ	49	36	268
ΚΟΤΣΑΝΙ	200		932
ΣΦΕΤΑ ΝΙΚΟΛΑ	325		1.300
ΚΑΒΑΝΤΑΡΤΣΙ	269		1.119
PANTOBITS	124		532
ΚΙΤΣΕΒΟ	8		32
ΓΕΥΓΕΛΗ	39		160

<sup>81</sup> Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., ο.π., σελ. 38.

<b>ΚΡΑΤΟΒΟ</b>	53		218
<b>ΔΕΜΙΡ ΧΙΣΑΡ</b>	7		29
<b>ΣΤΡΟΥΓΚΑ</b>	1	1	3
<b>ΝΤΕΜΠΑΡ</b>	31	2	146
<b>ΜΠΕΡΟΒΟ</b>	20	7	128
<b>ΣΥΝΟΛΟ</b>	<b>4.159</b>	<b>1.218</b>	<b>17.905</b>

Σύμφωνα με τον Ι. Μιχαηλίδη ο αριθμός<sup>82</sup> των προσφύγων στη ΛΔΜ έφτασε τα 8.700 άτομα και μέχρι το 1950 έφτασαν τα 22.000- 25.000 άτομα.

<i>Περιοχή</i>	<i>Άνδρες</i>	<i>Γυναίκες</i>	<i>Παιδιά</i>	<i>Σύνολο</i>
Σκόπια	177	54	39	270
Βέλες	185	151	207	543
Νεγκότινο	142	106	184	432
Γευγελή	145	103	103	351
Μοναστήρι	1.000	350	600	1.950
Πέτροβets	112	128	165	405
Καβαντάρτσι	85	84	139	308
Στρούμνιτσα	180	172	170	522
Ράντοβιτς	103	95	144	342
Άγιος Νικόλαος	115	125	180	420
Στίπ	125	128	172	425

<sup>82</sup> Βαλκανικά Σύμμεικτα, ο.π., σελ. 215.

Κότσανι	100	95	142	337
Κουμάνοβο	70	53	65	188
Μάζαρι	65	90	66	221
Τσάρεβο	17	16	23	56
Τέτοβο	4	4	1	9
Περλεπές	160	155	265	580
Κρούσοβο	92	76	111	279
Περιοχή Μοναστηρίου	420	220	340	980
Βίνιτσα	27	26	33	86
<b>Σύνολο</b>	<b>3.324</b>	<b>2.231</b>	<b>3.149</b>	<b>8.704</b>

Η Γιουγκοσλαβία ήταν γνώριμη στους Έλληνες κομμουνιστές από την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας το 1945, όταν πολλοί πρώην μαχητές του Εθνικού λαϊκού απελευθερωτικού Στρατού είχαν προτιμήσει να μην καταθέσουν τα όπλα αλλά να καταφύγουν ως πρόσφυγες στις βόρειες γειτονικές χώρες. Οι πρώτοι πρόσφυγες πολλαπλασιάστηκαν τους επόμενους μήνες. Μάλιστα, όταν η λευκή τρομοκρατία εξαπλώθηκε στην Ελληνική ύπαιθρο η ροή των προσφύγων έγινε αθρόα, ιδιαίτερα στις βορειότερες παραμεθόριες ελληνικές επαρχίες. Οι πολιτικοί πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία βρήκαν τόπο εγκατάστασης σε δύο βασικές περιοχές. Η πρώτη ήταν η λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας και η δεύτερη η περιοχή της Βοϊβοντίνας. Στην δεύτερη, κατέφυγαν στις 25 Μαΐου 1945 οι πρώτοι πολιτικοί πρόσφυγες, οι οποίοι πραγματοποίησαν την εγκατάστασή τους οριστικά λίγο βορειότερα στο χωριό Μπούλκες<sup>83</sup>, το οποίο ήταν εγκαταλελειμμένο από τους Γερμανούς. Είχε παρατηρήσει ο εκπρόσωπος του ΕΑΜ στην Γιουγκοσλαβία Ανδρέας Τζήμας, ότι το χωριό αυτό επιλέχθηκε ως ιδεώδης τόπος εγκατάστασης των προσφύγων αφού βρισκόταν σε μία πλούσια πεδιάδα, ενώ οι μονάδες βιομηχανίας που υφίστανται τριγύρω εξασφάλιζαν τη δυνατότητα παραγωγικής εγκατάστασης. Μέχρι το τέλος του Ιούνη του 1945, περίπου 3.000 πρόσφυγες έμειναν σε άδεια σπίτια, ενώ ο αριθμός τους αυξήθηκε σε 4,5 χιλιάδες το '49.<sup>84</sup>

Η κοινότητα των Ελλήνων στο Μπούλκες διαλύθηκε το 1949 και οι πρόσφυγες μετακινήθηκαν σε άλλες χώρες του σοσιαλισμού. Όταν αποπέμφθηκε ο Τίτο από την

<sup>83</sup> Ρίστοβιτς Μ., *Το πείραμα Μπούλκες. «Η Ελληνική Δημοκρατία στη Γιουγκοσλαβία 1945-59*, Εκδόσεις: Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.

<sup>84</sup> Βλέπε παράρτημα

Κομμινόρμ, το καλοκαίρι του '48, επιδεινώθηκαν οι σχέσεις του Γιουγκοσλαβικού με το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα, δεδομένου ότι οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες είχαν ευθυγραμμιστεί με τη Σοβιετική Ένωση. Προηγήθηκαν βέβαια, συνεννοήσεις με την κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας για τους όρους μετακίνησής τους. Λίγες εβδομάδες αργότερα το 1949 το διοικητικό συμβούλιο απέστειλε στην Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση υπόμνημα με τα αιτήματά του ως προς τους πρόσφυγες. Οι αρχές της Γιουγκοσλαβίας έλαβαν προσκόμματα, γεγονός που ανάγκασε το συμβούλιο της κοινότητας στο Μπούλκες το 1949 να αποστείλει ένα ακόμη τηλεγράφημα διαμαρτυρίας στον ίδιο τον Τίτο.

Μετά από αυτήν την μετεγκατάσταση, οι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στη λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας μέχρι και το τέλος του 1949. Στην περιοχή αυτή παρουσιάστηκαν δύο προσφυγικά ρεύματα. Το πρώτο προσφυγικό ρεύμα παρατηρήθηκε την περίοδο από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 1945, όταν υφίσταται κενό εξουσίας στην Ελληνική Μακεδονία και υπήρχε εχθρική αντιμετώπιση απέναντι στους σλαβόφωνους από δεξιές παρακρατικές οργανώσεις. Οι παραπάνω ενέργειες συνδυάστηκαν με πιέσεις σε σλαβόφωνα χωριά και το φόβο της αντεκδίκησης που πέρασαν ορισμένοι σλαβόφωνοι, οι οποίοι είχαν διαπράξει αδικήματα εναντίον του ελληνικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια της κατοχής. Με αυτό τον τρόπο, τμήμα του πληθυσμού οδηγήθηκε στη δυτική και την Ανατολική Μακεδονία και στη συνέχεια εγκατέλειψε την Ελλάδα. Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα αναδύθηκε, αμέσως μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1946, όπου το ΚΚΕ απείχε από τις εκλογές και οι περισσότεροι σλαβόφωνοι<sup>85</sup> απείχαν από τις κάλπες, υποδεικνύοντας αδιαφορία καθώς υπήρχαν αντιδράσεις εναντίον τους.

Σημαντική, υπήρξε η μετακίνηση πληθυσμού από την Ελλάδα στη Γιουγκοσλαβία την εποχή 1945-1946. Οι πρόσφυγες δεν μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια, καθώς υπάρχει αδυναμία ελέγχου των συνόρων και από τις δύο πλευρές, που επέτρεπαν τη συνεχή μετακίνηση ανθρώπων και υλικών. Πρόσφυγες και αντάρτες, τραυματισμένοι, λαθρέμποροι, χήρες και ορφανά του πολέμου, ακολούθησαν τα δασώδη και απόκρημνα μονοπάτια του βορρά προς αναζήτηση καταφυγίου εν μέσω πολέμου. Σύμφωνα με Σλαβομακεδονικές πηγές, στα τέλη του 1945 οι σλαβόφωνοι πρόσφυγες από την Ελλάδα πήγαν στη ΛΔΜ (κράτος των Σκοπίων<sup>86</sup>) με τον αριθμό

<sup>85</sup> (SMIP (Savezno Ministarstvo za Inostrane Poslove), PA, Grčka, 1951, f-30, d-2.)

<sup>86</sup> Στο τότε ομόσπονδο κομμουνιστικό Κράτος των Σκοπίων συναθροίσθηκαν τελικά Έλληνες υπήκοοι και μικρά παιδιά. Είναι οι εξής: 1) φυγόδικοι δοσίλογοι συνεργάτες των Βουλγάρων και Γερμανών

τους να ανέρχεται στις 8.500. Ένα χρόνο μετά, το 1946, οι σλαβόφωνοι κατέφυγαν και πάλι στη λαϊκή Δημοκρατία Μακεδονίας με τον αριθμό τους να ανέρχεται πλέον στα 14.000 άτομα, ενώ στις αρχές του 1950 έφτασαν τα 22-25.000 άτομα.

Σύμφωνα με μία έκθεση της ένωσης κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας, υπήρξαν συνολικά πέντε ομάδες οι οποίες μετακινήθηκαν στην περιοχή μέχρι το 1949. Πρώτοι εγκαταστάθηκαν οι σλαβόφωνοι στο Μοναστήρι από την Καστοριά, τη Φλώρινα και την Έδεσσα ως βουλγαρόφιλοι. Έπειτα, μέρος του βουλγαρικού στρατού από τα Σκόπια έφυγε για τη Βουλγαρία, ενώ μικρός αριθμός βουλγαρόφιλων της Δυτικής Μακεδονίας αποχώρησε μετά τους Γερμανούς και εγκαταστάθηκε στα Σκόπια. Στα τέλη του 1944, υπήρξαν τα προσφυγόπουλά της Αριδαίας, Έδεσσας και Φλώρινας τα οποία κατέφυγαν στο Μοναστήρι το 1945. Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, ακολούθησαν κι άλλοι Σλαβομακεδόνες που είχαν υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ. Στο τέλος του 1946 και το 1947, μία άλλη ομάδα κατέβηκε στην λαϊκή Μακεδονία από τη Βουλγαρία, οι σλαβόφωνοι της ανατολικής Μακεδονίας. Μετά από την ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας εγκαταστάθηκαν στα Σκόπια ως Μακεδόνες μέχρι το 1988 όπου και την εγκατέλειψαν εξαιτίας της ρήξης του κόμματος (FO 371/95163, 1951). Η τέταρτη ομάδα κατέφυγε στην ίδια περιοχή την περίοδο 1947-48 με την ίδρυση του δημοκρατικού στρατού εξαιτίας της τρομοκρατίας. Η πέμπτη ομάδα τέλος, κατέφυγε μετά την κατάρρευση του δημοκρατικού στρατού στη λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας. Εκεί ζούσαν συνολικά 4.000-19.000 περίπου πρόσφυγες. Οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις άθλιες. Υπήρχε πρόβλημα ως προς την εξασφάλιση σπιτιών. Οι περισσότεροι ήταν γεωργοί, άλλοι ανειδίκευτοι και οι άνεργοι ήταν 700 άτομα. Οι πρόσφυγες βίωσαν κρίση μετά την ήττα του δημοκρατικού στρατού, θεωρώντας τον Τίτο προδότη. Οι περισσότεροι μετά το τέλος των εχθροπραξιών επιθυμούσαν να επιστρέψουν στα χωριά τους στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσουν στην Αυστραλία, τον Καναδά και την Αμερική. Για να επιστρέψουν στην Ελλάδα έπρεπε να δηλώσουν Έλληνες πατριώτες, όμως οι γιουγκοσλαβικές μυστικές υπηρεσίες παρακολουθούσαν τα συγκεκριμένα άτομα που ήθελαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, τα συλλάμβαναν και τα ανέκριναν, ενώ υπήρξαν και φυλακίσεις

---

κατακτητών κατά την κατοχή στην ελληνική Μακεδονία, 2) Σλαβομακεδόνες φυγόςτρατοι του ΕΛΑΣ του 1944 και του ΔΣΕ το 1948, 3) Σλαβομακεδόνες της πολιτικής και στρατιωτικής οργάνωσης ΝΟΦ, 4)Μαχητές του ΔΣΕ, προερχόμενοι από την ελληνική Μακεδονία, 5) μικρά παιδιά, χωρίς γονείς. Είναι το «παιδομάζωμα» της μιας πλευράς και το «παιδοφύλαγμα» της άλλης, στο ίδιο, σελ.7.

προσφύγων κομφορμιστών. Μετά το 1948, οι πρόσφυγες βίωσαν την τρομοκρατία από τις γιουγκοσλαβικές αρχές μέσα από μία διαδικασία σλαβομακεδονοποίησης. Μεγάλος αριθμός προσφύγων επιθυμούσε να επιστρέψει στα χωριά του, παρόλο που δεν μιλούσε ελληνικά ή μακεδονικά. Οι Γιουγκοσλάβοι<sup>87</sup> πίστευαν ότι έπρεπε να διαμορφωθεί η σλαβομακεδονική εθνική συνείδηση σε ανθελληνική βάση σύμφωνα με τις καθοδηγητικές γραμμές της ένωσης κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας. Τότε μόνο θα μπορούσαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα.

Συνολικά από τους 25.000 πρόσφυγες, οι 11.000 ήταν παιδιά με τη Γιουγκοσλαβία να ιδρύει 18 στέγες παιδιού στην Βοϊβοντίνα. Τα περισσότερα από αυτά ήταν σλαβόφωνα. Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50, όσοι είχαν απομείνει από τους Σλαβομακεδόνες πολιτικούς πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία εξελίχθηκαν σε έναν σημαντικό παράγοντα, επηρεάζοντας τις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στο Βελιγράδι και την Αθήνα. Υπήρξαν σημάδια αλυτρωτισμού από τους Σλαβομακεδόνες, οι οποίοι με τις δράσεις τους, δυσκόλευαν τις σχέσεις οδηγώντας σε διπλωματική κρίση. Η εμπλοκή τους έγινε ακόμη πιο σημαντική, όταν μετά το 1982 η ελληνική Πολιτεία επέτρεψε τον επαναπατρισμό όλων των πολιτικών προσφύγων εκτός από εκείνους, οι οποίοι δεν ανήκαν στο Ελληνικό γένος. Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας των Σκοπίων, αντιμετώπισαν την υπόθεσή τους ως εθνική. Μέχρι και σήμερα δυστυχώς, παραμένουν κρίσιμες οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Σκοπίων<sup>88</sup>, με τους λογαριασμούς του παρελθόντος να έχουν παραμείνει ανοιχτοί ιδιαίτερα με το πρόσφατο γεγονός της Συμφωνίας των Πρεσπών<sup>89</sup> που έλαβε χώρα στις 12 Ιουνίου 2018 με σκοπό την επίλυση του προβλήματος της ονομασίας της δεύτερης όπου τα Σκόπια μετονομάστηκαν σε Βόρεια Μακεδονία και δημιουργήθηκαν έντονες αντιδράσεις και από τις δύο πλευρές. Από τους Έλληνες πολίτες με τη μορφή πολλών συλλαλητηρίων στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό όπου ζουν ομογενείς Έλληνες για την διαμαρτυρία, την εναντίωσή τους στην απόφαση αυτή της κυβέρνησης και την μη αποδοχή αυτού του ονόματος των Σκοπίων. Η απέναντι πλευρά επίσης, δεν δέχτηκε με χαρά την συμφωνία καθώς δεν συμφωνούσαν με αυτήν την ονομασία και οι ίδιοι και δημιουργήθηκαν εντάσεις και εκεί.

<sup>87</sup> SMIP (Savezno Ministarstvo za Inostrane Poslove), PA, Grčka, 1951, f-30, d-2

<sup>88</sup> Κατσάνος Κ., *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967*, Εκδόσεις:Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σελ.34.

<sup>89</sup> Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Αθήνα 25/1/19, <https://www.newseae.gr/nomothesia/genikh-nomothesia/nomoi/2360-fek-a-9-2019-25-01-2019-i-symfonia-ton-prespon-newseae-gr>

## 1.5) Πολιτικοί πρόσφυγες στην Πολωνία

Η Πολωνία είχε καταστραφεί κατά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Βρέθηκε όμως, ανάμεσα στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης που έδωσαν βοήθεια στους τραυματισμένους και καταδιωκόμενους αντάρτες του δημοκρατικού στρατού της Ελλάδος, αλλά και στους άμαχους πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι ξεριζώθηκαν από τα σπίτια τους στις παραμεθόριες περιοχές που σημειώθηκε ο πόλεμος. Έγινε οργάνωση μυστικής βοήθειας για αποστολή άφθονου στρατιωτικού υλικού προς τους κομμουνιστές μαχητές και μια εκτεταμένη επιχείρηση μετακίνησης<sup>90</sup> για τους Έλληνες πρόσφυγες, στα πλαίσια του υπουργείου εθνικής άμυνας, και αργότερα εκπονήθηκε στα πλαίσια του Υπουργείου Παιδείας, πρόγραμμα με το οποίο θα εντάσσονταν στην πολιτική κοινωνία και θα προσαρμόζονταν σε ένα καινούργιο περιβάλλον. Αρχικά, ο εμφύλιος και το ζήτημα των προσφύγων βρισκόταν στο περιθώριο για την Πολωνία<sup>91</sup>, καθώς οι κομμουνιστικές αρχές υποστήριζαν θερμά τον δημοκρατικό στρατό στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ήθελαν να αναπτύξουν ταχύτατα την ανασυγκρότηση της χώρας μετά τις συνέπειες του πολέμου, για αυτό και η Πολωνική κυβέρνηση εκδήλωσε τη συμπάρασταση της χωρίς να αναλάβει συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις ως προς το προσφυγικό ζήτημα.

Αυτό άλλαξε οριστικά, με την έμπρακτη ένδειξη αλληλεγγύης μέσω μυστικών επιχειρήσεων αποστολής στρατιωτικού υλικού προς τους κομμουνιστές αντάρτες και μέσα από μία επιχείρηση μετανάστευσης και εγκατάστασης Ελλήνων προσφύγων στα πολωνικά εδάφη. Η Κομινφόρμ το καλοκαίρι του 1948, με την πρωτοβουλία του Στάλιν και του Μπειρουτ,<sup>92</sup> αρχηγού του λαϊκού πολωνικού Στρατού, άρχισαν επιχείρηση εκκένωσης και μετακινήσεις Ελλήνων προσφύγων στην Πολωνία. Η πρώτη επιχείρηση υλικής βοήθειας προς το ΔΣΕ, διοργανώθηκε από τον γραμματέα

<sup>90</sup> Μαραντζίδης Ν., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ. (επιμ.), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 98-101.

<sup>91</sup> Drzemczewski J., *Statki PMH w tajnej akcji wywiadu PRL - Intryga bez mydła*, *Nasze Morze*, nr 8 /2009, Na Śródziemnomorskim Szlaku: 1924-2008, Gdynia 2009, <http://www.powr.pl/index.php?p=6,6,38> σελ.51-53

<sup>92</sup> Paczkowski A., *Jak Bierut udawał Greka, czyli udział Polski Ludowej w wojnie domowej w Grecji*, *μτφρ (Πως ο Μπέριουτ προσποιήθηκε ότι ήταν Έλληνας και η συμμετοχή της Λαϊκής Πολωνίας στον εμφύλιο πόλεμο της Ελλάδας)*, *Newsweek Historia*, 13 Απριλίου 2014, <http://historia.newsweek.pl/boleslaw-bierut-prl-dostawy-broni-do-grecji-pzpr-polska-ludowa-newsweek-pl,artykuly,284009>



του Γενικού Επιτελείου Στρατού της Πολωνίας, ο οποίος είχε αναλάβει το συντονισμό της αποστολής στρατιωτικής βοήθειας. Εκτός από αυτό, είχαν στη διάθεσή τους και οδηγίες ως προς την εκπαίδευση Ελλήνων αξιωματικών. Τέλος, οι Πολωνοί ανέλαβαν την ευθύνη για την εκκένωση και μετακίνηση του πληθυσμού από τα χωριά της Μακεδονίας, της Θράκης, της Ηπείρου και της κεντρικής Ελλάδος σε μυστικά στρατιωτικά νοσοκομεία της χώρας.

Τον Οκτώβριο του 1949, με πλοίο διακομίστηκαν και οι επόμενοι 2.112 Έλληνες, και στη συνέχεια τον ίδιο μήνα 1900 μεταφέρθηκαν στην Πολωνία με το πολυτελές γερμανικό πλοίο «Τρανσυλβανία». Έπειτα, διακομίστηκαν 3.000 με τους μισούς να παραμένουν στο έδαφος της Πολωνίας. Η τελευταία διαδρομή προσφύγων, πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 1950 με το πλοίο Κόστσκο, μεταφέροντας 1707 άτομα. Στην Πολωνία, επίσης, πρόσφυγες μεταφέρθηκαν και με φορτηγά πλοία. Οι πρόσφυγες που κατέφθαναν εκεί, ήταν κυρίως άτομα ασθενικά και τραυματισμένα. Οι Πολωνοί υποδέχτηκαν και όσους πρόσφυγες δεν δέχονταν τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κράτη, παρέχοντας τους άσυλο, ιατρική βοήθεια και είδη πρώτης ανάγκης. Οι αντάρτες μεταφέρθηκαν σε προσωρινά κέντρα διαμονής και η εγκατάστασή τους έγινε στην περιοχή κυρίως της κάτω Σιλεσίας. Οι περισσότεροι από αυτούς έλαβαν επίδομα αναπηρίας και εγκαταστάθηκαν σε τόπους που μπορούσαν να αναπτύξουν το εισόδημά τους, απασχολούμενοι σε εργασίες που ήταν για άτομα με ειδικές ανάγκες. Παρ' όλες τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στην Πολωνία<sup>93</sup> εξαιτίας καταστροφών που είχαν υποστεί από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δέχτηκε στους κόλπους της 3.200 προσφυγόπουλα τα οποία φιλοξενήθηκαν σε θέρετρα αναψυχής στις ορεινές περιοχές.

Δεν μπορούσαν να κατασκευάσουν ένα κέντρο φιλοξενίας τόσο μεγάλο όσο ο αριθμός των παιδιών που κατέφυγαν εκεί, ενώ ταυτόχρονα θέλησαν να εξασφαλίσουν τις καταλληλότερες συνθήκες για την ανακούφιση και την επούλωση των πληγών τους. Συγκέντρωσαν τα παιδιά σε απομονωμένες και ήρεμες παιδουπόλεις, υποβάλλοντάς τα σε καραντίνα και θεραπείες. Έπειτα, από το 1949 άρχισαν να ανοίγουν κέντρα πρόνοιας και παιδουπόλεις. Ως κέντρα διαμονής των ενηλίκων προσφύγων, επιλέχθηκε η περιοχή της κάτω Σιλεσίας, στην οποία εγκαταστάθηκαν οι περισσότεροι από τους Έλληνες οι οποίοι κατοικούσαν σε ορισμένα εδάφη, που είχε ανακτήσει η Πολωνία από τη Γερμανία. Ενήλικες και παιδιά διέμεναν σε

<sup>93</sup> Marian Klasik, *Tajna operacja wywiadu PRL: szpital polowy nr 250 w Dziwnowie*, Εκδότης: Jorgos Apostolu 2003, σελ.23.



διαφορετικούς προσφυγικούς καταυλισμούς, απομονωμένοι από την πολωνική κοινωνία, προσπαθώντας να προσαρμοστούν σε νέες συνθήκες ως προς την πολιτική, κοινωνική και διοικητική πλευρά, ενώ οι Πολωνοί απέβλεπαν στη διασφάλιση της μυστικότητας της παρουσίας των Ελλήνων στο έδαφός τους και κράτησαν τις εγκαταστάσεις τους μυστικές από την παγκόσμια κοινότητα. Το 1974 πραγματοποιήθηκε η διαδικασία αφομοίωσης και πλήρους προσαρμογής στις πολωνικές συνθήκες ζωής για όσους δεν επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα, με την εκπαιδευτική και επαγγελματική επιτυχία αλλά και τη κοινωνική άνοδο των Ελλήνων προσφύγων να εξελίσσεται ραγδαία.

## 1.6) Πολιτικοί πρόσφυγες στην Αλβανία

Η μελέτη για τους πολιτικούς πρόσφυγες άρχισε να παρουσιάζει ενδιαφέρον στις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα, μέσα από διάφορες επιστημονικές έρευνες αλλά και μέσα από την αναγνώριση από τις παγκόσμιες κοινότητες. Στα αλβανικά κρατικά αρχεία γίνεται η μελέτη των πολιτικών προσφύγων,<sup>94</sup> που κατευθύνθηκαν προς τα εκεί, αφού αποχώρησε ο δημοκρατικός στρατός. Δεν είναι ξεκάθαρο πόσοι πολιτικοί πρόσφυγες κατέφυγαν στην Αλβανία. Αρχικά, με βάση την έκθεση του Βασίλη Μπαρτζιώτα, το 1950 οι καταγεγραμμένοι πολιτικοί πρόσφυγες στην Αλβανία ήταν 55.000, χωρίς να περιλαμβάνονται τα στοιχεία της Γιουγκοσλαβίας. Δεν συγκεντρώνονται οι αριθμοί των ατόμων που κατέφυγαν στην Αλβανία, καθώς σύντομα αποδείχθηκε ότι αποτελούσε έναν ενδιάμεσο σταθμό για το ταξίδι τους προς τις υπόλοιπες χώρες. Το καλοκαίρι του 1949, ο δημοκρατικός στρατός στην πλειοψηφία του, μαζί με την ηγεσία του κατέφυγαν στην Αλβανία, ενώ ελληνικά στρατεύματα προβλήθηκαν στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Σύμφωνα με μαρτυρίες τον Αύγουστο του 1949, 10.000 πολιτικοί πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο στην Αλβανία την περίοδο που έχει μείνει στην ιστορία ως αλβανικοί μήνες του ΔΣΕ.

---

<sup>94</sup> Τσέκου Α., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σελ.18-20.

Μέχρι και το 1948, η φάση χαρακτηριζόταν ως αισιόδοξη προσφυγιά, με την ιδέα της προσωρινής και σύντομης εξορίας<sup>95</sup> των προσφύγων. Το πρώτο κύμα που κατέφτασε στην Αλβανία βρήκε καταφύγιο στον οικισμό του Ρούπικ. Σε αυτό πραγματοποιούνταν δραστηριότητες επιμορφωτικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα με κομματικά μαθήματα, με στόχο τη βελτίωση της ιδεολογικής και θεωρητικής κατάρτισης των προσφύγων ενώ υπήρχαν και στρατιωτικές ασκήσεις. Στην Αλβανία, προσωρινά βρήκαν καταφύγιο παιδιά από την περιοχή της Καστοριάς και της Φλώρινας με την καθοδήγησή τους προς την Κορυτσά και το Ελμπασάν. Ταυτόχρονα, παιδιά από τα χωριά της Πίνδου, των Γρεβενών, της Κοζάνης και άλλα κατέληξαν στην Αλβανία. Τα παιδιά που είχαν κατευθυνθεί προς αυτή είχαν να αντιμετωπίσουν την πείνα, καθώς ήταν αναγκασμένα να καταφύγουν στη ζητιανιά για φαγητό για την επιβίωσή τους. Έπειτα, από κάποιες πολύ δύσκολες προσπάθειες, κάποια από τα παιδιά κατάφεραν να γυρίσουν πίσω στην Ελλάδα. Ούτως ή άλλως, υπήρχε η ιδέα ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα θα γινόταν η επιστροφή τους.

Η μεταφορά των παιδιών στην Αλβανία πραγματοποιήθηκε με φορτηγά στην Μπίτολα. Από εκεί ξεκινούσε το ταξίδι τους. Τα περισσότερα από αυτά είχαν οδηγηθεί στο σιδηροδρομικό σταθμό και στη συνέχεια προωθήθηκαν στην υπόλοιπη Ανατολική Ευρώπη. Κάποια άλλα είχαν επιβιβαστεί σε πλοία κατευθυνόμενα σε αλβανικά λιμάνια, κυρίως από το Δυρράχιο, σε συνδυασμό με τους ενήλικες οι οποίοι είχαν επιβιβαστεί σε πολωνικά πλοία και τους μετέφεραν στη Πολωνία. Η Αλβανία σε αντίθεση με την Πολωνία που βοήθησε τον ΔΣΕ, πήρε τον ακριβώς αντίθετο δρόμο. Ταυτόχρονα, με τις παραπάνω ομάδες προσφύγων που αναφέρθηκαν έκαναν την εμφάνισή τους και άνθρωποι που είχαν βιαίως οδηγηθεί στην Αλβανία όταν είχε εκκενωθεί ο οικισμός τους, στα τέλη του πολέμου, καθώς και όσοι είχαν στρατολογηθεί χωρίς τη θέλησή τους στο ΔΣΕ. Για αυτό, η διοίκηση είχε λάβει αποφάσεις έτσι ώστε να εκκενωθούν τα χωριά στα σύνορα ιδιαίτερα στο Γράμμο και να μεταφερθούν οι κάτοικοί του στην Αλβανία, ως εργατικό δυναμικό για την περίθαλψη των ανταρτών, τις μεταφορές και τα αμυντικά έργα. Οι κάτοικοι κατάφεραν να επιστρέψουν στις κατοικίες τους πολλά χρόνια αργότερα και με διάφορους τρόπους, σε καμία περίπτωση με εκείνους που είχαν σχεδιαστεί. Επίσης, υπήρξαν αιχμάλωτοι αξιωματικοί και στρατιώτες του Εθνικού Στρατού. Η αλβανική

---

<sup>95</sup> Καρποζήλος Κ., "The Defeated of the Greek Civil War. From Fighters to Political Refugees in the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 16/3 (2014).

κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το 1953 υπήρξαν 385 Έλληνες αιχμάλωτοι από τους οποίους οι 96 είχαν αιχμαλωτιστεί στην Αλβανία από αλβανικές δυνάμεις, ενώ οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν από το ΔΣΕ. Μέχρι το 1960 οι αιχμάλωτοι, οι στρατιώτες και οι λιποτάκτες κατάφεραν να επαναπατριστούν όταν υποχώρησε η ηγεσία του Κ.Κ.Ε.

Μαζί με τα τμήματα στρατού της, δημιουργήθηκε μία σειρά από νέες πραγματικότητες. Η απόφαση για την αποχώρηση, είχε ληφθεί σύμφωνα με τη συνάντηση του Ζαχαριάδη και του Στάλιν στη Σοβιετική Ένωση. Εκεί, έγινε η πρόταση να εγκατασταθούν οι δυνάμεις του ΔΣΕ στο Ουζμπεκιστάν και την Τασκένδη, ενώ όσοι είχαν καταφύγει στη Βουλγαρία να μεταφερθούν στις υπόλοιπες χώρες. Από εκεί έγινε η μυστική μεταφορά των αποκλεισμένων ανταρτών στα λιμάνια της Αλβανίας, μέσα από τα Δαρδανέλλια στη Σοβιετική Ένωση. Τον Οκτώβριο του 1949, ο Ζαχαριάδης επιστρέφει στην Αλβανία συνδυάζοντάς το, με την 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ αποφασίζοντας να τερματιστεί η ένοπλη διαμάχη. Το γεγονός, ανακοινώθηκε μία εβδομάδα αργότερα κατά τη διάρκεια παραμονής του Ελληνικού στρατεύματος. Στην Αλβανία δημιουργήθηκαν συγκρούσεις μεταξύ του Ελληνικού και Αλβανικού κόμματος, εξαιτίας της απαίτησης των Αλβανών να ζητήσουν τα εναπομείναντα εφόδια του ΔΣΕ στην κατασκευή του δρόμου 40 km, κάτι το οποίο δεν το επέτρεψαν. Από την άλλη, οι Αλβανοί υποστηρίζουν ότι τα προβλήματα μεταξύ των δύο κομμάτων ξεκίνησαν, όταν ο ΔΣΕ επιθυμούσε οι μαχητές του να μετακινούνται ελεύθερα χωρίς να ελέγχονται στην Αλβανία.<sup>96</sup>

Την ίδια στιγμή, η Γιουγκοσλαβία κατηγόρησε την Αλβανία ότι προέβη σε καταδίωξη των Σλαβομακεδόνων πολιτικών προσφύγων του ΔΣΕ, καθώς υπήρχαν Γιουγκοσλάβικα αισθήματα από αυτούς. Τα οικονομικά προβλήματα της Αλβανίας, η οποία αποτελούσε το φτωχότερο βαλκανικό κράτος στη διάρκεια του μεσοπολέμου, ανάγκασε την ηγεσία του κόμματος να μεταφέρει τους πρόσφυγες από την αλβανική χώρα στις υπόλοιπες χώρες. Οι μόνοι που παρέμειναν προσωρινά, ήταν τραυματίες οι οποίοι στη συνέχεια και αυτοί αποχώρησαν, λίγοι φυγάδες οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στο Φιέρι και στην Κορυτσά καθώς και μέλη του ΔΣΕ ή λιποτάκτες. Οι παραπάνω, στέλνονταν σε καθημερινή εργασία στην ύπαιθρο με πολύ άθλιες συνθήκες ζωής. Οι πολιτικοί αντίπαλοι του ΔΣΕ, στο στρατόπεδο στο Φιέρι, υποστήριζαν ότι δεν υπήρχαν κουβέρτες και σεντόνια, δεν είχαν ξύλα για να

<sup>96</sup> Καινούργιος Δ. Χ., *Στα άδυτα του εμφυλίου: Στρατόπεδα Ρουμπίκ και Μπούλκες*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2003, σελ.61-63.

θερμανθούν, τα διαμερίσματα στα οποία διέμεναν ήταν ετοιμόρροπα και χρειάζονταν επισκευή, δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα, ρούχα κι αντιμετώπιζαν άλλα διάφορα προβλήματα επιβίωσης. Η σύνθεση των Ελλήνων προσφύγων<sup>97</sup> στην περιοχή ήταν ανομοιογενής για αυτό και υπήρξαν διαπληκτισμοί στις εγκαταστάσεις διαμονής κυρίως εξαιτίας των Ελλήνων κρατουμένων. Από την Αλβανία υποστήριζαν ότι οι συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων προσφύγων ήταν πολύ καλύτερες από εκείνες των Αλβανών κατοίκων και παρόλα αυτά, οι Έλληνες δεν ήταν ευχαριστημένοι, ούτε εργάζονταν αρκετά, περιμένοντας το κόμμα να τους λύσει τα προβλήματά τους.

Οι περισσότεροι πρόσφυγες<sup>98</sup> ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία, κατέχοντας πρόβατα ή με τη γεωργία σε αγροκτήματα, που τους παρείχε το αλβανικό κράτος. Υπήρχαν βέβαια, και εκείνοι που ακολούθησαν κάποια τεχνική σχολή για να μάθουν μία τέχνη, όπως ήταν οι σχολές οδηγών τρακτέρ, υφαντουργία, τορναδόροι, οι μηχανικοί, οι ηλεκτρολόγοι, οι τεχνικοί ραδιοφώνου και ραπτικής, ο μαραγκός, οι κτίστες και άλλοι. Υπήρχαν και εκείνοι, οι οποίοι ήθελαν να γίνουν τοπογράφοι, γεωπόνοι και άλλα. Οι Αλβανοί υποστηρίζουν, ότι έπρεπε οι συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες να διαμένουν κοντά στην περιοχή που εργάζονται ως σύνολο, έτσι ώστε να μπορούν να ελέγχονται. Έπειτα, από αρκετό καιρό άρχισε να βελτιώνεται η διαβίωση των πολιτικών προσφύγων στην Αλβανία, με κάποιους από αυτούς να μένουν σε ξενοδοχεία. Τους δινόταν ιατρική φροντίδα και υπήρχαν υποτροφίες για σπουδές. Σε βάθος χρόνου, η καθημερινή διαβίωση Ελλήνων και Αλβανών παρουσιάζεται θετική, προλαμβάνοντας την αδελφοποίηση μεταξύ των δύο λαών στην Αλβανία. Οι Έλληνες πρόσφυγες εξέλεξαν συμβούλιο 15 μελών και επιτροπές για να διεκπεραιώνονται τα πολιτικά και κοινωνικά έργα μέσα από την «Ένωση Ελλήνων Δημοκρατών», η οποία ήταν υπεύθυνη για τα ζητήματα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην Αλβανία. Οι διακρατικές σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας, τις πρώτες δεκαετίες του Ψυχρού πολέμου, κυμαίνονταν μεταξύ αλτρωτισμού και πραγματισμού. Η Ελλάδα διεκδίκησε την περιοχή της νότιας Αλβανίας, γνωστή και ως «Βόρειο Ήπειρο», όμως η σοβιετική στήριξη στην Αλβανία και η απροθυμία των δυτικών δυνάμεων να διακινδυνεύσουν μία ρήξη με την ΕΣΣΔ για χάρη των ελληνικών θέσεων είχαν μειώσει τη δυναμική των ελληνικών αιτημάτων. Ο ελληνικός αλτρωτισμός θα υποχωρήσει σταδιακά στα μέσα της

<sup>97</sup> Μπουσχότεν Ρ., Ντάνφορθ Λ., μετφρ: Λαλιώτης Μ., *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σελ.80-81.

<sup>98</sup> Καρποζήλος Κ., "The Defeated of the Greek Civil War. From Fighters to Political Refugees in the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 16/3 (2014), σελ.70.

δεκαετίας του 1950, με την παράλληλη ανάδειξη του κυπριακού ζητήματος ως προτεραιότητα στα αποκαλούμενα «εθνικά θέματα».

Εξαιτίας των εντάσεων Ελλάδας και Αλβανίας<sup>99</sup> ο επαναπατρισμός των Ελλήνων προσφύγων ήταν κυρίαρχο πολιτικό θέμα. Οι σχέσεις βελτιώθηκαν μόλις το 1960, ενώ ο επαναπατρισμός τους συνεχιζόταν μέχρι και τον Ιανουάριο του 1962. Ο επαναπατρισμός των Ελλήνων που βρίσκονταν στην Αλβανία, ολοκληρώθηκε το 1966, με τους τελευταίους να επιστρέφουν στην Ελλάδα. Εκεί τέθηκε και το οριστικό τέλος των πολιτικών προσφύγων στην Αλβανία.

### **1.7) Ο επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων**

Το Κ.Κ.Ε. ενέκρινε τους ομαδικούς και όχι τους ατομικούς επαναπατρισμούς. Επίσης, αν κάποιος ήθελε να φύγει δεν τον κρατούσαν αναγκαστικά, αλλά η διαδικασία έπρεπε να ακολουθηθεί σωστά. Ο κάθε πολιτικός πρόσφυγας που ήθελε να επαναπατριστεί, έπρεπε να συμπληρώσει στο Ελληνικό προξενείο της εκάστοτε χώρας, ένα δελτίο των ατομικών του στοιχείων, συνοδευόμενο από την αίτηση την οποία έφερνε στο Ελληνικό Υπουργείο Εσωτερικών αλλά και στον Δήμαρχο ή πρόεδρο της κοινότητας του τόπου που επιθυμούσε να μείνει. Όταν η αίτηση του γινόταν δεχτή, το ελληνικό προξενείο έδινε στον πολιτικό πρόσφυγα προσωρινό διαβατήριο με το οποίο είχε δυνατότητα να ταξιδεύει. Η έγκριση της αίτησής τους, εξαρτιόταν από το ελληνικό προξενείο της χώρας διαμονής, την τοπική αστυνομική αρχή στην οποία ήθελε να διαμείνει ο πρόσφυγας και κυρίως από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Εάν κάποια από τις παραπάνω αρχές έδινε αρνητική απάντηση, τότε η αίτηση του πολιτικού πρόσφυγα<sup>100</sup> είχε απορριφθεί κι αν εξακολουθούσε να επιθυμεί τον επαναπατρισμό του έπρεπε να καταθέσει καινούργια αίτηση. Η μη έγκριση των αιτήσεων μετά το 1974 εξαλείφθηκε.

Σύμφωνα με τις πηγές, ωστόσο, η συγκεκριμένη διαδικασία ήταν συχνά χρονοβόρα και κουραστική για τους πολιτικούς πρόσφυγες. Δυσκολία αντιμετώπισαν και όσοι πρόσφυγες ήρθαν σε ρήξη με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Κάποιοι

<sup>99</sup> Κολιού Ε., *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία 1950-1967*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σελ.14-15.

<sup>100</sup> Βερβενιώτη Τ. Περί "Παιδομαζώματος" και "Παιδοφυλάγματος" ο λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης, στο έργο «Το όπλο παρά πόδα»: Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη, επιμέλεια: Βουτυρά Ε., ΠΑΜΑΚ, Θεσσαλονίκη 2005, σελ.113-116.

από τους πολιτικούς πρόσφυγες ζούσαν μία σχετικά άνετη ζωή στις χώρες υποδοχής, όπως για παράδειγμα στην Τσεχοσλοβακία, καθώς το κράτος τους παρείχε στέγη, ασφάλιση και εργασία. Παρά τις παροχές που τους προσέφεραν, επιθυμούσαν να επαναπατριστούν. Εξάλλου, κανείς από τους πρόσφυγες δεν περίμενε ότι θα παρέμενε στις χώρες υποδοχής για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι περισσότεροι, με κάθε ευκαιρία προσπαθούσαν να βρουν τρόπο να εκδηλώσουν την επιθυμία τους για επαναπατρισμό, όπως στις περιπτώσεις εθνικών εορτών στις οποίες ακουγόταν συχνά από το στόμα τους «και του χρόνου στην πατρίδα». Σύμφωνα με έρευνες, έχει παρατηρηθεί ότι ανεξάρτητα από το διάστημα που οι πρόσφυγες έζησαν και φιλοξενήθηκαν στη χώρα υποδοχής τους, κατά κανόνα δεν είχαν συμβιβαστεί με την ιδέα της μόνιμης εγκατάστασής τους στην ξένη χώρα. Θεωρούσαν βέβαιο ότι πολύ σύντομα θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους και τα παιδιά τους θα μεγάλωναν στο τόπο των προγόνων τους. Τα διαστήματα παραμονής των προσφύγων στις ξένες χώρες αυξάνονταν μαζί με το αίσθημα νοσταλγίας για τον τόπο τους. Πολλοί από αυτούς, καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής, τους μάζευαν σε συγκεκριμένο δωμάτιο τα πράγματα που θα έπαιρναν μαζί τους κατά τη διάρκεια της επιστροφής. Τα σπίτια που μεγάλωσαν οι πολιτικοί πρόσφυγες και τα κράτη στα οποία βρήκαν καταφύγιο, δεν αναφέρονταν ως έθνη αλλά ως βιωματικοί τόποι στους οποίους δημιουργήθηκαν οι παιδικές<sup>101</sup> αναμνήσεις και τα ατομικά χαρακτηριστικά που προσδιόριζαν την αμφισημία της έννοιας του επαναπατρισμού.

Η νοσταλγία με τα χρόνια άρχισε να μεγαλώνει και οι αναμνήσεις να ξεθωριάζουν από την πατρίδα. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες επικοινωνούσαν με πολύ μεγάλη δυσκολία με τους συγγενείς τους στην Ελλάδα, ενώ τα ταξίδια ξεκίνησαν να επιτρέπονται μετά το 1963 και ήταν ιδιαίτερα ακριβά. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες θυμόντουσαν τα σημάδια της Ελλάδας όπως τα ξωκλήσια, τα καφενεία, τα ποτάμια και τα χωριά τους. Τα έλεγαν συχνά στις περιγραφές τους και ανέφεραν τα ίδια, έτσι ώστε να μην ξεχάσουν ποτέ το στίγμα του τόπου τους και αποπροσανατολιστούν. Όσον αφορά τη δεύτερη και τρίτη γενιά, δηλαδή τα άτομα που γεννήθηκαν στις χώρες ξενιτιάς, η εικόνα της Ελλάδας είχε δημιουργηθεί μόνο μέσα από την περιγραφή των συγγενών τους, από τις γιορτές των εθνικών επετείων

---

<sup>101</sup> Bærentzen, Lars, 1992, «Το 'παιδομάζωμα' και οι παιδουπόλεις της βασίλισσας», επιμέλεια: Γιάννης Ιατρίδης, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945- 1949*, μτφρ. Αριστέα Παρίση, Ολκός, Αθήνα 2002, σελ.152-153.



και τα βιβλία της Γεωγραφίας. Μέσα από αυτές τις εορτές και τα επιτεύγματα των Ελλήνων είχε δημιουργηθεί στους πρόσφυγες μία συναισθηματική υπερηφάνεια για το έθνος παίζοντας σημαντικό ρόλο στο να καθιερωθεί μία κοινή Εθνική ταυτότητα. Βέβαια, όταν επαναπατρίστηκαν οι πρόσφυγες διαπίστωσαν ότι η χώρα αυτή για την οποία μάθαιναν όλα αυτά τα χρόνια την ιστορία, τη γεωγραφία, τα τραγούδια και τα επιτεύγματά της δεν ήταν η πραγματικότητα. Δεν είχαν προετοιμαστεί να αντικρίσουν κάτι διαφορετικό από αυτό που είχαν πλάσει τόσα χρόνια. Συνειδητοποιώντας την πραγματικότητα κατάλαβαν ότι τα περισσότερα από αυτά που πίστευαν και είχαν κατασκευάσει στα χρόνια της προσφυγιάς<sup>102</sup>, αποτελούσαν φαντασία, δυσκολεύοντας σε μεγάλο βαθμό την προσαρμογή τους στην Ελλάδα.

Μετά το '74 και παράλληλα με τις αιτήσεις που είχαν δοθεί για επαναπατρισμό, κάποιοι από τους πολιτικούς πρόσφυγες κατέθεσαν αιτήσεις για επίσκεψη στην Ελλάδα και όχι μόνιμη εγκατάσταση. Για να εγκριθούν αυτές, υπήρχε μία διαδικασία ίδια με εκείνη του επαναπατρισμού που περιγράφηκε προηγουμένως. Παρόμοια ήταν και η ταλαιπωρία των προσφύγων μέχρι να πάρουν την άδεια επιστροφής τους. Βέβαια, οι περισσότεροι πολιτικοί πρόσφυγες δεν επέλεξαν την επίσκεψη στην Ελλάδα και όσοι το έπρατταν ήταν γιατί επιθυμούσαν να γνωρίσουν τη χώρα τους. Ήταν τα παιδιά των πολιτικών προσφύγων και όχι οι ίδιοι, γιατί εκείνοι ήθελαν τον απευθείας επαναπατρισμό τους και όχι την επίσκεψη στην πατρίδα τους σαν τουρίστες. Τα παιδιά τους όμως, ήθελαν να ζήσουν έστω και πειραματικά την Ελλάδα για ένα μικρό χρονικό διάστημα πριν αποφασίσουν να εγκαταλείψουν τη ζωή τους στις χώρες υποδοχής. Τα πρώτα ταξίδια που πραγματοποιήθηκαν ήταν επισκέψεις των προσφύγων για επαναπατρισμό, καθώς αυτή η πρώτη επαφή με την πατρίδα μετά από τόσα χρόνια αποτελούσε την πρώτη επαφή με την πραγματικότητα. Κάποιοι πάλι, με τις επισκέψεις τους αποφάσισαν ότι ήθελαν διακαώς τον επαναπατρισμό τους. Άλλοι δεν επιθυμούσαν πάντα τη μόνιμη επιστροφή, καθώς απογοητεύονταν από την εικόνα που έβλεπαν για τη χώρα τους, διαγράφοντας την ιδέα του επαναπατρισμού<sup>103</sup>. Οι πρώτες επισκέψεις θεωρούνται αξιόλογες, καθώς βοήθησαν τους πρόσφυγες να αποφασίσουν αν ήθελαν πραγματικά να επιστρέψουν στην Ελλάδα για πάντα.

---

<sup>102</sup> Bærentzen, Lars, 1992, «Το 'παιδομάζωμα' και οι παιδουπόλεις της βασίλισσας», επιμέλεια: Γιάννης Ιατρίδης, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945- 1949*, μτφρ. Αριστέα Παρίση, Ολκός, Αθήνα 2002, σελ.358,366.

<sup>103</sup> Bærentzen, Lars, 1992, ο.π., σελ.155,157,161.

Η δυνατότητά τους ως προς την εξασφάλιση άδειας επιστροφής, σήμαινε ότι θα έπρεπε να πάρουν την απόφαση, αν τελικά επιθυμούσαν να την πράξουν. Κάποιοι ήρθαν στην Ελλάδα διερευνητικά, αλλά στη συνέχεια επέλεξαν να επιστρέψουν μόνιμα, ενώ άλλοι ήθελαν να συνεχίσουν τη ζωή τους στις χώρες υποδοχής. Και στις δύο περιπτώσεις, το σίγουρο ήταν ότι τα ταξίδια αυτά έπαιξαν καταλυτικό ρόλο για την επιστροφή στην πατρίδα, που σήμαινε την επάνοδο στον τόπο που είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει. Όταν οι πρόσφυγες ήθελαν να επαναπατριστούν, εννοούσαν να γυρίσουν σπίτι τους, στους συγγενείς τους, στη γειτονιά τους. Για κάποιους από τους πολιτικούς πρόσφυγες όμως, ο χρόνος που είχαν ζήσει στην πατρίδα τους ήταν μικρότερος σε σχέση με αυτόν που πέρασαν στις χώρες υποδοχής. Η μακροχρόνια παραμονή τους, τους έκανε να αισθάνονται ότι ο τόπος που έμεναν ήταν το δεύτερο σπίτι τους, όπως έχουν παραδεχτεί πολλοί, κυρίως προνομιούχοι. Εκείνοι που είχαν την πολυτέλεια να αποκαλούν και τους δύο τόπους πατρίδες τους, η επιστροφή τους στην Ελλάδα αποτελούσε δύσκολη απόφαση (Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ).

Όσοι επαναπατρίστηκαν, επέστρεψαν στα μέρη που είχαν ζήσει αρχικά, ανακαλύπτοντας ότι σχεδόν τίποτα δεν είχε παραμείνει ίδιο με τις αναμνήσεις τους. Σχεδόν όλοι της πρώτης γενιάς, δυσκολεύτηκαν πάρα πολύ στην αναγνώριση της περιοχής που είχαν μεγαλώσει. Τίποτα δεν ήταν το ίδιο, όπως είχαν αλλάξει οι ίδιοι μέσα σε αυτά τα χρόνια που πέρασαν και ζούσαν με διαφορετικό τρόπο, έτσι είχε αλλάξει και ο τόπος τους. Δεν υπήρχε η επιστροφή στον τρόπο ζωής και της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα πριν φύγουν, κάτι το οποίο διαπίστωναν όσοι επαναπατρίστηκαν λίγες ώρες μετά την επιστροφή τους με τη δυσκολία ως προς την προσαρμογή τους στα καινούργια δεδομένα. Είχαν να αντιμετωπίσουν και το γεγονός της κατάστασης του αγνώστου μεταξύ αγνώστων. Πολλοί πολιτικοί πρόσφυγες που επέστρεψαν στην πατρίδα τους χρειάστηκε να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με τον τόπο που έμεναν και το συγγενικό τους περίγυρο. Όλα για εκείνους ήταν ξένα και καινούργια, κάτι το οποίο τους γεννούσε φόβους. Έπρεπε να εγκατασταθούν και να δημιουργήσουν ξανά τις σχέσεις με τους συγγενείς και την κοινότητα αλλά και με τους ίδιους τους εαυτούς τους, για αυτό και εξαιτίας κάποιων δυσκολιών οι επαναπατρισθέντες<sup>104</sup> τις περισσότερες φορές επέλεξαν ως τόπο μόνιμης κατοικίας τους, άλλον από αυτόν τον οποίο κατάγονταν.

---

<sup>104</sup> Voutira E., *Pontic Greeks Today: Migrants or Refugees?*, *Journal of Refugee Studies*, Volume 4, Issue 4, 1991, σελ.412,417.



Υπήρξαν και περιπτώσεις που το περιβάλλον τους φόβισε σε τέτοιο βαθμό, καθώς αυτό που κάποτε λαχταρούσαν δεν το βρήκαν και έπρεπε να το απορρίψουν. Άλλοι διέθεταν τραυματικές αναμνήσεις από τους τόπους καταγωγής τους και ήθελαν να επαναπατριστούν σε άλλες περιοχές. Επομένως, καταλήγει κάποιος στο συμπέρασμα ότι οι πρόσφυγες δεν γυρίζουν σπίτι τους αλλά γυρίζουν απλά στη χώρα καταγωγής τους. Τα προβλήματα με τα οποία ήρθαν αντιμέτωποι οι επαναπατρισθέντες κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, επηρέασαν τη σχέση τους με τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Βασικότερο μέλημα των επαναπατρισθέντων με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, ήταν να βρουν άμεσα σπίτι. Όσοι διέθεταν τα πατρικά τους στον τόπο καταγωγής τους εγκαταστάθηκαν εκεί, οι υπόλοιποι όμως έπρεπε να αναλάβουν να φροντίσουν το πρώτο διάστημα το μέρος στο οποίο θα έμεναν, το οποίο συνήθως, ήταν τα σπίτια συγγενών και φίλων τους. Αρχικά, φιλοξενήθηκαν σε αυτά εξαιτίας της ύπαρξης πολλών ατόμων, όμως σε ένα μικρό χώρο δημιουργούνται συχνά εντάσεις. Ταυτόχρονα έπρεπε να βουλευτούν και οι οικοσυσκευές των επαναπατρισθέντων. Οι πρόσφυγες είχαν τη δυνατότητα να φέρουν μαζί τους τα προσωπικά τους αντικείμενα αλλά και τις οικιακές συσκευές τους, τα έπιπλα, τα μουσικά τους όργανα, τα ποδήλατα, τα αυτοκίνητα και τις μηχανές τους. Ο συνωστισμός λοιπόν που δημιουργήθηκε ανάγκασε τους επαναπατρισθέντες να αναζητήσουν δική τους στέγη. Για να βρουν ένα σπίτι φθινό και καλό έπρεπε να ψάξουν πολύ. Αυτό όμως, τους βοήθησε να συνειδητοποιήσουν ότι πραγματοποιήθηκε η επιστροφή στην πατρίδα τους καθώς υπήρχαν ανάγκες που έπρεπε να καλύψουν οι ίδιοι που μέχρι τότε κάλυπτε το κομμουνιστικό κράτος στο οποίο ζούσαν. Κάποιοι τότε απογοητεύτηκαν καθώς δεν μπορούσαν να μεταβιβάσουν τις συσκευές που είχαν φέρει μαζί τους αφού έπρεπε να περάσει ένας χρόνος από την άφιξη τους στην Ελλάδα. Άλλοι αναγκάστηκαν να πουλήσουν πολλά από τα υπάρχοντά τους για να ανταπεξέλθουν στα έξοδα που απαιτούσε ένα καινούργιο σπίτι. Οι δυσκολίες αυξάνονταν και σε πολλές περιπτώσεις ανάγκαζαν τους πρόσφυγες<sup>105</sup> να μετακομίζουν συνέχεια. Τα πράγματα άρχισαν να βελτιώνονται, όταν οι επαναπατρισθέντες άρχισαν να έχουν πρόσβαση σε στεγαστικά δάνεια.

---

<sup>105</sup> Παπαδόπουλος Λ., *Παιδιά της Θύελλας. Μνήμες και μαρτυρία για τα προσφυγόπουλα του 1948 ύστερα από 50 χρόνια*, Πράγα 1999, σελ.133.

Αν και ο επαναπατρισμός είχε ξεκινήσει τη δεκαετία του '70, οι πρώτες παροχές δόθηκαν από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ<sup>106</sup> τη δεκαετία του '80. Πέρασαν δηλαδή αρκετά χρόνια από τότε που πραγματοποιήθηκε η επιστροφή των πρώτων πολιτικών προσφύγων, μέχρι να συμπεριληφθούν στα κυβερνητικά προγράμματα των ελληνικών κυβερνήσεων και στον αναπτυξιακό σχεδιασμό της χώρας. Δάνεια δόθηκαν για σπίτια από την Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος. Μπορούσαν να λάβουν μέχρι και πέντε εκατομμύρια δραχμές για 15 χρόνια. Τα στεγαστικά δάνεια που παρείχε το ελληνικό κράτος προς τη βοήθεια των επαναπατρισθέντων προσπαθούσαν να τους προσαρμόσουν στο νέο περιβάλλον και στα νέα δεδομένα, καθώς ήταν αναγκασμένοι να ζουν μία ενδιάμεση μεθοριακή κατάσταση. Μέχρι τότε, βρισκόταν ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς τρόπους ζωής και δύο νοοτροπίες. Επιχείρησαν να διατηρήσουν μία συνοχή μένοντας σε ίδιες γειτονιές με συγγενείς και συντοπίτες τους, δημιουργώντας σχέσεις φιλίας αναμεταξύ τους, μία στρατηγική που ακολούθησαν και στις χώρες υποδοχής.

Ένιωθαν ανασφάλεια, την οποία και καταπολέμησαν καταφεύγοντας στην ενδογαμία και στην ενδυνάμωση των συγγενικών σχέσεων με αυτούς που ήξεραν, για να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και να διατηρήσουν τα ελληνικά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Μέσα από την ανεξαρτησία και την ανάγκη για συνεργασία, κάποιοι διατήρησαν την ομιλία της γλώσσας την οποία μιλούσαν στις χώρες υποδοχής τους καθώς και τα φαγητά τα οποία έμαθαν εκεί. Για όσους δεν επέστρεψαν, η έλλειψη επικοινωνίας με τους δικούς τους ανθρώπους στην Ελλάδα σε συνδυασμό με τη διαφορετική νοοτροπία και τις αντιλήψεις συντέλεσαν στην οριστική φυγή από τη χώρα και στην παραμονή τους στις χώρες υποδοχής. Βέβαια, προβλήματα επικοινωνίας υπήρχαν κατά τις πρώτες ημέρες για όσους επαναπατρίστηκαν. Ιδιαίτερα δύσκολες περιπτώσεις, χαρακτηρίζονται εκείνες των πολιτικών προσφύγων που όταν έφυγαν από την Ελλάδα ήταν παιδιά, καθώς γυρνώντας μεγάλοι είχαν αλλάξει τα πράγματα τα οποία τους συνέδεαν με τους γονείς τους και τα συγγενικά τους πρόσωπα. Εδώ υπήρξαν και προβλήματα, αναφορικά με την περιουσία που κατείχαν οι πολιτικοί πρόσφυγες σε σχέση με τους συγγενείς τους που είχαν αφήσει πίσω τους φεύγοντας για τις ανατολικές χώρες, καθώς πολλοί από τους συγγενείς τους, την περίοδο της προσφυγιάς, καταχράστηκαν

<sup>106</sup> <http://www.pasok.gr/portal/gr/134/8867/1/7/1/showdoc.html/> Δελτίο, 46, 1993 σ. 46.

τις περιουσίες των πολιτικών προσφύγων καθώς για πολλές δεκαετίες εκείνοι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν.

Τη μεγαλύτερη δυσκολία στο θέμα των κοινωνικών επαφών αντιμετώπισε η δεύτερη και τρίτη γενιά προσφύγων. Τα παιδιά που είχαν γεννηθεί στις χώρες υποδοχής είχαν εντελώς ενταχθεί στο συγκεκριμένο τρόπο ζωής και δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί μία άλλη χώρα αποτελούσε την πατρίδα τους. Για αυτούς, η πατρίδα ήταν ο τόπος που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν. Κατά συνέπεια ο ερχομός τους, τους έφερνε σε δύσκολη θέση και τους έκανε να νιώθουν τώρα εκείνοι πρόσφυγες στον τόπο που οι γονείς τους αποκαλούσαν πατρίδα. Επίσης, είχαν να αντιμετωπίσουν τη γλωσσική σύγχυση, καθώς το οικογενειακό τους περιβάλλον μιλούσε τα ελληνικά, ενώ στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον χρησιμοποιούταν η γλώσσα της χώρας υποδοχής, με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν τη μία γλώσσα και η άλλη να μείνει ατελής. Ειδικότερα σε κάποιες περιοχές που οι λίγοι Έλληνες δεν είχαν πολλές ευκαιρίες να εξασκήσουν τα ελληνικά τους υπήρξε πρόβλημα με την επαφή με τους συνομηλίκους τους και κατά την ενσωμάτωσή τους σε παρέες, τη γειτονιά, το σχολικό περιβάλλον αλλά και στις δραστηριότητές τους κατά τον πρώτο χρόνο της παραμονής τους στην Ελλάδα. Γενικότερα η μέριμνα για τους νεαρούς σε ηλικία επαναπατρισθέντες<sup>107</sup> ήταν ελάχιστη.

Βασικότερο πρόβλημα μετά την στέγη αποτελούσε η εργασία, η οποία ήταν και η προτεραιότητά των πολιτικών προσφύγων, καθώς εκείνη θα εξασφάλιζε τη διαβίωση μακροπρόθεσμα. Η αναζήτηση ήταν δύσκολη υπόθεση. Στις χώρες υποδοχής οι πολιτικοί πρόσφυγες είχαν εξασφαλισμένο το σπίτι τους, τη μόρφωση, την εργασία και την ασφάλιση από το κράτος. Όταν ήρθαν όμως στην Ελλάδα, βρέθηκαν αντιμετώπι με μία εντελώς διαφορετική κατάσταση. Αρκετοί ζημιώθηκαν από τους εργοδότες τους, εργάστηκαν ανασφάλιστα και ένιωθαν αβεβαιότητα. Εμπόδιο στην αναζήτηση εργασίας, ήταν η προσωρινή άδεια παραμονής που τους δόθηκε, καθώς η διαδικασία για την επανάκτηση της Ελληνικής ιθαγένειας κρατούσε αρκετό διάστημα. Έπρεπε να ανανεώνουν την προσωρινή άδεια παραμονής τους κάθε 6 μήνες. Η διαδικασία αυτή, τους στερούσε την απόκτηση ελληνικής ταυτότητας και χωρίς αυτήν δεν μπορούσαν να βγάλουν άδεια εργασίας. Αναπόφευκτα δούλευαν μαύρα, χωρίς ασφάλεια και κυρίως χωρίς ιατρική περίθαλψη για αυτούς και τα παιδιά τους. Το ίδιο ισχύει και για τους επιστήμονες, οι οποίοι ήθελαν να εργαστούν στο

<sup>107</sup> Σουλτανιά, Κατερίνα, 2001, *Η Ελληνική Πολιτική Προσφυγιά*, Εκδόσεις: ΕΛΛΑ, Λάρισα 2002, σελ.49.

δημόσιο ή γενικότερα στην αγορά εργασίας, καθώς η διαδικασία αναγνώρισης των πτυχίων τους ήταν ιδιαίτερος χρονοβόρα.

Εκείνοι που πλήττονταν περισσότερο από την ανεργία ήταν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία πρόσφυγες, επειδή δεν προσλαμβάνονταν εύκολα από τους εργοδότες, δεν αναγνωριζόταν η προϋπηρεσία τους και τα ένσημά τους και έπρεπε από την αρχή να τα συγκεντρώσουν για να μπορέσουν να συνταξιοδοτηθούν κάποια μέρα, για αυτό πολλοί από τους πολιτικούς πρόσφυγες πήραν την απόφαση να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής λίγο παραπάνω έτσι ώστε να μπορέσουν να συνταξιοδοτηθούν<sup>108</sup> από εκεί. Επίσης, η εργασία και η επικοινωνία ήταν προβληματική εξαιτίας της δυσκολίας που υπήρχε μεταξύ των δύο γλωσσών τις οποίες μιλούσαν οι πολιτικοί πρόσφυγες. Από την πλευρά των εργοδοτών, υπήρχε καχυποψία και προκατάληψη, γιατί οι πρόσφυγες κατά μέσο όρο είχαν έρθει από τις ανατολικές χώρες. Πριν την δουλειά, έπρεπε να τακτοποιήσουν και την στρατιωτική τους θητεία.

ΧΩΡΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	
	1974	1992
Ανατολική Γερμανία	1.500	300
Βουλγαρία	6.800	716
Ουγγαρία	4.800	2.500
Πολωνία	9.000	4.300
Ρουμανία	5.600	1.500
Σοβιετική Ένωση	15.000	300
Τσεχοσλοβακία	13.500	2.500
<b>Σύνολο</b>	<b>56.200</b>	<b>12.116</b>

<sup>109</sup> Πληθυσμός των πολιτικών προσφύγων κατά χώρα τα έτη 1974 και 1992.

<sup>108</sup> Παπασιώπη-Πασιά Ζ., *Δίκαιο Ιθαγένειας*, Εκδόσεις: Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2011, σ.275.

<sup>109</sup> Κασιμάτη Κ., *Πολιτικοί πρόσφυγες από τις ανατολικές χώρες*, Εκδόσεις: Οδυσσεάς, Αθήνα 1993, σελ.34.

<http://utopia.duth.gr/~mvergeti/data/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B5%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%20%CE%88%CF%81%CE%B3%CE%BF%20%CF%83%CE%B5%20pdf/%CE%A3%CF%85%CE%BC%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AE%20%CF%83%CE%B5%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AF%CE%B1%20%CE%AE%20%CF%83%CF%85%CE%B%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%82%20%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%82/1999%20%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF%20%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B5%CF%82%20%CE%B1%CF%80%CF%8C%20%CF%84%CE%B9%CF%82%20%CE%91%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%B5%CF%82.pdf>

## 2) Μελέτη περίπτωσης : Οι πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας

### 2.1) Ιστορική αναδρομή της Έδεσσας

Η Έδεσσα είναι από τις σπουδαιότερες πόλεις της Κεντρικής Μακεδονίας. Αποτελεί την πρωτεύουσα του Νομού Πέλλας και βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του νομού. Ο πληθυσμός της πόλης φτάνει τους 18.229 κατοίκους, ενώ ο Δήμος Έδεσσας ανέρχεται στους 28.814 κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 2011. Έχει χτιστεί στο νοτιοανατολικό άνοιγμα του πετάλου που έχει

2145	<b>ΔΗΜΟΣ ΕΔΕΣΣΑΣ (Έδρα: Έδεσσα,η)</b>	<b>28.814</b>
2146	<b>ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ</b>	<b>3.635</b>
2147	<b>Τοπική Κοινότητα Αγίου Αθανασίου</b>	<b>518</b>
2148	Άγιος Αθανάσιος,ο	67
2149	Νέος Άγιος Αθανάσιος,ο	451
2150	<b>Τοπική Κοινότητα Αρνίωσης</b>	<b>1.557</b>
2151	Άγιος Δημήτριος,ο	22
2152	Άρνισσα,η	1.411
2153	Δροσιά,η	33
2154	Νέα Ξανθόγεια,τα	90
2155	Ξανθόγεια,τα	1
2156	<b>Τοπική Κοινότητα Γραμματικού</b>	<b>194</b>
2157	Άνω Γραμματικών,το	11
2158	Κάτω Γραμματικών,το	183
2159	<b>Τοπική Κοινότητα Παναγίτσας</b>	<b>985</b>
2160	Ζέρβη,η	303
2161	Παναγίτσα,η	682
2162	<b>Τοπική Κοινότητα Περαιάς</b>	<b>381</b>
2163	Περαιά,η	381
2164	<b>ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΔΕΣΣΑΣ</b>	<b>25.179</b>
2165	<b>Δημοτική Κοινότητα Εδέσσης</b>	<b>19.036</b>
2166	Έδεσσα,η	18.229

110

*Απογραφή του Δήμου Έδεσσας σύμφωνα με την απογραφή του 2011 από την Εθνική Στατιστική*

σχηματίζεται από τα όρη Βέρμιο στα νοτιοδυτικά, τον Βόρα/ Καϊμακτσαλάν βόρεια και το Πάικο βορειοανατολικά. Είναι σε υψόμετρο 310 μέτρων. Η πεδιάδα της φτάνει μέχρι τον Θερμαϊκό κόλπο. Η πόλη διακρίνεται από τα άφθονα νερά, αφού τα νερά

<sup>110</sup> Εθνική Στατιστική Ελλάδα, Αρ. Φύλλου 68, 2014.

[https://www.statistics.gr/documents/20181/1210503/FEK\\_monimos\\_rev.pdf/125204a0-726f-46fe-a141-302d9e7a38dc](https://www.statistics.gr/documents/20181/1210503/FEK_monimos_rev.pdf/125204a0-726f-46fe-a141-302d9e7a38dc)

του ποταμού διασχίζουν όλη την πόλη, σχηματίζοντας τους γνωστούς καταρράκτες της. Της έχουν αποδώσει τα ακόλουθα ονόματα: Έδεσσα, Αιγαί και Βοδενά. Το όνομα της πόλης, που επικράτησε στην ύστερη τουρκοκρατία προέρχεται από τη σλάβικη προέλευση της λέξης voda, που σημαίνει νερό. Από το 1912, το όνομα αντικαταστάθηκε επίσημα από την ονομασία Έδεσσα.<sup>111</sup>

Η αρχαία Έδεσσα έχει αναπτυχθεί σε δύο άνισα επίπεδα, την Άνω Πόλη και την Ακρόπολη πάνω στο βράχο και στην Κάτω πόλη, στον λόφο. Το τμήμα της Ακρόπολης, στο σημείο που σήμερα είναι χτισμένη η πόλη, αποτελεί την παραδοσιακή συνοικία Βαρόσι. Η συγκεκριμένη συνοικία είχε προνομιακή γεωγραφική θέση εξαιτίας της εύφορης γης και των άφθονων νερών της, για αυτό και ήθελαν να την κατακτήσουν πολλοί, όπως οι Βυζαντινοί, οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των κατακτήσεων ήταν από το Στέφανο Δουσάν το 1551 μέχρι το 1567. Μαρτυρίες για αυτό το διάστημα μέχρι και την άλωση της πόλης από τους Οθωμανούς δεν υπάρχουν. Το πιο πιθανό όμως, είναι ότι η Έδεσσα<sup>112</sup> ξαναπέρασε στα χέρια των Βυζαντινών και από αυτούς στους Οθωμανούς. Η κατάληψη από τους Οθωμανούς δεν έχει εξακριβωθεί ημερολογιακά, ενώ χρονολογείται μεταξύ του 1370– 1390.

Η Έδεσσα<sup>113</sup> εκείνη την περίοδο συνέχισε να θεωρείται ένα σημαντικό εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Μακεδονίας. Σημαντικό ρόλο έπαιξε ο θεσμός των συντεχνιών. Ο αριθμός των κατοίκων στις αρχές του εικοστού αιώνα ήταν 10.000 κάτοικοι. Η περίοδος του μεσοπολέμου θεωρήθηκε ίσως, η πιο σημαντική εξαιτίας της ανάπτυξης της εμπορικής βιομηχανικής δραστηριότητας. Η πρώτη επίσημη απογραφή του 1920 από το ελληνικό κράτος ανέφερε ότι η πόλη διέθετε 9.000 κατοίκους. Η περίοδος του μεσοπολέμου εξαιτίας της βιομηχανικής ανάπτυξης αλλά και της εγκατάστασης των προσφύγων, οδήγησε στην αύξηση του πληθυσμού της αισθητά, με τους κατοίκους της να γίνονται 13.000. Η Εφημερίδα της πόλης αναφέρει ότι η πόλη δέχτηκε ανεπανόρθωτο πλήγμα τη δεκαετία του '40, εξαιτίας της γερμανικής κατοχής και του εμφυλίου που ακολούθησε. Αν και δεν βομβαρδίστηκε στη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, υπέστη τεράστια καταστροφή λίγες μέρες πριν από τη λήξη της κατοχής το Σεπτέμβριο του 1944. Οι Γερμανοί κάνοντας

<sup>111</sup> Καλοσύνης Ι., *Μακεδονία: μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Εκδόσεις: Κάτροπρο-Ιστορήτης, Αθήνα 1993, σελ.95.

<sup>112</sup> Παλάντα Ρ., *Έδεσσα: η πόλη των νερών*, Εκδόσεις:Καστανιώτη, Αθήνα 1993,σελ.20.

<sup>113</sup> Σταλίδης Κων/νος, *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας 14ος αι.- 1912*, Εκδόσεις: Τ. Σαμαρτζή-Κ. Ντάλλη, Έδεσσα 1988, σελ.90, 268-75.

αντίποινα για το φόνο ενός στρατιώτη, πυρπόλησαν τη μισή πόλη αφήνοντας χιλιάδες κατοίκους άστεγους.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η Έδεσσα βρέθηκε στη δίνη του εμφυλίου πολέμου. Στα μέσα του Δεκέμβρη του 1948, η 10η Μεραρχία του ΔΣΕ κάνει μία βαθιά διείσδυση από το Βίτσι στην Έδεσσα με στόχο να καταληφθεί η πόλη και να προκληθούν απώλειες στον αντίπαλο ως προς τις δικές του δυνάμεις. Η επιχείρηση αυτή οδηγήθηκε σε αποτυχία. Το ίδιο αποτέλεσμα είχαν και οι επιχειρήσεις στις 30/10 του 1948 με στόχο την Αριδαία με τη Μεραρχία να δέχεται πολλές απώλειες και το επόμενο βήμα να είναι η ανασυγκρότησή της ώστε να μπορέσει να αντεπεξέλθει στα πολεμικά της καθήκοντα. Με τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων σε Έδεσσα, Αριδαία και Νάουσα ασχολήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, το οποίο στη σχετική ανακοίνωσή του με ημερομηνία 10/2/2019 ανέφερε μεταξύ άλλων ότι τα σχέδια των επιχειρήσεων στην Έδεσσα και Αριδαία κρίθηκαν ανεπαρκή ενώ η διοίκηση δεν διέθετε εφεδρεία και δεν είχε εξασφαλίσει μια ζωντανή καθοδήγηση κατά τη διάρκεια της κάθε μάχης. Επιτυχίες σημειώθηκαν στη Νάουσα, εξαιτίας ελιγμών και γιατί αποφεύχθηκαν λάθη που είχαν παρουσιαστεί στις δύο πρώτες επιχειρήσεις.<sup>114</sup>

Στην Έδεσσα ανά διαστήματα συγκεντρώθηκαν πολλοί προσωρινοί πρόσφυγες από τις γύρω περιοχές λόγω εκκένωσής τους κυρίως για στρατιωτικούς λόγους. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, η πόλη προσπάθησε να αναπτυχθεί, αλλά η κατάσταση που επικρατούσε είχε αλλάξει. Το προνόμιο της Έδεσσας για τη χρήση του νερού ως πηγή ενέργειας σταμάτησε να υπάρχει με την εμφάνιση του ηλεκτρισμού. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα μαζί με την αστυφυλία και την εγκατάσταση μεταναστών στις μεγάλες πόλεις την παρακμή της πόλης. Ήταν διάφορες οι δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν τα πρώτα χρόνια στην κατάστασή τους, όπως η καχυποψία, η αρνητική αντιμετώπιση από τους ντόπιους κατοίκους, ενώ οι σχέσεις αντιπαράθεσης των πληθυσμιακών ομάδων προσφύγων<sup>115</sup> αποτελούσαν έντονο προβληματισμό.

---

<sup>114</sup> Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-49*, τ.1-2, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000

<sup>115</sup> Μαργαρίτης Γ., *ό.π.*



## 2.2) Οι Σλαβομακεδόνες<sup>116</sup> πολιτικοί πρόσφυγες

Η Μακεδονία από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα βρέθηκε στο επίκεντρο σύγκρουσης τεσσάρων κυρίως αντιμαχόμενων εθνικισμών, του ελληνικού, του βουλγαρικού, του σερβικού και του αλβανικού καθώς αυτές τις χώρες προσπάθησαν με αθέμιτα μέσα και προπαγάνδα να πάρουν με το μέρος τους τους δύσπιστους αυτούς πληθυσμούς. Στην Έδεσσα συγκατοικούσαν χριστιανοί, κατά πλειοψηφία σλαβόφωνοι αλλά και βλαχόφωνοι, και οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι με τη σειρά τους μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Στη Φλώρινα, την Καστοριά, την Έδεσσα και τις Πρέσπες υπάρχουν σημεία σηματοδομένα από την απουσία και την ερημιά εξαιτίας ενός βίαιου εξανδραποδισμού της μνήμης. Αυτή ήταν η τραγική έκβαση για όλους όσους υπήρξαν πολιτικοί πρόσφυγες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και δεν γύρισαν ποτέ, όχι επειδή το είχαν επιλέξει αλλά επειδή τους το απαγόρευσαν καθώς χαρακτηρίστηκαν ως μη Έλληνες. Στη ταραγμένη δεκαετία του 1940 διαδραματίστηκε μία από τις τελευταίες και πλέον βίαιες πράξεις διώξεων των σλαβόφωνων πληθυσμών της Βόρειας Ελλάδας. Το ελληνικό κράτος από την εποχή της μεταξικής δικτατορίας είχε αρχίσει να καταστέλλει έντονα το σύγχρονο πληθυσμό, απαγορεύοντάς του να εκφράζει τα γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία ενώ είχε εισάγει την έννοια του αλλογενούς σαν μία αλλαγή της πολιτικής ιθαγένειας. Με προεδρικό διάταγμα είχε προβλεφθεί να αφαιρείται η ιθαγένεια σε όλους όσους ήταν αλλογενείς υπήκοοι και εγκατέλειπαν το ελληνικό έδαφος, χωρίς να έχουν την πρόθεση να επαναπατριστούν την περίοδο της κατοχής. Χιλιάδες Σλαβομακεδόνες που έφυγαν στη διάρκεια του εμφυλίου και άφησαν τα χωριά τους στερήθηκαν έτσι την ελληνική ιθαγένεια με βάση το διάταγμα του 1927, «αλλογενείς εγκαταλείψαντες το ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεων επανόδου», με την επικράτηση του ελληνικού στρατού. Αυτό συνέχισε να συμβαίνει και μετά το 1955, σύμφωνα με το άρθρο 19 του ΚΕΙ. Για να χάσει κανείς την ιθαγένειά του βάσει του άρθρου 19,<sup>117</sup> έπρεπε να

<sup>116</sup> Γούναρης, Β., (1994). Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940, <https://doi.org/10.12681/makedonika.195>, σελ.209-211.

<sup>117</sup> Κωστόπουλος Τ., *Αφαιρέσεις Ιθαγένειας: Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)*, Σύγχρονα θέματα, Τεύχος 83, 2003.

[https://www.academia.edu/8156367/%CE%91%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82\\_%CE%B9%CE%B8%CE%B1%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82\\_%CE%97\\_%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BD%CE%AE\\_%CF%80%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC\\_%CF%84%CE%B7%CF%82\\_%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%B](https://www.academia.edu/8156367/%CE%91%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%B9%CE%B8%CE%B1%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82_%CE%97_%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BD%CE%AE_%CF%80%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%B)



είναι «αλλογενής». Για να χαρακτηριστεί κάποιος ομογενής ή αλλογενής ως κριτήριο θεωρήθηκε η «εθνική συνείδηση»<sup>118</sup> του ανθρώπου και όχι η φυλετική καταγωγή.<sup>119</sup> Στις 4 Δεκεμβρίου 1947 ψηφίστηκε Ψηφίσμα από τη Βουλή. Σύμφωνα με τις διατάξεις του, «Έλληνες υπήκοοι διαμένοντες προσωρινώς ή μόνιμως εις το εξωτερικόν, οίτινες διαρκούσης της παρούσης ανταρσίας δρουν αποδεδειγμένως αντεθνικώς ή ενισχύουν καθ' οιονδήποτε τρόπον τον κατά του κράτους διαζεγόμενος συμμοριακόν αγώνα, δύνανται να αποστερηθούν της Ελληνικής ιθαγένειας». Δηλαδή οι Έλληνες οι οποίοι διέμεναν προσωρινά ή μόνιμα στο εξωτερικό δρούσαν αποδεδειγμένα αντεθνικά εναντίον του κράτους και για αυτό στερούνται την ελληνική ιθαγένεια. Σύμφωνα με μία συγκεντρωτική καταγραφή 102.000 πολίτες έφυγαν από τη χώρα τη δεκαετία του '40 για πολιτικούς λόγους από τους οποίους στους 80.000 τους αφαιρέθηκε η ιθαγένεια.

Η μεγάλη διαίρεση όσον αφορά την εθνική ταυτότητα των μαχητών του ΔΣΕ, ήταν ανάμεσα στους Σλαβομακεδόνες και τους Έλληνες. Το ΚΚΕ ενεργοποίησε τους Σλαβομακεδόνες που βρίσκονταν κάτω από την επίβλεψή τους. Την περίοδο του εμφυλίου το 20-25%<sup>120</sup> της δύναμης του δημοκρατικού στρατού αποτελούνταν από Σλαβομακεδόνες, δηλαδή περίπου 15.000-20.000 άτομα σε όλη τη διάρκεια του πολέμου.

Η πολιτική του ΚΚΕ απέναντι στους Σλαβομακεδόνες συνδεόταν άμεσα με τις σχέσεις του με τη Γιουγκοσλαβία για αυτό και τα ζητήματα μεταξύ τους προκύπτουν από το Μακεδονικό. Όσο πλησίαζε ο Δεκέμβρης του 1944, τόσο το ΚΚΕ προσπαθούσε να προσεγγίσει την μειονότητα στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής προσέγγισής του με τον Τίτο, ο οποίος θα τους βοηθούσε αργότερα. Σταθερή ήταν όμως η στάση του ΚΚΕ σχετικά με την ανάγκη αναγνώρισης και ισοτιμίας της

---

[D%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82%201926%202003](#)

<sup>118</sup> Ο.π.

<sup>119</sup> Ιωαννίδου Α., «*Questions on the Slavic Dialects of Greek Macedonia*», επιμ: Karsten Grünberg-Wilfried Potthoff, Φρανκφούρτη 1999, σσ.55-68 [Ars Philologica: Festschrift für Baldur Panzer zum 65. Geburtstag](#), σελ.56-7, 65.

<sup>120</sup> Πιο αναλυτικά, στα μέσα του 1947 υπολογίζονταν σε 5.200, δηλαδή περίπου στο ένα τέταρτο της δύναμης του Δημοκρατικού Στρατού. Ως τα μέσα του 1948, φαίνεται πως είχαν ενταχθεί στο ΔΣΕ περίπου 14.000 Σλαβομακεδόνες. Κατά τα τέλη του 1948 συνιστούσαν το 30% περίπου της δύναμης του ΔΣΕ και προς το τέλος του Εμφυλίου ήταν πλειονότητα στις μονάδες του Γράμμου και του Βίτσι. Το στέλεχος του ΔΣΕ Παντελής Βαϊνάς και ο βρετανός Κρις Γουντχάουζ αναφέρουν πως το 1948 11.000 από τους 25.000 μαχητές του ΔΣΕ ήταν Σλαβομακεδόνες και στα μέσα του 1949 ο αριθμός αυτός ανήλθε σε 14.000 σε σύνολο 20.000 ανταρτών. Του Νίκου Μαραντζίδη «*Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδα, 1946-1949*», σελ 59-61. [http://akritas-history-of-makedonia.blogspot.com/2010/07/blog-post\\_10.html](http://akritas-history-of-makedonia.blogspot.com/2010/07/blog-post_10.html)

σλαβομακεδονικής μειονότητας με τους υπόλοιπους Έλληνες. Σύμφωνα με τα στελέχη του ΚΚΕ η παρουσία της σλαβόφωνης μειονότητας<sup>121</sup> ήταν αρκετά σημαντική παρουσία στον χώρο της Μακεδονίας αφού υπολογίζονταν στους 145-150.000. Η γλώσσα τους μοιάζει με τη βουλγαρική αλλά και τη σερβοκροατική. Έχουν δικά τους έθιμα και παραδόσεις. Οι σλαβόφωνοι αναγνωρίζονταν ως Σλαβομακεδόνες. Βασικός άξονας της πολιτικής του ΕΑΜ, ήταν η «συμφιλίωση Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων». Οι Σλαβομακεδόνες του ΝΟΦ στην αρχή δεν εμπιστεύονταν την ηγεσία του ΚΚΕ, καθώς υπήρχε ένας διαχωρισμός μεταξύ αυτών που ήταν υπό την επιρροή του ΚΚΕ και υποστήριζαν την ισοτιμία των Σλαβομακεδόνων και εκείνων που αναγνώριζαν την αρχή της αυτοδιάθεσης και έλεγχε σε μεγάλο βαθμό τα στελέχη τους και υπήρχαν διακρίσεις και σε θέματα διοικητικών θέσεων. Τα επόμενα δυο χρόνια πολλοί θα περάσουν από τη στάση της καχυποψίας απέναντι στο ΚΚΕ σε αυτή της συμπάθειας. Συνεχώς η κομματική περιφερειακή οργάνωση Έδεσσας καλούσε τους Σλαβομακεδόνες να συσπειρωθούν στο ΕΑΜ/ΚΚΕ που υπόσχονταν την εθνική ισοτιμία. Στη Δεύτερη Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (12-15 Φεβρουάριου 1946), το ΚΚΕ έλαβε απόφαση για ισοτιμία των Σλαβομακεδόνων εντός του ελληνικού κράτους. Συμπερασματικά οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του εμφυλίου πέρασαν από διάφορα στάδια.

Τα πράγματα χειροτέρεψαν για τους σλαβόφωνους μετά τη ρήξη του Τίτο με την Κομμουνιστική Δημοκρατία του 1948. Οι ελληνικές αρχές στο διάταγμα του 1927, για να εμποδίσουν τον επαναπατρισμό όσων από αυτούς τους σλαβόφωνους θεωρούνταν σχετιζόμενοι με φιλοβουλγαρικές οργανώσεις, οδήγησε στη δημιουργία μιας

---

<sup>121</sup> Όπως γράφει ανταποκριτής του Ριζοσπάστη από τη Δυτική Μακεδονία, τον Ιούλιο του 1945, συνοψίζοντας τον τρόπο που έβλεπαν τα στελέχη του ΚΚΕ τη σλαβόφωνη μειονότητα: «Δεν υπάρχει καμιά αμφισβήτηση, ότι η μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής Μακεδονίας αποτελείται από Έλληνες. Θα ήταν εκτός τόπου και χρόνου όποιος ισχυριζόταν σήμερα το αντίθετο. Αλλά είναι επίσης σωστό, ότι στη Δυτική Μακεδονία υπάρχει ισχυρή εθνική μειονότητα, οι Σλαβομακεδόνες. Από τους 1.700.000 κατοίκους της Μακεδονίας περίπου, 145-150.000 είναι Σλαβομακεδόνες. Οι Σλαβομακεδόνες έχουν τη δική τους γλώσσα, που μοιάζει με τη βουλγαρική, όπως όλες οι σλάβικες γλώσσες, αλλά έχει και σοβαρές διαφορές απ' αυτή. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι μοιάζει περισσότερο με το ιδίωμα των Σλαβομακεδόνων της νότιας Γιουγκοσλαβίας. Έχουν τα δικά τους ήθη και έθιμα, τις παραδόσεις και τα τραγούδια τους, που μοιάζουν με τα ήθη, έθιμα και τραγούδια των Σλαβομακεδόνων της Γιουγκοσλαβίας. Έχουν επίσης ιστορία και εθνική συνείδηση αρκετά αναπτυγμένη. Η εθνότητα αυτή ανέπτυξε και διαμόρφωσε την εθνική της συνείδηση μέσα στους κόλπους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας...». Ανδρέου Α., Ηλιάδου-Τάχου Σ., *Η πολιτική του ΚΚΕ και η στάση των σλαβόφωνων χωρικών*, Αλεξανδρούπολη 2008. [https://www.researchgate.net/publication/280319419\\_2008\\_A\\_Andreou\\_S\\_Hliadou-Tachou\\_The\\_policy\\_of\\_the\\_Greek\\_government\\_and\\_the\\_Communist\\_Party\\_against\\_the\\_slav-speaking\\_population\\_and\\_the\\_consequences\\_of\\_the\\_slav-speaking%27s\\_exclusion\\_of\\_the\\_Greek\\_histo](https://www.researchgate.net/publication/280319419_2008_A_Andreou_S_Hliadou-Tachou_The_policy_of_the_Greek_government_and_the_Communist_Party_against_the_slav-speaking_population_and_the_consequences_of_the_slav-speaking%27s_exclusion_of_the_Greek_histo)

«Μαύρης Λίστας» για αυτό και μεγάλος αριθμός σλαβόφωνων τοποθετήθηκε στη λίστα των υπόπτων για προσχώρηση στην «τιτική προδοσία». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των λιποταξιών ανάμεσα στους σλαβομακεδόνες μαχητές που βρήκαν καταφύγιο στη Γιουγκοσλαβία.

Οι Σλαβομακεδόνες<sup>122</sup>, όπως αυτοπροσδιορίζονται, συμμετείχαν ενεργά στην αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ. Η προσέγγισή τους αποτέλεσε τη βάση των αντιστασιακών οργανώσεων. Σαν πλήγμα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα ήταν η λειτουργία σχολείων για τα παιδιά που μαθαίνουν την απαγορευμένη μητρική τους γλώσσα. Μετά από την απελευθέρωση της χώρας βίωσαν, όπως και οι περισσότεροι αγωνιστές της Αντίστασης, την απόλυτη αντιστροφή της πραγματικότητας. Αυτοί που πολέμησαν τους Γερμανούς βρέθηκαν ξανά διωκόμενοι από τους συνεργάτες των Ναζί οι οποίοι είχαν αναλάβει ρυθμιστικό ρόλο στις κυβερνήσεις. Η πρώτη γυναίκα που εκτελέστηκε στην Ελλάδα για πολιτικούς λόγους ήταν Σλαβομακεδόνισσα αγωνίστρια της ΕΠΙΟΝ και στη συνέχεια μέλος του αντιφασιστικού μετώπου γυναικών και δασκάλα Ειρήνη Γκίνη ή αλλιώς Μίρκα Γκίνοβα την οποία συνέλαβε το 1946 μονάδα της αστυνομίας της υπαίθρου. Αφού υποβλήθηκε σε βασανιστήρια το δικαστήριο έκρινε ότι ήταν ένοχη καθώς όταν ρωτήθηκε για το ποια είναι, η απάντηση ήταν Σλαβομακεδόνισσα και πίστευε στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας επειδή μόνο αυτό το κόμμα εκπροσωπεί τους λαούς της Ελλάδας και εγγυάται ότι οι Μακεδόνες θα έχουν ίσα δικαιώματα με τους υπόλοιπους. Πολέμησε στην κατοχή εναντίον των Γερμανών με ιδιαίτερο θάρρος και εναντίον των Βούλγαρων φασιστών οι οποίοι προσπαθούσαν να ρίξουν τον Μακεδονικό λαό στα τάγματα ασφαλείας. Στη θανατική της καταδίκη έγραψε ότι δεν φοβάται τον θάνατο καθώς υπάρχουν πίσω της χιλιάδες για τον αγώνα. Εκτελέστηκε στις 26 Ιουλίου από την ελληνική ακροδεξιά. Έπειτα από αυτό και όταν έγινε η πρόταση να δοθεί το όνομα της σε δρόμο της Έδεσσας απορρίφθηκε αμέσως.

Σύμφωνα με τα αρχεία της σύγχρονης ιστορίας αναφέρεται ότι οι Σλαβομακεδόνες είχαν κινητοποιηθεί ξανά στα χρόνια του εμφυλίου στο πλευρό του ΔΣΕ. Βρεφικά τμήματα και σχολεία λειτούργησαν σε περιοχές που ήλεγχε ο δημοκρατικός στρατός για την διδασχία της μακεδονικής γλώσσας, ενώ τα χωριά τους εφοδιάζονταν από τους μαχητές σε τρόφιμα και οι ίδιοι εργάζονταν στην κατασκευή

<sup>122</sup> Kahl, Thede., «"Singing without words". Language and Identity Shift among Slav Macedonian Musicians in Greece». Die Welt der Slaven: Internationale Halbjahresschrift für Slavistik LV (2), 2010. Σελ. 384-400.

οχρωματικών έργων. Έντυπα στη σλαβομακεδονική γλώσσα υπήρχαν μαζί με αντίστοιχους δασκάλους. Η προσπάθεια να καλλιεργηθεί η σλαβομακεδονική εθνική συνείδηση από το ΚΚΕ αποσκοπούσε στην εξάλειψη της γιουγκοσλαβομακεδονικής προπαγάνδας. Όταν ηττήθηκε ο δημοκρατικός στρατός έπρεπε να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς, με τελικό προορισμό τις πρώην χώρες της Σοβιετικής Δημοκρατίας. Για τους περισσότερους, η διαμονή τους εκεί είχε προσωρινό χαρακτήρα. Αυτό που πραγματικά επιθυμούσαν ήταν ο επαναπατρισμός τους στον τόπο, την οικογένεια και τα σπίτια που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περίοδο του εμφυλίου.

Μετά τον εμφύλιο, το κράτος τους χαρακτήριζε ως συμμορίτες. Το κράτος επιθυμούσε τη νομιμοφανή εκκαθάριση των μειονοτικών υπολειμμάτων που θεωρούνταν επικίνδυνα για την εθνική ταυτότητα. Η πολιτική τραγωδία συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες με την ψήφιση του κώδικα ιθαγένειας να θεσπίζεται το 1975 και να καταργείται μόλις το 1988. Μετά τη χούντα, το δημοκρατικό κίνημα υποστήριξε ενεργά την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου. Το '82 ο Παπανδρέου ανακοίνωσε την εκπλήρωση της επιθυμίας του κόσμου και αποτύπωσε με υπουργική απόφαση που όριζε ότι μπορούσαν να επιστρέψουν ελεύθερα στην Ελλάδα όσοι Έλληνες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου είχαν καταφύγει σε άλλες χώρες ως πολιτικοί πρόσφυγες έστω και αν είχαν αποστερηθεί την ελληνική τους ιθαγένεια. Επί της ουσίας οι σλαβόφωνοι μαχητές του δημοκρατικού στρατού και τα παιδιά τους δεν ήταν Έλληνες, παρόλο που πολλοί από αυτούς υπήρξαν ηγετικές μορφές της Αντίστασης στη Βόρεια Ελλάδα<sup>123</sup>. Ο επαναπατρισμός τους δεν επιτρεπόταν, ούτε καν η απλή επίσκεψη στη χώρα καθώς απαγορευόταν να πάρουν άδεια να επισκεφτούν ακόμη και τα χωριά τους για την κηδεία.

Οι αρχές είχαν εντολή να μην δίνουν άδεια εισόδου σε Σλαβομακεδόνες πολιτικούς πρόσφυγες εξαιτίας των σλαβόφωνων τοπωνυμίων του τόπου γέννησης ή γιατί είχαν φάκελο σε μαύρες λίστες της κρατικής ασφάλειας. Για το κράτος ο κομμουνιστής Σλαβομακεδόνας είχε στιγματιστεί. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 το Κ.Κ.Ε. με την απαίτηση του επαναπατρισμού των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων σλαβικής καταγωγής της τότε οικουμενικής κυβέρνησης άρχισε να ενδιαφέρεται για το ζήτημα των σλαβόφωνων<sup>124</sup>. Το 2009 με πρωτοβουλία της ευρωπαϊκής επιτροπής κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας, το Συμβούλιο της Ευρώπης απαίτησε

<sup>123</sup> Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία της Μακεδονίας*, Εκδόσεις: Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, σελ.34-40.

<sup>124</sup> Γούναρης, Β., (1994). Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940, <https://doi.org/10.12681/makedonika.195>, σελ. 309.

από την Ελλάδα να λάβει μέτρα έτσι ώστε να συμφιλιωθεί με όλους εκείνους που τράπηκαν σε φυγή εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου. Ακόμη το ζήτημα παραμένει ανοιχτό.

### 2.3) Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα έρευνα υλοποιήθηκε για να καταγραφούν τα αποτελέσματα των ανθρώπων οι οποίοι προέβησαν σε αναγκαστική μετανάστευση από την Έδεσσα ως πολιτικοί πρόσφυγες στις πρώην ανατολικές χώρες και παρουσιάστηκε το πώς εντυπώθηκε η διαδικασία αυτή στην μνήμη τους. Χρησιμοποιήθηκε ποιοτική μέθοδος έρευνας<sup>125</sup> μέσα από την καταγραφή προφορικών ιστοριών και βιωμάτων. Οι συνεντεύξεις<sup>126</sup> αποτελούν βασικό εργαλείο της ποιοτικής μεθόδου. Σκοπός της ποιοτικής έρευνας<sup>127</sup> αποτελεί η περιγραφή μιας στάσης ή μιας συμπεριφοράς αλλά και η οριστική της κατανόηση.

Ιστορική έρευνα ορίζεται ως ο αντικειμενικός και συστηματικός εντοπισμός, η σύνθεση και εκτίμηση της μαρτυρίας, ώστε να θεμελιώνονται τα γεγονότα και να εξαχθούν τα συμπεράσματα σε σχέση με τα συμβάντα του παρελθόντος. Η αναζήτηση δεδομένων γίνεται μέσα από προσωπικές εμπειρίες και παρατηρήσεις άλλων, μέσα από αρχεία και δεδομένα.

Η διεξαγωγή της έρευνας η οποία διήρκεσε κάποιους μήνες, προκάλεσε τον διαχωρισμό της σε τρεις φάσεις, την προκαταρκτική, την κύρια και τη φάση της ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, κατά την προκαταρκτική φάση πραγματοποιήθηκε ο εντοπισμός του βασικού προβλήματος το οποίο έδωσε το έναυσμα για να διεξαχθεί η έρευνα. Έπειτα διατυπώθηκαν ο στόχος της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα. Παράλληλα, επιλέχθηκε ο πληθυσμός και το δείγμα και δημιουργήθηκε ένας οδηγός συνέντευξης. Κατά την κύρια φάση έγινε η

<sup>125</sup> Όπως έχει ειπωθεί η ποιοτική προσέγγιση της έρευνας έχει ως στόχο να διερευνά και να κατανοεί εις βάθος τα κοινωνικά φαινόμενα, παρέχοντας τη δυνατότητα στον ερευνητή να δώσει πληροφορίες για το υπό εξέταση θέμα. Ακολουθεί επίσης, συγκεκριμένη μεθοδολογία ώστε να δίνονται απαντήσεις σε ερωτήματα που σχετίζονται με το γιατί και το πώς των φαινομένων.

<sup>126</sup> Παρασκευοπούλου Κ., Άλκηστη Ε., *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις*, Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, 2008, σελ.5-7.

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9726>

<sup>127</sup> Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Εκδόσεις: Πεδίο, Αθήνα 2011, σελ.45.

πραγματοποίηση της συνάντησης με τα υποκείμενα του δείγματος και η λήψη των συνεντεύξεων σε συνδυασμό με την διερεύνηση των αρχαιακών τεκμηρίων, ενώ στην τρίτη φάση έγινε η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας και η σύνδεσή τους με το θεωρητικό υπόβαθρο του θεωρητικού μέρους καθώς και η εξαγωγή των συμπερασμάτων.

Ο πληθυσμός μιας έρευνας αποτελεί το σύνολο εκείνο των ανθρώπων ή των αντικειμένων εξαιτίας των οποίων γίνεται η έρευνα. Ο πληθυσμός δεν συμμετέχει όλος στην έρευνα. Από αυτόν γίνεται η επιλογή ενός δείγματος με το οποίο υλοποιείται η έρευνα<sup>128</sup>. Το δείγμα πρέπει να αντιπροσωπεύει τον πληθυσμό τον οποίο αφορά η έρευνα, να έχει δηλαδή τα ίδια ποιοτικά χαρακτηριστικά με αυτό. Επίσης, το μέγεθός του θα πρέπει να είναι τέτοιο έτσι ώστε να ενισχύεται η εγκυρότητα της έρευνας. Έχοντας ως βάση τα παραπάνω, ο πληθυσμός στόχος στη συγκεκριμένη μελέτη ήταν όλοι οι άνθρωποι οι οποίοι προέβησαν σε αναγκαστική μετανάστευση και ήρθαν ως πολιτικοί πρόσφυγες από την Έδεσσα στις πρώην ανατολικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ το δείγμα αποτελείται από έναν ικανό αριθμό ατόμων για να εξαχθούν συμπεράσματα και αποτελέσματα. Πραγματοποιήθηκε λοιπόν, η επιλογή εννιά ατόμων τα οποία βίωσαν όλη την διαδικασία του εκτοπισμού και το ταξίδι από την Έδεσσα στις πρώην ανατολικές χώρες καθώς και δύο άτομα τα οποία γεννήθηκαν στην υπερορία από γονείς πολιτικούς πρόσφυγες. Εκπρόσωποι υπήρξαν και από τα δύο φύλλα σε αναλογία, ενώ η ηλικία τους κυμάνθηκε από 56 έως 85 ετών.

Για τη συλλογή του συγκεκριμένου δείγματος έγινε επιλογή της δειγματοληψίας χιονοστιβάδας μέσα από την οποία εντοπίστηκε μία μικρή ομάδα ατόμων, η οποία διέθετε τα χαρακτηριστικά που αφορούσαν τον ερευνητή. Εν συνεχεία τα συγκεκριμένα άτομα χρησιμοποιήθηκαν ως πληροφοριοδότες εντοπισμού για να φέρουν τον ερευνητή σε επαφή με τα υπόλοιπα άτομα που κατείχαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ένταξη τους στην έρευνα, τα οποία με τη σειρά τους υπέδειξαν στον ερευνητή καινούργια άτομα. Στην έρευνα ως εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη μέσα από τη δημιουργία ενός οδηγού συνέντευξης. Πραγματοποιήθηκαν 7 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Δόθηκε στους ανθρώπους η δυνατότητα να αναπτύξουν σε βάθος την προσωπική τους άποψη καθώς

---









<sup>128</sup> Cohen L., Manion L., Morrison K., μετφρ Κυρανάκης Σ., *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδόσεις: Μεταίχμιο, 2008, σελ.123 και 134.



και να αναδείξουν τα βιώματα και τις εμπειρίες, τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους.

Οι έννοιες που έχουν αναλυθεί μέχρι αυτό το σημείο της εργασίας, αποτελούν την πρώτη ύλη εκπόνησης της συγκεκριμένης μελέτης. Σε αυτό το σημείο θα γίνει προσπάθεια παρουσίασης μιας ερευνητικής λογικής και ενός σχετικού επιστημονικού προβληματισμού της μελέτης η οποία στο τέλος θα καταλήξει στο να διατυπώσει ερευνητικά ερωτήματα. Τα θέματα που επιλέχθηκαν και χωρίστηκαν σε κεφάλαια και υποκεφάλαια στο θεωρητικό μέρος της εργασίας ήταν αποτέλεσμα εμπειρισταωμένης μελέτης της υπό διερεύνηση θεματικής. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί η μετακίνηση και αναγκαστική μετανάστευση των πολιτικών προσφύγων που έφυγαν προς τις ανατολικές χώρες από την περιοχή της Έδεσσας. Το ερευνητικό ζητούμενο δηλαδή είναι να καταγραφούν μέσα από αφηγήσεις προσωπικών εμπειριών σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες που υπάρχουν στα αρχεία και έχοντας ως δεδομένο τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, ότι οι κάτοικοι κατέφυγαν αναγκαστικά σαν πολιτικοί πρόσφυγες στις ανατολικές χώρες υπό την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας προσδιορίζοντας και τεκμηριώνοντας τη σημασία του προβλήματος και της ανάγκης της περαιτέρω μελέτης.

Αφορμή για τη διεξαγωγή μιας έρευνας αποτελεί συνήθως ένας προβληματισμός, ένα ερευνητικό ερώτημα. Για να πραγματοποιηθεί αυτός ο κύριος στόχος θα πρέπει να πετύχουν οι επιμέρους στόχοι οι οποίοι κρίνεται ότι συμβάλλουν στην ουσιαστική διερεύνηση και κατανόηση του νέου θέματος, οι οποίοι θα εξεταστούν με τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα.

-  Ποιος ήταν ο πληθυσμός των πολιτικών προσφύγων που έφυγε από την Έδεσσα προς τις ανατολικές χώρες;
-  Σε ποιες χώρες κατάφεραν να βρουν άσυλο οι συγκεκριμένοι πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας;
-  Ποιες ήταν οι συνθήκες της ζωής τους;
-  Πώς δρούσαν σε αυτές τις χώρες;
-  Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες;
-  Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα;
-  Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ;
-  Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα;



### **3) Αποτελέσματα αρχειακού υλικού και συνεντεύξεων**

#### **3.1) Δείγμα έρευνας**

Σε αυτήν την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν ως δείγμα, έντεκα κάτοικοι της περιοχής της Έδεσσας, από τους οποίους οι τέσσερις αποτελούν παιδιά πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και οι επτά είναι οι ίδιοι πολιτικοί πρόσφυγες. Οι δύο από τους πολιτικούς πρόσφυγες αποτελούν Σλαβομακεδόνες οι οποίοι δεν κατάφεραν να επιστρέψουν ποτέ στην Έδεσσα. Οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι έφυγαν για τα χρόνια της προσφυγιάς όντας παιδιά ηλικίας μέχρι 10 ετών. Αρχικά ως προς τη ζωή τους ξεκίνησαν να μου διηγούνται το οδοιπορικό του ταξιδιού που έκαναν όσο μπορούσαν να θυμηθούν, τους λόγους που εγκατέλειψαν την Ελλάδα αλλά και την χώρα στην οποία κατέληξαν. Στη συνέχεια εξιστόρησαν τον τρόπο με τον οποίο έζησαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης για πάνω από 30 χρόνια. Υπάρχουν μαρτυρίες οι οποίες υποστηρίζουν ότι οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου ήταν κλεισμένοι στα φορτηγά πλοία τα οποία τους μετέφεραν στις χώρες υποδοχής επειδή υπήρχε ο φόβος να εμβολιστούν από τον ελληνικό στρατό με αποτέλεσμα ειδικά τα παιδιά να πλήττονται από πείνα, δίψα και βρωμιά. Παρακάτω υπάρχουν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις των πολιτικών προσφύγων. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν έπειτα από επίκληση των συγκεκριμένων ατόμων ως προς την ανωνυμία τους και έπειτα από τη συμφωνία ότι οι πληροφορίες αυτές θα χρησιμοποιηθούν μόνο για την δημιουργία της συγκεκριμένης έρευνας.

#### **3.2) Ο πληθυσμός των πολιτικών προσφύγων της Έδεσσας**

Ο δημοκρατικός στρατός της Ελλάδος εμφάνιζε τεράστια ανομοιογένεια. Η μεγαλύτερη διαίρεση πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στους Έλληνες και στους Σλαβομακεδόνες. Όσον αφορά την περιοχή της Έδεσσας ως επί το πλείστον ο πληθυσμός της αναφέρεται σε Σλαβομακεδόνες. Οι Σλαβομακεδόνες ήταν περίπου το 25% των Δυνάμεων του ΔΣΕ δηλαδή 20.000. Ειδικότερα, το 1947 υπολογίζεται ότι 5,5 χιλιάδες λάμβαναν μέρος στο δημοκρατικό στρατό, ενώ το 1948 εντάχθηκαν

14.000, δηλαδή το 30% των Δυνάμεων του ΔΣΕ. Στο τέλος του εμφυλίου πολέμου βοηθώντας ενεργά στις μάχες που πραγματοποιήθηκαν είναι φανερό ότι αποτελούσαν μία από τις σημαντικότερες εθνοτικές ομάδες του στρατού. Βέβαια, δεν μπορούσαν εύκολα να συνυπάρχουν με τους υπόλοιπους Έλληνες, καθώς οι σχέσεις ήταν προβληματικές και δημιουργούνταν συγκρούσεις. Όμως, με απόφαση της ηγεσίας του δημοκρατικού στρατού Ελλάδος μετακινήθηκαν 1.000 άτομα, τα οποία ήταν σλαβόφωνα και πρώην μαχητές, από την Έδεσσα<sup>129</sup> προς την Θεσσαλία και τη νότια Πίνδο, προκαλώντας δυσκολία σε όσους βρέθηκαν μακριά από τις οικίες τους με έντονες διαμαρτυρίες από τους Έλληνες μαχητές που για πρώτη φορά αναγκάζονταν να συνυπάρχουν σε ελληνικούς πληθυσμούς των συγκεκριμένων περιοχών.

Εξαιτίας του πολιτικού προβλήματος που δημιουργήθηκε, οι μαχητές υποχρεώθηκαν να μιλούν Ελληνικά, ειδικά όταν βρίσκονταν με Έλληνες. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν ιδιαίτερες διακρίσεις ανάμεσα στους Έλληνες και τους Σλαβομακεδόνες, καθώς οι Έλληνες κατείχαν όλες τις θέσεις. Τότε οι Σλαβομακεδόνες άρχισαν να αντιδρούν, κάτι το οποίο ενόχλησε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος δίνοντάς του την ευκαιρία να αντιμετωπίσει ένα σωφρονιστικό πρόβλημα. Ξεκίνησαν οι μαζικές παραιτήσεις Σλαβομακεδόνων αξιωματικών του ΔΣΕ, καθώς δεν τους δινόταν προαγωγή εξαιτίας των προκαταλήψεων που υπήρχαν από την εθνοτική καταγωγή τους. Το 1948 πολλοί Σλαβομακεδόνες απευθύνονται στη Γιουγκοσλαβία, έτσι ώστε να υποστηριχθούν. Ο Ράκοβιτς διαμαρτύρεται στο κόμμα για την άδικη αντιμετώπιση των Σλαβομακεδόνων με τους υπόλοιπους Έλληνες. Τα πράγματα επιδεινώνονται έπειτα από τη ρήξη του Τίτο με την Κομμουνιστική Δημοκρατία του 48. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε μεγάλο σύνολο εκκαθαρίσεων για αυτό και ο μεγαλύτερος αριθμός Σλαβομακεδόνων άρχισε να βρίσκεται στις λίστες με τους υπόπτους οι οποίοι είχαν προσχωρήσει στον Τίτο και είχαν προδώσει την αριστερά.

Τότε οι περισσότεροι σλαβόφωνοι κάτοικοι οι οποίοι έμεναν στην Έδεσσα που τους αντιμετώπιζαν ανάλογα με την καταγωγή τους και όχι σαν συντρόφους αναγκάστηκαν να φύγουν σε συνδυασμό και με άλλους Έλληνες της Έδεσσας οι οποίοι ακολούθησαν το παράδειγμα των σλαβόφωνων πληθυσμών και λιποτάκτησαν, βρίσκοντας καταφύγιο στη Γιουγκοσλαβία, καθώς εκεί τους δέχονταν προσφέροντάς τους πολιτικό άσυλο. Επίσης, πολλοί σλαβόφωνοι και Έλληνες από την Έδεσσα

---

<sup>129</sup> Βέττας Γ., Η Μάχη της Έδεσσας: Πικρές μνήμες του Εμφυλίου, Εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2002.

κατέφυγαν στη γειτονική Βουλγαρία. Οι αρχές της συγκεκριμένης χώρας προστάτεψαν τους πολιτικούς πρόσφυγες καθώς δεν επέτρεψαν αποστολές του ΔΣΕ. Το ισχυρό πρόβλημα που δημιουργήθηκε οδήγησε πολλούς Έλληνες της Δυτικής Μακεδονίας να δημιουργήσουν στρατιωτικές οργανώσεις και να ταχθούν εναντίον των σλαβόφωνων Ελλήνων της Έδεσσας. Εκτός από τη Βουλγαρία, την Γιουγκοσλαβία και την Ρουμανία, που δέχτηκε συνολικά πάνω από τους μισούς πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας οι οποίοι πρώτα είχαν περάσει από την Αλβανία στην οποία δεν μπορούσαν όμως να παραμείνουν εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε εκεί, εγκαταστάθηκαν και στην πρώην δημοκρατία της Μακεδονίας και σημερινή βόρεια Μακεδονία, στην οποία βρήκαν καταφύγιο περίπου 1.000 Σλαβομακεδόνες και 270 Έλληνες κάτοικοι Εδέσσης στο τέλος του εμφυλίου πολέμου. Στην Τσεχία και στις άλλες χώρες εγκαταστάθηκαν λιγότεροι (**Φλόγα : Όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Έδεσσας του ΚΚΕ, 1948**). Αρχικά, 200 κάτοικοι της Έδεσσας, Έλληνες και Σλαβομακεδόνες, κατέφυγαν στη Βουλγαρία η οποία μέχρι το 1950 φαίνεται ότι δέχτηκε περίπου 3.000 πολιτικούς πρόσφυγες, ενώ ένας αριθμός των 100 ατόμων εγκαταστάθηκε στη Γιουγκοσλαβία, στο χωριό Μπούλκες. Είναι απαραίτητο να παρατηρηθεί ότι στη Γιουγκοσλαβία πέρασε και ο μεγαλύτερος πληθυσμός των Σλαβομακεδόνων και ειδικότερα από την Έδεσσα πέρασαν και στην περιοχή της πρώην δημοκρατίας της Μακεδονίας. Στη Βουλγαρία, οι κάτοικοι έμειναν στα χωριά Berkovitsa, στη Σόφια, στο Γκάμπροβο και στη Βάρνα, ενώ στη Ρουμανία κατέφυγαν στα χωριά Ορέστεια και Craiova. Ελάχιστοι διέμεναν στο Βουκουρέστι. Η διάσωση των συγκεκριμένων κατοίκων της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα της Εδέσσης σαν πολιτικοί πρόσφυγες υπήρξε μείζονος σημασίας από τους αριστερούς συντρόφους των λαϊκών δημοκρατιών και χωρών υποδοχής τους, παρόλο που οι περισσότερες από αυτές ήταν σε δύσκολη κατάσταση εξαιτίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

### 3.3) Το ταξίδι της προσφυγιάς

Όταν ηττήθηκε ο ΔΣΕ έπρεπε να εγκαταλείψουν την Ελλάδα και να περάσουν στην Αλβανία. Όταν αποχωρούσαν μαζί με τους μαχητές ακολούθησαν και οι κάτοικοι των χωριών, έτσι ώστε να μπορέσουν να ξεφύγουν από την εκδίκηση του αστικού στρατού. Το ίδιο έπραξαν και οι αριστεροί κάτοικοι της Έδεσσας που

πρωτοστάτησαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου καθώς στην περιοχή πραγματοποιήθηκαν σοβαρές μάχες χωρίς πάντοτε καλή έκβαση. Φοβούμενοι λοιπόν, τις εκδικητικές τάσεις των δεξιών, πολλοί πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Τα χρόνια του '46 με '49 αποτέλεσαν χρόνια ηρωικών συγκρούσεων και σκληρών αγώνων των λαών ενάντια στον ιμπεριαλισμό, την αστική τάξη και τους κομματικούς κύκλους της δεξιάς. Το φθινόπωρο του '49 οι μαχητές των αριστερών ξεκίνησαν από το Δυρράχιο διασχίζοντας το Αιγαίο με εμπορικά καράβια και μέσα από τη μαύρη θάλασσα κατευθύνθηκαν στη Σοβιετική Ένωση, ενώ άλλοι κατέφυγαν σε λαϊκές δημοκρατίες. Μεγάλη μερίδα πληθυσμού η οποία πέρασε στις πρώην λαϊκές δημοκρατίες ήταν τα παιδιά. Τα περισσότερα στάλθηκαν από την Έδεσσα στη Ρουμανία και τη γειτονική Βουλγαρία από τις οποίες δεν έλειπαν και οι τραυματίες και άρρωστοι αγωνιστές.

Η κυρία Μαρία λοιπόν ανέφερε χαρακτηριστικά για το ταξίδι της που ξεκίνησε από την Έδεσσα και συγκεκριμένα το χωριό Άγιο Αθανάσιο μέχρι τη μακρινή Ρουμανία, ότι *« βρωμιά και δυσωδία κορίτσι μου δεν μπορούσαμε να πάρουμε ανάσα όλοι ήμασταν στοιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλον στα αμπάρια του πλοίου, πεινούσαμε απίστευτα και ήμασταν βρώμικοι, δεν μπορούσαμε να ανέβουμε στο κατάστρωμα γιατί δεν ξέραμε τι θα αντικρίσουμε. Παιδιά ακόμη, φοβόμασταν τους μεγάλους και δεν καταλάβαμε επειδή δεν είχαμε επίγνωση το πόσες μέρες πέρασαν μέχρι να φτάσουμε στο λιμάνι. Τότε ήμουν μόλις επτά ετών. Κοιμόμασταν πολύ. Κοιμόμασταν για να ξεχνάμε την πείνα μας και την κούραση μας. Κάποια παιδιά είχαν και εμετούς εξαιτίας της κακής υγιεινής και της θάλασσας, δεν την άντεχαν. Το μόνο που περιμέναμε ήταν να φτάσουμε σύντομα και να βάλουμε στο στόμα μας κάτι να φάμε και να πλυθούμε.». Στη συνέχεια οι πολιτικοί πρόσφυγες που έφταναν στις χώρες υποδοχής στοιβάζονταν σε διάφορα στρατόπεδα και περνούσαν από ιατρικές εξετάσεις. Ο κύριος Γιώργος κάτοικος του χωριού Ριζαρίου περιγράφει: *«ήμουν τριών χρονών τότε δεν θυμάμαι και πολλά. Το μόνο που θυμάμαι ήταν να καταφεύγουμε στην Βουλγαρία με την μάνα μου και τα δυο μου αδέρφια το ένα από αυτά ήταν μωρό. Είχαν παράγκες εκεί μας έπλυναν και ντυθήκαμε. Τότε μας έδωσαν κουβέρτες και μας βάλανε σε δωμάτια με κρεβάτια. Μαζί μου κοιμόταν και το μωρό. Το μέρος δεν ήταν αρκετά ζεστό. Κρυώναμε πολύ. Έπειτα, άρχισαν να βγαίνουν οι ψείρες και οι κοριοί. Θυμάμαι ότι υπήρχαν και άλλα παιδιά τριγύρω και γονείς, οικογένειες πολλές με την υγιεινή να μην είναι η σωστή καθώς δεν υπήρχαν και πολλές τουαλέτες ούτε και κουζίνες. Όλοι έπρεπε να μοιράζονται τις ίδιες παροχές.». Η**

οικογένεια του κυρίου Γιώργου δεν έμεινε πολύ σε αυτές τις παράγκες, μόλις μία εβδομάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι γνωστοί του παρέμειναν σε εκείνες τις παράγκες για πάνω από 8 εβδομάδες. Σύμφωνα με τον κ. Δημήτρη δεν γνωρίζει γιατί οι γονείς του επέλεξαν τη Ρουμανία: «Οι δικοί μου βρεθήκαν στη Ρουμανία μετά τον εμφύλιο. Όταν το πανηγύρι χάλασε. Η μάνα μου ήταν 18-19 χρονών όταν πήγε εκεί. Ο πατέρας μου ήταν 37. Δεν υπήρχε δυνατότητα επιλογής. Αν έμεναν εδώ θα ήταν φυλακή. Σε μια εμφύλια σύρραξη δεν υπάρχει συγχώρεση. Ή θα πήγαινες φυλακή ή θα έφευγες». Η κ. Βάσω από την άλλη μας λέει: «Εμείς μετά τον εμφύλιο βρεθήκαμε στα Σκόπια. Μάλλον για αυτό έμεινε εκεί και δεν πήγε σε άλλη χώρα πιο μακριά. Εκεί υπήρχαν και άλλοι πολιτικοί πρόσφυγες και βλάχοι που ζούσαν εκεί και επειδή ήταν μακριά από τον τόπο τους ήταν πιο δεμένοι. Αυτός το διάλεξε να φύγει, γιατί αλλιώς θα πήγαινε σε κανένα ξερονήσι, φυλακή ή θάνατος. Και επειδή φοβόταν πήγε εκεί. Ήταν αντάρτες και φεύγαν για να γλιτώσουν από αυτό που πίστευαν ότι τους περίμενε». Η κ. Αναστασιά αναφέρει: «Εμείς φύγαμε το '48 από εδώ. Εγώ ήμουν τότε 3 χρονών. Το '46 γεννήθηκα. Δεν γινόταν να κάτσουμε εδώ με αυτά που γινόντουσαν κορίτσι μου. Ήταν πολύ δύσκολα τότε. Αναγκαζόσουν να φύγεις. Δεν θυμάμαι πράγματα από το ταξίδι αλλά από αυτά που μου είπαν οι γονείς μου είχαμε φύγει πολλά άτομα μαζί. Ο ένας πάνω στον άλλον ήμασταν. Υπήρχε παντού βρωμιά και όταν τελικά φτάσαμε στην Τσεχία μας καθάρισαν πολύ καλά όλους για να μην τους μεταφέρουμε καμιά αρρώστια».

### 3.4) Η ζωή στις χώρες υποδοχής

Αρχικά, η Αλβανία δέχτηκε όλο το κύμα των πολιτικών προσφύγων της Έδεσσας, καθώς χιλιάδες μαχητές αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο εκδίκευσης των αριστερών σε συνδυασμό με τις δυνάμεις των Αμερικανών. Η προσαρμογή τους στις καινούργιες συνθήκες ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς έπρεπε να ανταπεξέρχονται δουλεύοντας σαν αγρότες, κτηνοτρόφοι και άλλα για να μπορέσουν να επιβιώσουν στις πόλεις, ενώ άλλοι έπρεπε να εργαστούν σε εργοστάσια στα αστικά κέντρα και στις μεγάλες πόλεις. Πολλές ήταν εκείνες οι γυναίκες οι οποίες από την Έδεσσα έφυγαν προς τις λαϊκές δημοκρατίες και συγκεκριμένα στις παραπάνω χώρες που αναφέρθηκαν και έπρεπε να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι τα παιδιά τους θα πήγαιναν στον παιδικό σταθμό και εκείνες θα εργάζονταν. Οι πολιτικοί πρόσφυγες

έπρεπε να εργαστούν και τους χορηγήθηκε 200 λεί το μήνα σαν βοήθημα για τη δουλειά του εργάτη. Οι τραυματίες και οι ανάπηροι όπως και οι συνταξιούχοι ηλικιωμένοι δέχονταν βοήθημα. Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους κατοίκους, οι κάτοικοι της Έδεσσας εξαιτίας του μικρού αριθμού τους και εξαιτίας της ιδιομορφίας τους, καθώς το μεγαλύτερο μέρος ήταν σλαβόφωνοι, δεν διασκορπίστηκαν σε διαφορετικές χώρες σαν μέλη οικογενειών. Αντίθετα, προσχώρησαν στις χώρες υποδοχής που αναφέρθηκαν παραπάνω μαζικά και ενωμένα, συγκροτώντας την ταυτότητά τους και έχοντας τους συγγενείς τους δίπλα τους. Βέβαια, καθώς περνούσε ο καιρός δημιουργήθηκαν καινούργιες οικογένειες, χτίστηκαν καινούργια σπίτια και η ζωή των προσφύγων άρχισε να καλυτερεύει. Μάλιστα πολλοί από αυτούς άρχισαν να ανταποκρίνονται σε νέα είδη επαγγελμάτων για να μπορέσουν να εξασφαλίσουν το σπίτι τους.

Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας έπρεπε να προσαρμόσουν τη προσωπική τους ζωή στα καθήκοντα της νέας τους κατάστασης, να μορφωθούν και να αναπτύξουν δεξιότητες, μαθαίνοντας ταυτόχρονα την καινούργια γλώσσα με μοναδική εξαίρεση τους Σλαβομακεδόνες οι οποίοι συνέχισαν να μιλούν τη γλώσσα τους στις περιοχές της Γιουγκοσλαβίας και πιο συγκεκριμένα στη σημερινή βόρεια Μακεδονία. Οι περισσότεροι από τους πολιτικούς πρόσφυγες που έφυγαν από την Έδεσσα ήταν αγρότες ή βιοτέχνες. Οι χώρες οι οποίες υποδέχτηκαν τους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας ήταν πρόθυμες να σχεδιάσουν πλάνα για να εντάξουν τους πολιτικούς πρόσφυγες στην παραγωγή αλλά και να αυξήσουν το μορφωτικό τους επίπεδο. Οι ίδιοι έδειξαν ιδιαίτερη εργατικότητα και διάθεση καθώς κατείχαν και ιδιαίτερες γνώσεις πάνω στη βιοτεχνία των υφασμάτων και στην κλωστοϋφαντουργία στις οποίες και επιδόθηκαν κάνοντας μεγάλη πρόοδο στα εργοστάσια των χωρών υποδοχής. Εργάστηκαν στην βιομηχανία και στον τομέα της βιοτεχνίας με ιδιαίτερο ζήλο, προσφέροντας κέρδη στην χώρα υποδοχής τους. Αποδεδειγμένα έχει υποστηριχθεί ότι οι πολιτικοί πρόσφυγες πρόσφεραν μέρος των αμοιβών τους σε συλλόγους οι οποίοι είχαν δημιουργηθεί για τους άπορους και τις ευπαθείς ομάδες της προσφυγιάς.

Από τον πρώτο κιόλας καιρό που εγκαταστάθηκαν οι κάτοικοι της Έδεσσας στις χώρες υποδοχής ένιωσαν την ανάγκη να επικοινωνήσουν για αυτό και άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους εφημερίδες και έντυπα με δελτία ειδήσεων έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα οι πολιτικοί πρόσφυγες να μαθαίνουν ειδήσεις. Οι χώρες υποδοχής διευκόλυναν την έκδοση των συγκεκριμένων εφημερίδων αναλαμβάνοντας



τα έξοδα για την κυκλοφορία και την έκδοσή τους. Υπήρξαν επιτροπές οι οποίες συνέτασσαν τις συγκεκριμένες εφημερίδες και καθοδηγούσαν με κεντρικά συμβούλια τους συλλόγους των προσφύγων για να αποκτούν με αυτό τον τρόπο δημοσιογραφικά φερέφωνα στη Ρουμανία. Για παράδειγμα τον Νοέμβριο του 1949 κυκλοφορεί για πρώτη φορά το φύλλο της εβδομαδιαίας Εφημερίδας «Νέα Ζωή», ενώ στη Βουλγαρία κυκλοφόρησε η εφημερίδα «Ελευθερία». Επίσης, κυκλοφορούσαν και περιοδικά όπως ο «Επονίτης» και τα «Αετόπουλα».

Άλλωστε οι περισσότεροι πολιτικοί πρόσφυγες οι οποίοι έφυγαν από την Έδεσσα και κατευθύνθηκαν στις περιοχές το λαϊκών δημοκρατιών ήταν αντιστασιακοί και μαχητές του δημοκρατικού στρατού Ελλάδας αλλά και οι κάτοικοι της περιοχής έφυγαν εξαιτίας των μαχών που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή ή επειδή ήταν συγγενείς των ανταρτών. Στις χώρες υποδοχής τα παιδιά άρχισαν να αυξάνονται και έτσι δημιουργήθηκε η δεύτερη και η τρίτη γενιά πολιτικών προσφύγων, απογόνων των κατοίκων της Εδέσσης. Ταυτόχρονα, εξαιτίας της ύπαρξης νόμου που απαλάσσει τα ανδρόγυνα από το γάμο εάν ζούσαν χωριστά πάνω από 5 χρόνια, οδήγησε πολλούς στη δημιουργία νέας οικογένειας, καθώς δεν γνώριζαν εάν θα επιστρέψουν ποτέ στην πατρίδα, με αποτέλεσμα να αυξηθούν ραγδαία οι οικογένειες και τα παιδιά. Οι μικτοί γάμοι αυξάνονται με τη δεύτερη γενιά των προσφύγων. Υπήρξαν πολλές οικογένειες οι οποίες ξεκληρίστηκαν και έπρεπε να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς.

Οι συνεντευξιζόμενοι ερωτήθηκαν για τις συνθήκες που έζησαν στις χώρες υποδοχής. Η κυρία Μαρία χαρακτηριστικά είπε ότι στην Ρουμανία τους φέρθηκαν καλά. Μάλιστα τους παρείχαν μόρφωση, στέγη, ασφάλεια και εργασία. Η ίδια ξεκίνησε να πηγαίνει στο σχολείο και να μένει σε ειδικά σπίτια που είχαν διαμορφωθεί ως παιδουπόλεις, καθώς ήταν ασυνόδευτο παιδί, είχε χωριστεί από τη μάνα της και τον πατέρα της καθώς ο ΔΣΕ θεώρησε πως τα παιδιά που βρίσκονταν σε εμπόλεμες περιοχές έπρεπε να απομακρυνθούν για να σωθούν. Στη συνέχεια ο κύριος Γιώργος ανέφερε ότι στη Βουλγαρία τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα. Εκεί τους δόθηκε μεν στέγη και ασφάλεια, έπρεπε όμως, να δουλέψουν σκληρά για να ανταπεξέρχονται στις ανάγκες της οικογένειάς τους. Μάλιστα τους μοίραζαν κουπόνια για να αγοράσουν τα απαραίτητα είδη ρουχισμού, υποδήματα και λευκά είδη όπως και στην κ.Βάσω που τους μοίραζαν κουπόνια για να πάρουν τα βασικά αγαθά στα Σκόπια. Χαρακτηριστικά ανέφερε ο κύριος Γιώργος ότι θυμάται τη μάνα του να σκίζει τα σεντόνια έτσι ώστε να τα κάνει εσώρουχα για τα μικρότερα παιδιά.



Ο τρίτος πληροφοριοδότης ήταν μία γυναίκα ηλικίας 86 ετών, η Όλγα, η οποία δεν κατάφερε ποτέ να επιστρέψει ούτε καν να επισκεφθεί για τελευταία φορά το χωριό της, τον Άγιο Αθανάσιο.

Η ίδια έχει Σλαβομακεδονική καταγωγή, παρόλα αυτά γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Έδεσσα μέχρι το 1948 που έπρεπε να φύγει και να εγκαταλείψει το σπίτι της μαζί με την οικογένειά της καταφεύγοντας στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και τότε Γιουγκοσλαβία. Χαρακτηριστικά λέει πως *«μας είχαν στοιβαγμένους κοπέλα μου. Μετά από ένα διάστημα ενός χρόνου δόθηκε στην οικογένειά μου ένα κανονικό διαμέρισμα, σε αυτό στριμωχτήκαμε οχτώ άτομα, σε ένα χώρο με δύο δωμάτια και ένα μπάνιο. Μετά καλυτέρεψαν τα πράγματα. Μπορέσαμε να χτίσουμε κι άλλο ένα δωμάτιο, να φτιάξουμε τη θέρμανση, την κουζίνα και να γίνει η ζωή μας καλύτερη. Έτσι αρχίσαμε να ζούμε σε εκείνη τη χώρα κυνηγημένοι από την πατρίδα μας. Προσπαθήσαμε να φτιάξουμε μία καινούργια ζωή»*. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τρόπος που συμβίωναν σε κοινόβια το πρώτο διάστημα της παραμονής τους στις χώρες υποδοχής ήταν σημάδι ύπαρξης συγκρούσεων αλλά ταυτόχρονα μπόρεσε να ενώσει τους πολιτικούς πρόσφυγες και να διατηρήσει το δεσμό των οικογενειών, κάτι το οποίο καθόρισε τη διατήρηση της ταυτότητας τους. Η αίσθηση μιας κοινής καταγωγής και μιας μοίρας που ήταν να πραγματοποιηθεί δημιουργούσε ένα πνεύμα συνένωσης και δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ τους, κάτι το οποίο μου εκμυστηρεύτηκαν όλοι οι πληροφορητές μου.

Ο κύριος Γιώργος χαρακτηριστικά λέει ότι τα βράδια άκουγε την μητέρα του που περίμενε να ακούσει ειδήσεις, διάβαζε εφημερίδες από την Ελλάδα για να μάθει νέα. Βέβαια, υπήρχαν και οι υπόλοιποι Έλληνες οι οποίοι επισκέπτονταν το σπίτι τους και αντάλλασσαν πληροφορίες μεταξύ τους. Πάντοτε υπήρχε ο φόβος μην τυχόν και οι κάτοικοι της χώρας υποδοχής ενοχληθούν, ένα κατάλοιπο της κατάστασης που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου στην Ελλάδα. Η επικοινωνία των πολιτικών προσφύγων με την πατρίδα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Μάλιστα, η κυρία Μαρία αναφέρει ότι το να πάρει κάποιος γράμμα από τους δικούς του ήταν εξαιρετικά σπάνιο *«γέμιζε όλος ο χώρος. Τρέχαν όλοι σαν τρελοί να μάθουν τι λέει ένα γράμμα, τι νέα θα έφερνε από την Ελλάδα»*, έλεγε χαρακτηριστικά. Η κυρία Μαρία έφυγε χωρίς να έχει ούτε χρήματα, ούτε ρούχα ούτε τίποτα μαζί της.

Από την άλλη υπήρχε και ο κύριος Δημήτρης, παιδί πολιτικών προσφύγων που γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Τσεχοσλοβακία. Οι γονείς του έφυγαν από την Έδεσσα μου είπε όταν ήταν έφηβοι και αρχικά έμειναν για μια δεκαετία στη Γιουγκοσλαβία ο

ένας και στην Αλβανία η άλλη. Στη συνέχεια προωθήθηκαν στην Τσεχοσλοβακία. Δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους, όμως όταν ήρθε η ώρα της «παντρείας», τους προξένεψαν, καθώς και οι δύο ήταν από την Έδεσσα και αυτό θα διατηρούσε την ενδογαμία. Έπειτα γεννήθηκε ο πληροφορητής μου ο κύριος Δημήτρης.

Η κυρία Μαρία άρχισε να μου διηγείται για το μέρος στο οποίο έζησε όλα αυτά τα χρόνια σαν παιδί και για τα συναισθήματα που της είχαν γεννηθεί ως προς την έλλειψη των δικών της ανθρώπων. Χαρακτηριστικά ανέφερε «στο χωριό μου σχολείο κανονικό δεν υπήρχε, δεν το έλεγες σχολείο αυτό, λίγα παιδιά, ξυλόσομπες, σε ένα χωριό το οποίο δεν είχε και πολλά πράγματα να προσφέρει. Οι άνθρωποι ήταν κτηνοτρόφοι και ασχολούνταν με τα ζώα. Κάποιοι είχαν καλύτερη τύχη αλλά εμένα οι γονείς μου ήταν κτηνοτρόφοι, όποτε ήμασταν όλη την ημέρα μέσα στη κοπριά και στην δυσωδία. Φαντάσου ότι όταν πήγαμε στη Ρουμανία είδαμε για σχολείο ένα κάστρο, είχε μεγάλες τάξεις ήταν καθαρό. Εκεί μας έβαλαν να μείνουμε. Στο σχολείο είχε και κήπο στον οποίο μπορούσαμε να παίζουμε το απόγευμα, αφού τελειώναμε τα μαθήματά μας. Υπήρχε βέβαια η έλλειψη της οικογένειας και του σπιτιού παρόλο που δεν ήταν κάστρο. Μου έλειπε η μάνα μου. Ήμουν μικρή ακόμη, την είχα ανάγκη. Άλλωστε κανείς από μας δεν ήξερε αν θα τους ξαναδεί τους δικούς του ανθρώπους. Μόνο γράμματα λαμβάναμε και αυτό αραιά και που αλλά από το τίποτα καλύτερα και αυτό». Η μεταφορά των παιδιών ταξινομήθηκε με βάση την ηλικία τους και όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί, αδέρφια κατέληξαν να είναι σε διαφορετικούς χώρους και να χωριστούν, γεγονός που ενέτεινε τον φόβο και την ανασφάλειά τους. Από το 1952 έγινε προσπάθεια σε όλες τις πόλεις και χώρες υποδοχής να ενώσουν τις οικογένειες που βρίσκονταν στην ίδια χώρα. Μέχρι τότε οι δάσκαλοι ήταν αυτοί που φρόντιζαν τα παιδιά μαζί με τις γυναίκες οι οποίες είχαν συνοδεύσει τα караβάνια παιδιών, τις λεγόμενες μωρομάνες, μαχήτριες του ΔΣΕ, που είχαν αναλάβει την επίβλεψη και μεταφορά των παιδιών έτσι ώστε να τα βοηθήσουν να προσαρμοστούν στις χώρες υποδοχής και στο σχολείο τους, αφού οι δάσκαλοι δεν ήταν αρκετοί.

Τα μαθήματά μου λέει η κυρία Μαρία γινόντουσαν κανονικά «είχαμε πολλές ώρες που μαθαίναμε την γλώσσα μας, την ιστορία μας και τη γεωγραφία μας. Όσοι γινόντουσαν 15, τελείωναν με το σχολείο και με τη βοήθεια του κράτους εντάσσονταν σε ένα επάγγελμα ή πήγαιναν να σπουδάσουν». Η κυρία Όλγα από την άλλη άρχισε να εργάζεται κατευθείαν μετά την άφιξή της στην Γιουγκοσλαβία σε εργοστάσιο βαριάς βιομηχανίας. Εκεί έπρεπε να βγάξει τα προς το ζην, αν και τα περισσότερα καλύπτονταν από το γιουγκοσλαβικό κράτος, καθώς είχε αναλάβει όλες τις βασικές

ανάγκες των πολιτικών προσφύγων. Βέβαια, έπρεπε να αποδεικνύει ότι είναι εργατική και χρήσιμη στην κοινωνία, καθώς δεν έλειπε το στίγμα «Εργαζόμενοι σε εργοστάσιο σιδήρου. Υπήρχε ρατσισμός, ναι υπήρχε δεν μας έβλεπαν με καλό μάτι οι εργοδότες ή οι άλλοι Γιουγκοσλάβοι παρόλο που ήμασταν σύντροφοι. Νιώσαμε τον ρατσισμό και εδώ πέρα και από την πατρίδα μας εξαιτίας της διαφορετικής μας γλώσσας. Ήταν δύσκολο να επικοινωνήσουμε μαζί τους δεν την ξέραμε τη γλώσσα τους. Αν και έμοιαζε με τη δική μας έπρεπε κάθε μέρα να αποδεικνύουμε ότι δεν είμαστε απατεώνες ή κατάσκοποι ούτε προδότες. Σιγά-σιγά άρχισαν να μας συνηθίζουν, αλλά στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα». Τα βρήκαν σκούρα με τον ρατσισμό που βίωσαν. Οι περισσότεροι άρχισαν να πηγαίνουν σε άλλες χώρες ή ζητούσαν να μεταφερθούν σε άλλες χώρες εξαιτίας της καχυποψίας. Η Γιουγκοσλαβία δεν ήταν ένα κράτος το οποίο είχε κατορθώσει να ανακάμψει μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, για αυτό και η οικονομία της δεν βοηθούσε πολύ να διατηρήσει στους κόλπους της πολλούς πολιτικούς πρόσφυγες. «Βέβαια δεν ήμασταν μόνοι μας. Οι περισσότεροι από τους Σλαβομακεδόνες καταφύγαμε σε αυτή τη χώρα. Οι περισσότεροι από μας μείναμε εκεί και στην πατρίδα δεν μπορέσαμε να επιστρέψουμε ποτέ, μας το απαγόρευσαν παρόλο που γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε εκεί».

Σύμφωνα με την κυρία Αντωνία οι Τσέχοι τους φέρθηκαν πολύ καλά: «Με το που φτάσαμε στην Τσεχία είδαμε μεγάλη διαφορά. Μας φέρθηκαν τόσο καλά. Μας έκαναν μπάνιο, μας καθάρισαν και μετά μας άφησαν να φτιάξουμε τη ζωή μας. Μας έδωσαν κατευθείαν σπίτι και όλα όσα χρειαζόμασταν για να ξεκινήσουμε την ζωή μας εκεί. Οι γονείς μου βρήκαν κατευθείαν δουλειά εκεί και εγώ συνέχισα το σχολείο μου σε τσέχικο όμως συνέχισα να μαθαίνω ελληνικά. Οι Τσέχοι ήταν πάρα πολύ οργανωμένοι. Δεν γινόταν να μην έχεις δουλειά γιατί σε θεωρούσαν κλέφτη και σε έβαζαν φυλακή. Τα σχολεία εκεί ήταν πολύ ωραία, καμία σχέση με εδώ όπως και το σύστημα εκπαίδευσης εκεί ήταν πολύ καλύτερο. Τώρα τους βάζουν πολύ δύσκολα πράγματα εδώ. Εγώ έκανα τις παρέες μου εκεί. Είχα και Τσέχους και Έλληνες φίλους. Δεν μας αντιμετώπιζαν υποτιμητικά. Ίσα ίσα μας φερόντουσαν και καλύτερα. Εκτός από το σχολείο κάναμε πάρα πολλές άλλες δραστηριότητες και όλες ήταν δωρεάν. Μπορούσαμε να κάνουμε γυμναστική, χορό, μουσική και όποια άλλη δραστηριότητα θέλαμε και δεν τα πληρώναμε όλα αυτά». Το ίδιο υποστηρίζει και η κυρία Αναστασία: «Στην Τσεχία μας υποδέχτηκαν και μας φερόντουσαν πολύ καλά. Εγώ όσα χρόνια έζησα στην Τσεχοσλοβακία ποτέ δεν αισθάνθηκα ότι είμαι σε πιο μειονεκτική θέση από αυτούς. Σπούδασα εκεί, παντρεύτηκα όμως εδώ. Δεν αισθάνθηκα καμία διάκριση πουθενά και

κανέναν ρατσισμό. Είχαμε τα ίδια δικαιώματα με τους Τσέχους. Μας βοήθησαν πάρα πολύ. Είχαμε πάρα πολλές ανέσεις βιβλιοθήκες, χορωδίες, κάναμε αθλήματα και ήταν όλα δωρεάν, όχι όπως εδώ πέρα. Οι Έλληνες που ζούσαμε εκεί είμασταν πάρα πολύ ενωμένοι. Είχαμε μεγάλη νοσταλγία για την Ελλάδα. Μόλις πήγαμε εκεί οι γονείς μου πήγαν να δουλέψουν σε εργοστάσιο. Εγώ ξεκίνησα να παιγαίνω κανονικά σχολείο όπως εδώ ήταν. Το σχολείο θα το θυμάμαι για πάντα. Ήταν πολύ ωραίο μας πρόσεχαν». Ο κύριος Δημήτρης υποστηρίζει ότι στη Τσεχοσλοβακία έζησε τα καλύτερα του χρόνια. Δεν ένιωσε παρείσακτος. Πήγαινε στο σχολείο κανονικά για το οποίο φρόντιζε το κράτος και στη συνέχεια κατάφερε να κάνει φίλους άλλους απογόνους πολιτικών προσφύγων αλλά και παιδιά ντόπια. «Δεν υπήρχε ρατσισμός μεταξύ μας. Ήμασταν παιδιά. Οι γονείς μου συνεχώς ανέφεραν την Ελλάδα και το ποσό τους λείπει, ότι μία μέρα θέλουν να επιστρέψουν, εγώ όμως δεν το σκεφτόμουν. Αυτή ήταν η χώρα μου αυτή είχα γνωρίσει δεν ήξερα πώς είναι η Ελλάδα πέρα από όσα είχα μάθει από το σχολείο. Θα ήθελα πολύ να πάω να τη δω αλλά δεν ήθελα όταν ήμουν μικρός να αφήσω τους φίλους μου πίσω». Για τον κύριο Δημήτρη η Τσεχοσλοβακία ήταν και είναι ένα μέρος το οποίο του άφησε τις καλύτερες μνήμες των παιδικών του χρονών. «Θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι δεν ήθελα να φύγω, με πήραν με το ζόρι οι γονείς μου όταν ήρθε η ώρα της επιστροφής και όταν ήρθα για πρώτη φορά αυτό που αντίκρισα ήταν πρωτόγνωρο. Η ζωή μου στην Τσεχοσλοβακία ήταν πολύ διαφορετική, όλα ήταν οργανωμένα, καθαρά κι αν μου έλεγες τώρα να επιστρέψω σε εκείνη τη χώρα που γνώρισα και μεγάλωσα θα το έκανα ευχαρίστως. Εκεί ήταν κράτος κορίτσι μου όχι αστεία, εδώ τι είναι; Τι ήταν ερημωμένα χωριά εξαιτίας του πολέμου και καχυποψία απέναντι μας όταν επιστρέψαμε, γενικά απογοήτευση».

### 3.5) Ο επαναπατρισμός τους

Ο επαναπατρισμός των προσφύγων ξεκίνησε το 1954. Βέβαια λίγοι ήταν εκείνοι που κατάφεραν να επιστρέψουν εκείνη την περίοδο. Οι περισσότεροι από αυτούς άρχισαν να επιστρέφουν μετά το 1974 στην Ελλάδα. Η κυρία Μαρία ήταν ένα από τα παιδιά τα οποία επέστρεψαν στην Ελλάδα το 1954. Πλέον δεν ήταν παιδί αλλά μία ολόκληρη γυναίκα. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι όταν επέστρεψαν στην πατρίδα ήρθαν αντιμέτωποι με το «τι θα κάνω στη ζωή μου; Θυμόμουν την Ελλάδα, θυμόμουν τον τρόπο ζωής μου εδώ. Είχα συνηθίσει βέβαια ζώντας σε μία άλλη διαφορετική χώρα

*υπό άλλες συνθήκες και μόνη μου. Γύρισα πίσω στους γονείς μου, ο πατέρας μου είχε πεθάνει από τις κακουχίες του πολέμου, η μάνα μου ζούσε. Εκεί ήτανε και τα υπόλοιπα αδέρφια μου που είχαν γεννηθεί μετά από μένα, όμως γυρνώντας πίσω ανακάλυψα ότι ήταν δύσκολο να βρω δουλειά στην Ελλάδα. Σκέφτηκα να φύγω έξω. Βέβαια αργότερα, ανακάλυψα ότι η ταυτότητα δεν είχε αλλάξει ήμουν ακόμη Ελληνίδα της Έδεσσας και οι συγχωριανοί μου άρχισαν να μου συμπεριφέρονται όπως παλιά».*

Όταν έθεσα το ερώτημα για το πότε ξεκίνησε η διαδικασία επαναπατρισμού στον κύριο Γιώργο, μου απάντησε *«γυρίσαμε μετά το '74, για την ακρίβεια ο επαναπατρισμός ξεκίνησε σαν διαδικασία το '74 αλλά καταφέραμε να επιστρέψουμε αφού είχαν φύγει οι χουντικοί. Έπρεπε να κάνουμε αιτήσεις για να πάρουμε πίσω την Ελληνική μας ιθαγένεια. Έτσι το 1975 καταφέραμε να γυρίσουμε πίσω σε αυτά που είχαμε αφήσει πίσω στον τόπο μας. Άλλωστε περιμέναμε 30 χρόνια για να μπορέσουμε να ξαναδούμε την πατρίδα μας, να δούμε τα χωριά μας, τους φίλους μας, τους συγγενείς μας, να αποκτήσουμε ξανά την Ελληνική μας ταυτότητα».* Η κυρία Όλγα δεν κατόρθωσε να επιστρέψει στην Ελλάδα, καθώς χαρακτηρίστηκε εξαιτίας της καταγωγής της ως Σλαβομακεδόνισσα, «μη ελληνικό γένος», οπότε και συνέχισε να διαμένει στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, στη σημερινή βόρεια Μακεδονία. Εύλογα θα αναρωτηθεί κάποιος πώς κατάφερα να έρθω σε επικοινωνία μαζί της. Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι με όλους η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω Skype και οι πληροφορίες μου ευρέθησαν ρωτώντας σε διάφορες σελίδες Ελλήνων πρώην πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου πολέμου. Με αυτό τον τρόπο η κυρία Όλγα μου εξέφρασε το παράπονο της καθώς μου λέει *«θα πεθάνω και δεν θα έχω ξαναδεί την Ελλάδα. Όμως τι να κάνουμε; Αφού έτσι αποφάσισαν τα κράτη, το σεβαστήκαμε και φτιάξαμε τη ζωή μας εδώ. Ξεχάσαμε την περίπτωση του επαναπατρισμού. Τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας ξέρουν από πού καταγόμαστε, όμως εξαιτίας των κυβερνήσεων και το συνθηκών μεταξύ των δύο χωρών, δηλαδή Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας, τα πράγματα είναι πολύ δύσκολα, οι άνθρωποι είναι εχθρικοί. Καλύτερα που δεν επέστρεψα λοιπόν καλύτερα που θα πεθάνω εδώ».*

Από την άλλη ο κύριος Δημήτρης επέστρεψε το 1977. Αρχικά ενθουσιάστηκε αν και όπως λέει *«δεν ήθελα να φύγω καθόλου, με το ζόρι μάζεψαν τα πράγματά μου και τελευταία στιγμή με βάλανε στο αυτοκίνητο. Ξαφνικά βρέθηκα ανάμεσα σε δύο πατρίδες, σε μία επιλογή που έπρεπε να πάρω. Δεν ήταν για διακοπές. Θα ξεχνούσαμε την Τσεχοσλοβακία για πάντα, έτσι μου είπαν οι γονείς μου».* Βέβαια,

ο κύριος Δημήτρης γύρισε στην Ελλάδα και στην Έδεσσα μαζί με τη μητέρα του και τα αδέρφια του, χωρίς τον πατέρα τους. Εκείνος έκατσε λίγο παραπάνω στην Τσεχοσλοβακία έτσι ώστε να κατορθώσει να λάβει τη σύνταξη, καθώς στην Ελλάδα δεν αναγνωρίζονταν τα χρόνια δουλειάς και τα ένσημα που είχαν μαζέψει στα χρόνια της προσφυγιάς για αυτό και ο πατέρας του έφτασε μετά το 1980.

Ο κύριος Γιώργος με την οικογένειά του έλαβε την ελληνική ιθαγένεια το 1980, αρκετά χρόνια αφού είχε εγκατασταθεί στη χώρα. Την ίδια στιγμή τον κάλεσαν να πάει στο στρατό. Η κυρία Μαρία έλαβε την ελληνική ιθαγένεια το 1970, πάνω από δέκα χρόνια μετά από την εγκατάσταση της πίσω στον Άγιο Αθανάσιο Εδέσσης. Αναφέρθηκε παραπάνω το βασικότερο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν όσοι επαναπατρίστηκαν που ήταν να βρουν σπίτι. Όσοι διατηρούσαν τα πατρικά τους κατάφεραν να εγκατασταθούν εκεί. Για παράδειγμα η κυρία Μαρία έμεινε στο σπίτι των γονιών της και δεν χρειάστηκε να ψάξει για σπίτι, ενώ ο κύριος Γιώργος θυμάται ότι η μητέρα του και τα αδέρφια του μαζί με αυτόν αρχικά φιλοξενήθηκαν σε ένα σπίτι συγγενών τους. *«Το φαγητό στο σπίτι ήταν σε καζάνια, ήμασταν τόσα πολλά άτομα στοιβαγμένα μέσα σε ένα τόσο μικρό χώρο που δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Να φανταστείς κοιμόμασταν όλοι μαζί, δεν έφτανε το φαγητό για όλους, οι συγγενείς της μάνας μας δεν ήταν πλούσιοι αλλά μας βοήθησαν να προσαρμοστούμε και να κάνουμε το δικό μας σπίτι».*

Ο κύριος Δημήτρης θυμάται ότι με το που ήρθαν στην Έδεσσα άρχισαν να ψάχνουν σπίτι. Δεν μπορούσαν να μένουν σε συγγενείς τους καθώς ο θείος του είχε τέσσερα παιδιά. Βρήκαν ένα καλό σπίτι κοντά στο σπίτι των συγγενών τους, όμως ήταν ιδιαίτερα ακριβό. Κατάφεραν να νοικιάσουν ένα πολύ μικρότερο το ίδιο όμως ακριβό. Έπειτα κατάφεραν να βρουν σπίτι στην πόλη της Έδεσσας μακριά από το χωριό τους και να εγκατασταθούν σε πολυκατοικία. Εκεί έμεναν στον τρίτο όροφο *«ήταν καλά»* μου λέει *«υπήρχε δωμάτιο για τα παιδιά, κρεβατοκάμαρα, σαλόνι, κουζίνα. Εκεί κάτσαμε 5 χρόνια, μετά όμως έπρεπε να φύγουμε πάλι. Δεν είχαμε πολλά λεφτά. Δεν βγάζαμε πολλά λεφτά και μετακομίσαμε σε άλλο σπίτι πάλι στην Έδεσσα όμως, μα τα νοίκια ήταν δύσκολα. Έπρεπε να βρούμε τρόπο να πάρουμε δικό μας σπίτι».* Και ο τρόπος βρέθηκε, καθώς η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 1981 άρχισε να επιτρέπει την παροχή στεγαστικών δανείων στους πολιτικούς πρόσφυγες που το είχαν ανάγκη είτε για να χτίσουν είτε για να αγοράσουν ένα σπίτι όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Με αυτό τον τρόπο η οικογένεια του κυρίου Γιώργου κατάφερε να αποκτήσει το δικό της σπίτι το 1984.



Ο κύριος Δημήτρης από την άλλη αναφέρει ότι στην αρχή ενοικίαζαν ένα πολύ κακό σπίτι δεν είχε ούτε δωμάτια, ούτε παράθυρα, ούτε μπορούσαν να δουν έξω. Ήταν σε υπόγειο. Δεν είχαν χρήματα να νοικιάσουν κάτι άλλο. *«Τους έλεγα τι θα γίνει; Θα πάρετε κανένα δάνειο να πάρουμε κανένα σπίτι της προκοπής; Πάρτε τουλάχιστον ένα παλιό αλλά να είναι δικό σας δεν μπορούμε άλλο τα νοίκια και αυτό το υπόγειο δεν αντέχεται. Τότε βγήκε ένα δάνειο στο όνομα του πατέρα μου και αρχίσαμε να δίνουμε σιγά-σιγά τις δόσεις. Πήραμε ένα μικρό σπίτι αλλά ήταν δικό μας»* Το σπίτι που πήραν ήταν και αυτό στην πόλη της Έδεσσας. Ήθελαν να βρουν εκεί δουλειά οι γονείς του κυρίου Δημήτρη, καθώς στην Τσεχοσλοβακία δούλευαν για τα εργοστάσια και όχι στον αγροτικό τομέα για αυτό και θέλησαν να απασχοληθούν στη βιομηχανία ή τη βιοτεχνία της πόλης.

Οι πολιτικοί πρόσφυγες και ειδικά όσοι έφυγαν από την Έδεσσα εξαιτίας του μικρού αριθμού προσπάθησαν να μείνουν ενωμένοι και να δημιουργούν μεταξύ τους συγγενικές και φιλικές σχέσεις. Για να το πετύχουν αυτό, δεν υπήρχε καλύτερος τρόπος από την κουμπαριά. Τέτοιες σχέσεις βοήθησαν τους κατοίκους της Έδεσσας που ήταν πολιτικοί πρόσφυγες να προσαρμοστούν διατηρώντας τα ελληνικά τους στοιχεία στις χώρες υποδοχής αλλά και μετέπειτα βρέθηκαν ενωμένοι πίσω στην πατρίδα τους καθώς ήταν συγγενείς. Σε κάποιες περιπτώσεις οι γάμοι είχαν πραγματοποιηθεί πριν φύγουν από τις χώρες υποδοχής όπως στην περίπτωση του κυρίου Δημήτρη και των γονιών του. Με αυτό τον τρόπο όταν γύρισαν στην Έδεσσα θέλησαν να μένουν κοντά στους κουμπάρους και τους συγγενείς τους κάποιους από αυτούς βέβαια δεν τους γνώριζαν καν, όμως αυτή ήταν η ιδέα που κυριαρχούσε στην περιοχή και αυτό το αίσθημα ένωσης ήθελαν να διατηρήσουν όπως το διατήρησαν και στις χώρες της προσφυγιάς.

Οι παραδοσιακές σχέσεις που ήθελαν να σχηματίσουν στην Ελλάδα οι άνθρωποι με την κουμπαριά κάνοντας ως κουμπάρο κάποιον που είχε οικονομική και κοινωνική επιφάνεια έτσι ώστε να αναδεικνύονται σαν οικογένεια διέφερε για τους πολιτικούς πρόσφυγες, οι οποίοι θέλησαν να κάνουν κουμπάρους τους και να αναπτύξουν σχέσεις με συγγενείς και συντοπίτες τους. Οι περισσότεροι πρόσφυγες της Έδεσσας οι οποίοι γύρισαν, εγκαταστάθηκαν και έζησαν για το υπόλοιπο της ζωής τους στα χωριά από τα οποία έφυγαν. Οι μισοί και παραπάνω μετακινήθηκαν στην πόλη της Έδεσσας για να μπορέσουν να βρουν καλύτερες συνθήκες εργασίας. Βέβαια, κάποιιοι από τους πληροφορητές μου γυρνώντας στην πατρίδα ανακάλυψαν ότι οι συγγενείς, με τους οποίους είχαν να μιλήσουν για πολλά χρόνια είχαν



εκμεταλλευτεί τα δικά τους υπάρχοντα και τις περιουσίες, μη γνωρίζοντας αν τελικά θα επιστρέψουν στην Έδεσσα. Μία τέτοια περίπτωση αποτελούσε η περίπτωση του κυρίου Γιώργου στην οποία επειδή ο πατέρας του άργησε όπως μου είπε να έρθει στην Ελλάδα, οι συγγενείς του δεν τους αναγνώριζαν ως οικογένειά του παρά μόνο σαν συγγενείς του αντάρτη και ντρέπονταν για αυτούς, ενώ ταυτόχρονα είχαν καταχραστεί χωράφια του πατέρα του.

Από την άλλη, η κυρία Όλγα έχασε την περιουσία στην Ελλάδα, καθώς αναγκάστηκε να φύγει από τη χώρα απίστευτα βίαια και γρήγορα αφήνοντας πίσω της το σπίτι της, την περιουσία της και όλα της τα υπάρχοντα. *«Δεν πήρα τίποτα μαζί μου και ότι υπήρχε στην Ελλάδα χάθηκε. Δεν μπορώ να το διεκδικήσω. Δεν έχω ελληνική ιθαγένεια ούτε τα παιδιά μου, ούτε τα εγγόνια μου. Φτιάξαμε μία καλή ζωή εδώ. Καταφέραμε να κάνουμε πολλά και να ξεχάσουμε αυτά που είχαν κάνει οι γονείς μας στην Ελλάδα»*. Σε αυτό το σημείο είναι άξιο να αναφερθεί κάποιος στις πρώτες στιγμές που έφτασαν οι πολιτικοί πρόσφυγες στην χώρα και αντίκρισαν τους συγγενείς τους. Για παράδειγμα η κυρία Μαρία αναφέρει πως παρατηρούσε γρήγορα τους συγγενείς της προσπαθώντας να δει όλες τις αλλαγές που είχαν πραγματοποιηθεί όλα αυτά τα χρόνια που έλειπε. Τα λευκά μαλλιά, τις ρυτίδες, τις αλλαγές που είχαν πραγματοποιηθεί στη μάνα της και στα αδέρφια της που είχαν μεγαλώσει. Υπήρχε μία αμηχανία, όμως γρήγορα το σκηνικό άλλαξε και όλοι αγκαλιάστηκαν μεταξύ τους.

Για τον κύριο Δημήτρη τα πράγματα ήταν λίγο πιο δύσκολα, καθώς είχε συνηθίσει σε εντελώς διαφορετικό τρόπο ζωής και όταν έφτασε στην Ελλάδα έπρεπε να ξεκινήσει από το μηδέν, να αναπτύξει σχέσεις με καινούργιους φίλους αλλά και να αντιμετωπίσει τα παιδιά τα οποία τον έβλεπαν με καχυποψία καθώς είχε έρθει από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Έπρεπε να μάθει επίσης να μιλάει καλύτερα την ελληνική γλώσσα καθώς συχνά μπερδεύονταν και ανέφερε λέξεις στην γλώσσα της Τσεχοσλοβακίας, κάτι το οποίο τον εμπόδιζε στην επικοινωνία με τα υπόλοιπα άτομα. Μετά από καιρό όμως, κατόρθωσε να κάνει φίλιες και να ενσωματωθεί και ο ίδιος στο νέο του περιβάλλον. Χαρακτηριστικά λέει *«στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα. Δεν άντεχα. Πήγαινα στο σχολείο και δεν ήθελα να μείνω ούτε λεπτό, μας βρίζανε, μας λέγανε κομμουνιστές, μας λέγανε Σλοβάκους, δεν ήταν ωραίο. Μετά όμως άρχισα να αντιδρώ και να λέω ότι είμαι Έλληνας και να κάνω παρέες με άλλους συμμαθητές μου και με αυτό τον τρόπο κατάφερα να ενσωματωθώ. Υστερα ήρθε η λήξη του σχολείου, οι σπουδές και έπειτα ο έρωτας. Στη Τσεχοσλοβακία είχα ερωτευτεί μία συμμαθήτριά*

μου και έλεγα πως θα την παντρευτώ. Όμως τελικά παντρεύτηκα Ελληνίδα στην Έδεσσα».

Ο κύριος Γιώργος ως προς την ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων ανέφερε ότι «επειδή υπήρχε διαφορά ως προς τον τρόπο με τον οποίον φερόμαστε, οι Έλληνες συντοπίτες μας έβλεπαν σαν χαζούς μην μπορώντας να ξεχωρίσουν ότι ήμασταν ευγενείς, ενώ ήμασταν και ιδιαίτερα εργατικοί εξαιτίας των συνθηκών που βιώσαμε στη χώρα υποδοχής. Αντίθετα, οι υπόλοιποι συντοπίτες δεν τους έλεγες και ιδιαίτερα δουλενταράδες. Υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ μας, ιδιαίτερα στις δουλειές πίστευαν ότι θα τους πάρουμε τις δουλειές καθώς ήρθαμε ξαφνικά και τους βγάλαμε από το πρόγραμμά τους».

Τέλος, ο κύριος Δημήτρης μου ανέφερε την εμπειρία και το συναίσθημα που βίωσε όταν πρωτοπάτησε το πόδι του στην Έδεσσα, «Έπαθα πολιτισμικό σοκ. Δεν το πίστευα. Στο σχολείο εμείς μαθαίναμε ότι η Ελλάδα ήταν η χώρα του πολιτισμού, της δημοκρατίας, των Τεχνών. Η Ελλάδα ήταν κάτι ιερό για εμάς και όταν ήρθαμε αντικρίσαμε ένα χωριό που δεν είχε τίποτα μα τίποτα να προσφέρει. Δεν είχε φώτα στους δρόμους δεν είχε ούτε τουαλέτες στα σπίτια δεν είχε τίποτα. Σε αντίθεση με τη χώρα στην οποία ήμουν πριν και τα είχε όλα. Βέβαια, αντίστοιχα οι κάτοικοι της Έδεσσας άρχισαν να μας βλέπουν σαν να είχαμε έρθει από άλλον πλανήτη και ήμασταν δακτυλοδεικτούμενοι όπως σου είπα παραπάνω. Εγώ στην Τσεχοσλοβακία είχα αυτοκίνητο, είχα τηλεόραση, φωτογραφική μηχανή και εδώ στην Έδεσσα δεν είχαν τίποτα. Ένα αυτοκίνητο έβλεπες και αυτό αραιά και που, το ταξί της Έδεσσας ένα ήταν, δε ήταν παραπάνω. Βέβαια και όσον αφορά την γλώσσα και την επικοινωνία τι να σου πω. Επειδή είχα προφορά με βρίζανε στο σχολείο δυσκολευόμουν να μιλήσω και πολλές φορές δεν μιλούσα και κανονικά γιατί με κορόιδευαν. Έτσι για ένα διάστημα ήμουν στο περιθώριο, όμως μετά άρχισα να κάνω παρέες. Όπως σου είπα στην αρχή έκανα παρέα μόνο με παιδιά τα οποία είχαμε έρθει από την Τσεχοσλοβακία και άλλες χώρες υποδοχής και έμεναν κοντά, όμως αργότερα έπρεπε να κάνω και με τα υπόλοιπα παιδιά της περιοχής παρέα. Επίσης, ξαφνικά ήρθαμε αντιμέτωποι με ένα ακόμη πιο παράξενο πράγμα. Στα σχολεία μας, εμείς αγόρια και κορίτσια ήμασταν μαζί. Ενώ στην Έδεσσα τα αγόρια και τα κορίτσια ήταν ξεχωριστά. Επίσης, έπρεπε να κάνουμε επιπλέον ώρες μαθημάτων γιατί δεν καταλαβαίναμε ότι ήμασταν αρκετά πίσω σε σχέση με τους υπόλοιπους. Στην Τσεχοσλοβακία δεν χρειαζόντουσαν όλα αυτά οι δραστηριότητές μας ήταν κατοχυρωμένες από το κράτος».

Ο κύριος Γιώργος μου μίλησε και για το στρατό. Εκεί κατάφερε να κάνει φιλίες και για τη δυσκολία στη δουλειά καθώς και η κυρία Μαρία το ίδιο για τη δυσκολία που αντιμετώπισε στην εύρεση μιας σωστής εργασίας. Όλοι όμως, οι πληροφορητές μου τόνισαν ότι τα χρόνια που πέρασαν στις χώρες υποδοχής και προσφυγιάς δεν θα τα άλλαζαν με τίποτα, ακόμη και αν στην αρχή ήταν δύσκολα εκεί, τους φέρθηκαν καλά σε αντίθεση με την πατρίδα τους, η οποία δεν τους υποδέχτηκε με ανοιχτές αγκάλες. Όταν τους ρώτησα για το αν θα επέστρεφαν σε εκείνες τις χώρες εάν είχαν τη δυνατότητα μου είπαν πως ναι, «αν δεν είχαμε εδώ ξαναφτιάξει τη ζωή μας και δεν είχαμε τους συγγενείς και τα παιδιά μας θα φεύγαμε βέβαια θα πηγαίναμε αν είχαν διατηρήσει οι χώρες αυτές το σύστημα που είχαν εκείνη την περίοδο».

Ο κύριος Κυριάκος περιγράφει την εμπειρία του από την επιστροφή του στην Ελλάδα: «Όταν ήρθαμε εδώ, εμείς ήρθαμε το '81, εγώ είχα γεννηθεί στη Βέροια αλλά προτιμήσαμε να έρθουμε εδώ. Μείναμε σε κάτι συγγενείς της γυναίκας μου και μετά από κάποιες μέρες σηκωθήκαμε να πάμε να βρούμε δουλειά. Βρήκα δουλειά σε αυτό που είχα μάθει. Την ίδια δουλειά έκανα και στην Τσεχία. Έπιασα αμέσως δουλειά γιατί είδαν ότι ήξερα. Η γυναίκα μου δεν μπόρεσε να βρει κατευθείαν δουλειά. Και μόλις πήγαν όλα καλά νοικιάσαμε και το δικό μας σπίτι. Τώρα παίρνουμε σύνταξη και οι δυο και είμαστε πολύ καλά. Δεν έχω παράπονα δηλαδή. Στην αρχή ήταν δύσκολα μέχρι να μπορέσουμε να βρούμε το δικό μας σπίτι και να βρει η γυναίκα μου δουλειά. Ξέραμε όμως να μιλάμε καλά ελληνικά και δεν υπήρχε πρόβλημα ούτε μας φερόντουσαν διαφορετικά στην δουλειά. Υπήρχε μια καχυποψία στην αρχή αλλά στην συνέχεια με δέχτηκαν και με αγάπησαν».

## **Διαπιστώσεις**

Με την έρευνα αυτή έγινε προσπάθεια να παρουσιαστούν οι συνθήκες στις οποίες έζησαν οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου στις πρώην ανατολικές χώρες και πιο συγκεκριμένα οι κάτοικοι της Έδεσσας, οι οποίοι έγιναν πολιτικοί πρόσφυγες στις χώρες του ανατολικού μπλοκ. Έπειτα, παρουσιάστηκαν τα προβλήματα που αντιμετώπισαν κατά τη διαδικασία επαναπατριsmού τους και εγκατάστασης τους στην Έδεσσα. . Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν αναφορικά με

τους πολιτικούς πρόσφυγες ήταν ιδιαίτερα ελλιπείς. Μεγαλύτερη δυσκολία υπήρξε στην εύρεση στοιχείων και αρχείων που αναφέρονταν στους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας. Τίποτα σχεδόν δεν υπήρχε στις βιβλιογραφικές πηγες το οποίο θα ανέφερε κάτι διαφορετικό σε σχέση με τους πολιτικούς πρόσφυγες της Έδεσσας και τους πολιτικούς πρόσφυγες της Μακεδονίας γενικότερα. Στις λεπτομέρειες βοήθησαν πολύ οι συνεντεύξεις οι οποίες δόθηκαν σε εμένα και οι συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τους πληροφοριοδότες μου, οι οποίοι παρόλο που αρχικά είχαν αρνηθεί έντονα να με βοηθήσουν στη συνέχεια άλλαξαν γνώμη θέλοντας όμως, να παραμείνουν ανώνυμοι. Οι συνεντευξιαζόμενοι προχώρησαν στην παροχή των πληροφοριών που χρειαζόμουν επειδή ένιωσαν την επιθυμία ότι έπρεπε σε κάποιον να μιλήσουν για αυτά τα δύσκολα χρόνια που πέρασαν. Το όνειρό τους να επιστρέψουν στην πατρίδα είχε πραγματοποιηθεί μετά από πολλά χρόνια τα οποία βρίσκονταν στην προσφυγιά και όταν έφτασαν εδώ τα πράγματα δεν ήταν όπως είχαν προβλέψει. Όλα είχαν αλλάξει. Τίποτα δεν τους θύμιζε την εικόνα που είχαν για τον τόπο τους. Φεύγοντας όλα ήταν καινούργια, διαφορετικά και έπρεπε να παλέψουν για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους από το μηδέν. Έπρεπε να αντιμετωπίσουν την καχυποψία, τον ρατσισμό και το «στίγμα του αριστερού» όπως λένε, ενώ έπρεπε ταυτόχρονα να προσαρμοστούν, αντιμετωπίζοντας όσα προβλήματα είχαν δημιουργηθεί από την έλλειψη στέγης, εργασίας, ασφάλειας και σύνταξης.

Για να το καταφέρουν αυτό, έμειναν ενωμένοι. Ειδικότερα, οι Έλληνες της Έδεσσας, οι οποίοι φεύγοντας από τις χώρες υποδοχής αποφάσισαν να μείνουν στις ίδιες γειτονιές που έμεναν παλιότερα. Στην ερώτηση για το αν θα επέστρεφαν κάποιοι μου απάντησαν ότι θα επέστρεφαν μόνο εάν δεν είχε εισχωρήσει ο καπιταλισμός στις χώρες αυτές, γιατί τώρα πια δεν έχουν την ίδια εικόνα που είχαν τη δεκαετία που έφυγαν, ενώ κάποιοι άλλοι με μεγάλη ευχαρίστηση θα επέστρεφαν πίσω καθώς έχουν πολύ καλές αναμνήσεις από την ζωή τους εκεί. Μερικοί από αυτούς έχουν επισκεφτεί ξανά τις χώρες από τις οποίες επαναπατρίστηκαν

Αυτό που διαπιστώθηκε μέσα από τις συνεντεύξεις αλλά και τις βιβλιογραφικές πηγες ήταν ότι οι πολιτικοί πρόσφυγες δυσκολεύτηκαν αρχικά πάρα πολύ στο να προσαρμοστούν και να βρουν την θέση τους στις χώρες υποδοχής, όμως εκεί, παρά τα προβλήματα κατάφεραν μέσα από την αλληλοϋποστήριξη τους να φτιάξουν μία καλή ζωή και να βοηθηθούν από τα κράτη υποδοχής τους, αποκτώντας μία οικονομική άνεση και δουλεύοντας σε καλές δουλειές. Οι περισσότερες χώρες υποδέχτηκαν με μεγάλη χαρά τους πολιτικούς πρόσφυγες και προσπάθησαν με κάθε

τρόπο να τους ενσωματώσουν στην κοινωνία. Υπήρχαν ωστόσο, και κάποιες χώρες που δεν αντιμετώπισαν με τον καλύτερο τρόπο τους πρόσφυγες, οδηγώντας τους στην μετακίνηση σε άλλη χώρα. Το ίδιο κατάφεραν να κάνουν και όταν επαναπατρίστηκαν παρόλο που η επιστροφή σε μία άγνωστη πλέον πατρίδα δεν ήταν απλή υπόθεση και έπρεπε να αντιμετωπίσουν καινούργια ζητήματα που θα τους έφερναν αντιμετώπους με καινούργιους ανθρώπους και καινούργιες συνθήκες. Ο νόστος για την πατρίδα απέιχε πολύ από την προσδοκία και την πραγματικότητα.

Σε αυτήν την εργασία έγινε τέλος η προσπάθεια να αποδειχθεί μέσα από τις μαρτυρίες αλλά και τις πηγές το πόσο δύσκολα χρόνια έζησαν οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και κατά τη διάρκειά του επαναπατρισμού τους, ενώ ταυτόχρονα έγινε κατανοητό το πρόβλημα που δημιουργήθηκε με τους Σλαβομακεδόνες πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι δεν κατάφεραν ποτέ να επιστρέψουν πίσω, κάτι το οποίο ίσως πυροδότησε σήμερα τα διπλωματικά επεισόδια που υπάρχουν μεταξύ Βόρειας Μακεδονίας και Ελλάδας, καθώς η στάση των κυβερνήσεων όλα αυτά τα χρόνια βοήθησε στη δημιουργία εντάσεων μεταξύ των δύο χωρών.

## 4) ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

### Συνέντευξη 1

Παιδί πολιτικών προσφύγων, κ. Δημήτρης, 62 χρονών, Έδεσσα

#### Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;

Οι δικοί μου βρεθήκαν στη Ρουμανία μετά τον εμφύλιο. Όταν το πανηγύρι χάλασε. Η μάνα μου ήταν 18-19 χρονών όταν πήγε εκεί. Ο πατέρας μου ήταν 37. Δεν υπήρχε δυνατότητα επιλογής. Αν έμεναν εδώ θα ήταν φυλακή. Σε μια εμφύλια σύρραξη δεν υπάρχει συγχώρεση. Ή θα πήγαινες φυλακή ή θα έφευγες. Αυτή είναι η νομοτέλεια σε όλο τον κόσμο. Άσχετα με το τι θέλουν να καλλιεργήσουν τώρα με το προσφυγικό και το μεταναστευτικό. Ο άλλος δεν παίρνει το παιδί του και κάνει χιλιάδες χιλιόμετρα γιατί έτσι του ήρθε. Και πόσο μάλλον στην Ελλάδα ούτε μέχρι αυτή την στιγμή δε δόθηκε γενική αμνηστία. Δηλαδή όταν υπάρχει μια εμφύλια σύρραξη ομαλοποιούνται νωρίτερα ή αργότερα με μια γενική αμνηστία. Για τον εμφύλιο της Ελλάδας ακόμα αμνηστία δεν δόθηκε. Αυτοί στην ουσία έφευγαν, δεν ήταν το προσφυγικό όπως είναι τώρα. Τότε ήταν αντάρτες, δηλαδή έφευγαν οπλισμένοι και περνούσαν τα σύνορα. Ερχόντουσαν από τον νότο, ο ελληνικός στρατός και η ήττα τους έφερνε πιο βόρεια, μέχρι που αναγκαστήκαν και πέρασαν τα σύνορα ως μάχιμοι. Όσοι ήταν στην αντίσταση κατά των Γερμανών με το που φύγαν οι Γερμανοί ή συνεργάτες των Γερμανών κυνηγούσαν αυτούς. Στην οικογένειά μας ένας θεϊός μου μόνο εκτελέστηκε στην κατοχή από την πλευρά του πατέρα μου. Όλη η οικογένεια της μάνας μου ήταν και στην αντίσταση και πρόσφυγες. Αυτοί που ήταν στην αντίσταση δεν έγιναν όλοι πρόσφυγες γιατί πιαστήκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Ήταν γνωστή η μοίρα των αριστερών τότε. Και μάλιστα οι άνθρωποι θέλω να νομίζω ότι αν δεν το γνωρίζαν, διαισθανόντουσαν αυτή την προδοσία. Με το σύμφωνο της Βάρκιζας σου λένε καταθέστε τα όπλα και μετά έρχεται το ΚΚΕ και λέει δεν συμμετέχουμε στις εκλογές. Οπότε δεν υπήρχε δυνατότητα επιλογής, έπρεπε να φύγεις. Και έτσι βρεθήκαν Ρουμανία το '48-'49. Οι χώρες που μπορούσαν να τους δεχτούν σιωπηρά ήταν το πρώην ανατολικό μπλοκ δηλαδή μέσω Αλβανίας,

Βουλγαρία και μετά πηγαίνουν Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Σοβιετική Ένωση, Ρουμανία. Οι γονείς μου δεν ξέρω γιατί επέλεξαν να πάνε σε εκείνο το μέρος.

**Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Οι Ρουμάνοι τους δεχτήκαν άριστα. Και τότε η Ρουμανία ήταν μια χώρα με τα προβλήματά της μετά τον πόλεμο. Τότε ήμασταν σε γκέτο, δηλαδή μέναμε Έλληνες κάπου βορειοανατολικά της Ρουμανίας. Εκεί πρέπει να ήμασταν 1.000 εκτιμώ αλλά δεν ήταν μόνο εκεί. Ήταν και στο Βουκουρέστι και στην Κραγιόβα και στη Βραίλα, πρέπει να ήταν αρκετές χιλιάδες. Εκτιμώ 5-10.000 πρέπει να ήταν εκεί στη Ρουμανία. Πάντα υπήρχε επικοινωνία με όλους. Το πρώην ανατολικό μπλοκ έχει μια πολύ στρωμένη γραφειοκρατία. Με το που πας εκεί σε ρωτάνε τι ξέρεις. Όσοι είχαν ένα επάγγελμα ας πούμε ο πατέρας μου ήταν γεωπόνος και δούλευε σαν γεωπόνος σε ένα εργαστήριο για μετάξι και έκανε τις μετρήσεις. Έπρεπε να μάθεις τα ρουμάνικα στο βαθμό που μπορούσες να επικοινωνήσεις. Στην αρχή δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν αλλά όπως πας και μαθαίνεις τώρα έτσι έμαθαν και αυτοί. Εκεί επειδή το σύστημα ήταν αρκετά καλά οργανωμένο δεν μπορούσαν να αφήσουν τον κόσμο να επιλέγει. Εγώ προέκυπα το '53. Το λύκειο που ήμουν εγώ μέχρι το 68' - 72' ήταν δύο πολυκατοικίες μαθητική στέγη. Ένα μεγάλο ποσοστό ήταν από την επαρχία από αγροτικές οικογενείες. Αυτοί γινόντουσαν ή εργάτες ή τεχνίτες ή πολυτεχνεία ή πανεπιστήμια. Η αλήθεια είναι ότι οι Βλάχοι μαθαίνουν πιο γρήγορα τη γλώσσα. Τα ρουμάνικα τα μιλούσαν καλύτερα από τους ξένους φοιτητές οι Έλληνες, οι Άραβες δηλαδή οι μη λατινογενείς. Το σχολείο σου μαθαίνει κάποιες αφηρημένες έννοιες όσο μεγαλώνεις και έτσι απομακρύνεσαι από τη γλώσσα του σπιτιού. Οι γονείς μου μιλούσαν άπταιστα ελληνικά. Δεν μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε με τους γονείς μου γιατί εμείς μαθαίναμε άλλη γλώσσα. Εγώ μέσα από το σπίτι έμαθα τα ελληνικά γιατί οι γονείς μου μιλούσαν μόνο ελληνικά δεν ήθελαν να μάθουν ρουμάνικα. Οι Ρουμάνοι τα θέματα μειονοτήτων τα είχαν ξεπεράσει. Υπάρχει μεγάλη ουγγρική μειονότητα εκεί και γερμανόφωνη, είναι οι ελληνόφωνες κ.α. Προφανώς και επικοινωνούσαμε μεταξύ μας. Είχαμε κάνει εμείς ένα γκέτο. Μετριότητες δεν χωρούσαν. Υπήρχε αυτό το να πηγαίνουμε κάθε βδομάδα από μια ώρα να



μαθαίνουμε ελληνικά. Εγώ χρέωνα τα ελληνικά ως ξένη γλώσσα. Το βλέπαμε σαν κοπάνα από το σύστημα.

### **Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα**

Οι γονείς μου πάντα ήθελαν να γυρίσουν εδώ. Οι Έλληνες εκεί την Πρωτοχρονιά έλεγαν άντε υγεία και του χρόνου στην πατρίδα. Ειδικά οι δικοί μου κάθε μέρα ο νους τους ήταν εδώ. Στους περισσότερους αφαιρέσαν την ιθαγένεια. Στους δικούς μου την αφαίρεσαν και δεν ήθελαν να πάρουν ρουμάνικη. Οι παππούδες μου είχαν φύγει αλλά δεν ήταν μαζί γιατί ήταν σκόρπιοι. Όλοι ήταν σε άλλη μονάδα αντάρτες γιατί έτσι έπρεπε να κάνουν. Είχαν την νοοτροπία ότι έπρεπε να αντισταθείς και έτσι έγιναν αριστεροί. Ερχόμενοι στην Ελλάδα είμαστε ξανά πρόσφυγες. Η προσαρμογή μου ήταν ότι δεν αλλάζω τη φύση μου δηλαδή δεν πρόκειται να μιμηθώ τα στερεότυπα της Ελλάδας. Προφανώς δεν μπορούσα να μιλήσω ούτε να κοινωνήσω τις απόψεις μου. Έπρεπε να μάθω ελληνικά. Εγώ ήρθα εδώ όταν ήμουν 30 χρονών. Δεν μας επέτρεπαν μέχρι τον Μάιο του 81 να πάμε επίσκεψη. Ήμασταν ανεπιθύμητοι. Δεν δίναμε αναφορά σε κανέναν φορέα του κόσμου. Ούτε στον ΟΗΕ. Ξέραν ότι δεν μπορεί να σε υπερασπιστεί κανένας. Το να έρθουμε εδώ ήταν ελεύου ασφαλείας. Οι φάκελοι ήταν αρκετά διαβαθμισμένοι και έγγραφαν ό,τι ήθελαν. Κάποιοι μπορούσαν να έρθουν, κάποιοι κάναν και ανταλλάγματα με το σύστημα, κάποιοι κάναν αντάλλαγμα με το σύστημα του ΚΚΕ και άλλοι ήταν ξεκρέμαστοι. Εγώ ήμουν στους ξεκρέμαστους. Και είχαμε πει όποιος πάρει από την οικογένεια πρώτος την άδεια να επισκεφτεί τουριστικά τουλάχιστον την Ελλάδα να μείνει και να φροντίσει να φέρει και τους γονείς. Και πρώτα ήρθε η αδερφή μου η οποία κόβει τις σπουδές της και μένει Ελλάδα. Δεν μπορούσες να βρεις δουλειά. Στην Ελλάδα όταν ήρθαμε πηγαίναμε εκεί που ήμασταν πριν. Είναι μια δεύτερη προσφυγιά για μένα. Η αδερφή μου ήρθε το 80 και εμείς ένα χρόνο αργότερα. Στην Ελλάδα επιβιώσαμε λόγω του κόσμου. Δηλαδή ο κόσμος, οι παρέες μας και οι συγγενείς μας αγκαλιάσαν. Όταν ήρθα πήγα κατευθείαν στην Πρέβεζα. Είχα έναν Πρεβεζάνο φίλο και πήγαμε στην Πρέβεζα. Εμείνα για μισό χρόνο εκεί. Όταν ήρθαμε η μάνα μου καθάριζε σπίτια. Εδώ εμείς δεν μπορούσαμε να βρούμε δουλειά που ήμασταν 30 θα μπορούσαν αυτοί που ήταν μεγάλοι; Τότε έπρεπε και ρουσφέτι να κάνεις. Μέχρι το 86 δεν μπορούσαμε να βρούμε δουλειά. Εγώ έχω σπουδάσει γεωλόγος- μηχανικός και τότε είδα μια

προκύρηξη από το υπουργείο. Ήταν με συνέντευξη και δεν με πήραν. Και έκανα ένσταση και μετά από 5 μήνες με πήραν. Και έτσι με σύμβαση έτους ήρθα εδώ. Εδώ πάλι με αγκάλιασε ο κόσμος. Εγώ παντρεύτηκα στην Ρουμανία. Τα παιδιά μου ήρθαν πολύ μικρά εδώ. Η γυναίκα μου δεν ήξερε ελληνικά. Και σπούδασε γαλλική φιλολογία και δουλεύει στην Αριδαία από τότε.

## **Συνέντευξη 2**

Παιδί πολιτικών προσφύγων, κ.Βάσω, 60 ετών, Ριζάρι

**Πότε και που καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Ο πατέρας μου ήταν από το Ριζάρι της Έδεσσας, ντόπιος οπότε η διάλεκτος που μιλούσαν τον βοήθησε να συνεννοηθεί ευκολότερα. Εμείς μετά τον εμφύλιο βρεθήκαμε στα Σκόπια. Μάλλον για αυτό έμεινε εκεί και δεν πήγε σε άλλη χώρα πιο μακριά. Εκεί υπήρχαν και άλλοι πολιτικοί πρόσφυγες και βλάχοι που ζούσαν εκεί και επειδή ήταν μακριά από τον τόπο τους ήταν πιο δεμένοι. Αυτός το διάλεξε να φύγει, γιατί αλλιώς θα πήγαινε σε κανένα ξερονήσι, φυλακή ή θάνατος. Και επειδή φοβόταν πήγε εκεί. Ήταν αντάρτες και φεύγαν για να γλιτώσουν από αυτό που πίστευαν ότι τους περίμενε. Εκεί στην αρχή ήταν πιο απομονωμένοι αλλά σιγά σιγά όπως συμβαίνει και τώρα ενσωματώθηκαν στην τοπική κοινωνία. Άλλαξαν το επίθετό τους με άλλη κατάληξη. Τους έδωσαν γιουγκοσλάβικη ιθαγένεια. Παντρεύτηκαν εκεί και απέκτησαν την νοοτροπία της περιοχής. Παντρεύτηκε μια σκοπιανή και απέκτησαν 2 παιδιά.

**Πώς σας υποδέχτηκαν εκεί; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Στην επικοινωνία βοήθησε η γλώσσα που έμοιαζε. Εκεί τον πατέρα μου τον δέχτηκαν καλά από ότι μου έχει πει. Υπήρχαν και τότε τα προβλήματα με τους Σλαβομακεδόνες οπότε όλους καλά μας δέχτηκαν. Η δουλειά που έκανε εκεί ήταν εργάτης σε κρατικό εργοστάσιο και πληρώνονταν με κουπόνια για τα βασικά αγαθά. Υπήρχε πολλή φτώχεια. Εμείς τα παιδιά επειδή η μητέρα μας ήταν από εκεί είχαμε από την αρχή τη συνείδηση των Σκοπιανών. Πήγαμε σχολείο κανονικά χωρίς προβλήματα και μάλιστα και τα δύο αδέρφια έχουμε πολύ καλές δουλειές. Επειδή γεννηθήκαμε εκεί δεν αισθανόμασταν ξένοι ούτε και αυτοί μας φερόντουσαν σαν ξένους λόγω του πατέρα μου. Είχαμε φίλους, συγγενείς από τη μεριά της μητέρας μας και ακόμη και σήμερα ζούμε στα Σκοπια. Όμως πάντα θέλαμε, λόγω του πατέρα μου να επισκεφτούμε την Ελλάδα και να γνωρίσουμε και τους συγγενείς μας εδώ.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα;**

Ήθελε να γυρίσει στην Ελλάδα αλλά δεν μπορούσε γιατί υπήρχε απαγόρευση. Όταν άνοιξαν τα σύνορα ο πατέρας μου ήταν αρκετά μεγάλος σε ηλικία και δεν μπορούσε να ταξιδέψει, οπότε δεν ξαναείδε τον τόπο του. Όμως μας επισκεπτόταν ο θείος μου, ο αδελφός του, με τη γυναίκα και τα παιδιά του. Τους επισκεπτόμασταν και εμείς πολλές φορές κάθε χρόνο. Όταν άνοιξαν τα σύνορα η κυβέρνηση της Ελλάδας επέτρεψε να επαναπατριστούν οι πολιτικοί πρόσφυγες κάναμε τα χαρτιά μας και ήρθαμε στην Ελλάδα. Εμείς τα παιδιά, γιατί οι γονείς ήταν μεγάλοι σε ηλικία. Οι συγγενείς εδώ μας φιλοξενούσαν και μας περιποιούνταν πάρα πολύ. Και τώρα ερχόμαστε κάθε καλοκαίρι οπωσδήποτε στη θάλασσα.

### **Συνέντευξη 3**

Πολιτική πρόσφυγας, κ.Μαρία, 78 χρονών, Άγρας

**Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εμείς καταλήξαμε στην Ρουμανία. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς. Το ταξίδι μας εκεί ήταν μια άσχημη εμπειρία. Υπήρχε βρωμιά και δυσωδία κορίτσι μου δεν μπορούσαμε να πάρουμε ανάσα όλοι ήμασταν στοιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλον στα αμπάρια του πλοίου, πεινούσαμε απίστευτα και ήμασταν βρώμικοι, δεν μπορούσαμε να ανέβουμε στο κατάστρωμα γιατί δεν ξέραμε τι θα αντικρίσουμε. Παιδιά ακόμη, φοβόμασταν τους μεγάλους και δεν καταλάβαμε επειδή δεν είχαμε επίγνωση το πόσες μέρες πέρασαν μέχρι να φτάσουμε στο λιμάνι. Τότε ήμουν μόλις επτά ετών. Κοιμόμασταν πολύ. Κοιμόμασταν για να ξεχνάμε την πείνα μας και την κούραση μας. Κάποια παιδιά είχαν και εμετούς εξαιτίας της κακής υγιεινής και της θάλασσας, δεν την άντεχαν. Το μόνο που περιμέναμε ήταν να φτάσουμε σύντομα και να βάλουμε στο στόμα μας κάτι να φάμε και να πλυθούμε.

**Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Στην Ρουμανία μας φέρθηκαν και μας υποδέχτηκαν καλά. Μάλιστα μας παρείχαν μόρφωση, στέγη, ασφάλεια και εργασία. Ξεκίνησα να πηγαίνω στο σχολείο και να μένω σε ειδικά σπίτια που είχαν διαμορφωθεί ως παιδουπόλεις, καθώς ήμουν ασυνόδευτο παιδί, με είχαν χωρίσει από τη μάνα μου και τον πατέρα μου καθώς ο ΔΣΕ θεώρησε πως τα παιδιά που βρίσκονταν σε εμπόλεμες περιοχές έπρεπε να απομακρυνθούν για να σωθούν. Στο χωριό μου σχολείο κανονικό δεν υπήρχε, δεν το έλεγες σχολείο αυτό, λίγα παιδιά, ξυλόσομπες, σε ένα χωριό το οποίο δεν είχε και πολλά πράγματα να προσφέρει. Φαντάσου ότι όταν πήγαμε στη Ρουμανία είδαμε για σχολείο ένα κάστρο, είχε μεγάλες τάξεις ήταν καθαρό. Εκεί μας έβαλαν να μείνουμε. Στο σχολείο είχε και κήπο στον οποίο μπορούσαμε να παίζουμε το απόγευμα, αφού τελειώναμε τα μαθήματά μας. Είχαμε πολλές ώρες που μαθαίναμε την γλώσσα μας, την ιστορία μας και τη γεωγραφία μας. Όσοι γινόντουσαν 15, τελείωναν με το σχολείο και με τη βοήθεια του κράτους εντάσσονταν σε ένα επάγγελμα ή πήγαιναν να σπουδάσουν. Οι άνθρωποι ήταν κτηνοτρόφοι και ασχολούνταν με τα ζώα.

Κάποιοι είχαν καλύτερη τύχη αλλά εμένα οι γονείς μου ήταν κτηνοτρόφοι, όποτε ήμασταν όλη την ημέρα μέσα στη κοπριά και στην δυσωδία. Υπήρχε βέβαια η έλλειψη της οικογένειας και του σπιτιού παρόλο που δεν ήταν κάστρο. Μου έλειπε η μάνα μου. Ήμουν μικρή ακόμη, την είχα ανάγκη. Άλλωστε κανείς από μας δεν ήξερε αν θα τους ξαναδεί τους δικούς του ανθρώπους. Μόνο γράμματα λαμβάναμε και αυτό αραιά και που αλλά από το τίποτα καλύτερα και αυτό. Όταν ερχόντουσαν γράμματα γέμιζε όλος ο χώρος. Τρέχαν όλοι σαν τρελοί να μάθουν τι λέει ένα γράμμα, τι νέα θα έφερνε από την Ελλάδα. Έφυγα χωρίς να έχω ούτε χρήματα, ούτε ρούχα ούτε τίποτα μαζί μου.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα;**

Όταν επιστρέψαμε στην Ελλάδα αναρωτιόμασταν τι θα κάνουμε στην ζωή μας. Θυμόμουν την Ελλάδα, θυμόμουν τον τρόπο ζωής μου εδώ. Είχα συνηθίσει βέβαια ζώντας σε μία άλλη διαφορετική χώρα υπό άλλες συνθήκες και μόνη μου. Γύρισα πίσω στους γονείς μου, ο πατέρας μου είχε πεθάνει από τις κακουχίες του πολέμου, η μάνα μου ζούσε. Εκεί ήτανε και τα υπόλοιπα αδέρφια μου που είχαν γεννηθεί μετά από μένα, όμως γυρνώντας πίσω ανακάλυψα ότι ήταν δύσκολο να βρω δουλειά στην Ελλάδα. Σκέφτηκα να φύγω έξω. Βέβαια αργότερα, ανακάλυψα ότι η ταυτότητα δεν είχε αλλάξει ήμουν ακόμη Ελληνίδα της Έδεσσας και οι συγχωριανοί μου άρχισαν να μου συμπεριφέρονται όπως παλιά. Έλαβα την ελληνική ιθαγένεια το 1970, πάνω από δέκα χρόνια μετά από την εγκατάσταση μου πίσω στον Άγιο Αθανάσιο Εδέσσης. Το πιο βασικό πρόβλημα που είχαμε να αντιμετωπίσουμε ήταν να βρούμε σπίτι. Όσοι διατηρούσαν τα πατρικά τους κατάφεραν να εγκατασταθούν εκεί. Εγώ έμεινα στο σπίτι των γονιών μου και δεν χρειάστηκε να ψάξω για σπίτι. Παρατηρούσα γρήγορα τους συγγενείς μου για να δω όλες τις αλλαγές που είχαν πραγματοποιηθεί πάνω τους. Τα λευκά μαλλιά, τις ρυτίδες, τις αλλαγές που είχαν πραγματοποιηθεί στη μάνα μου και στα αδέρφια μου που είχαν μεγαλώσει. Υπήρχε μία αμηχανία, όμως γρήγορα το σκηνικό άλλαξε και όλοι αγκαλιαστήκαμε μεταξύ μας.

## **Συνέντευξη 4**

Πολιτικός πρόσφυγας, Κ. Γιώργος, 74 χρονών, Έδεσσα

### **Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Ήμουν τριών χρονών τότε δεν θυμάμαι και πολλά. Το μόνο που θυμάμαι ήταν να καταφεύγουμε στην Βουλγαρία με την μάνα μου και τα δυο μου αδέρφια το ένα από αυτά ήταν μωρό. Είχαν παράγκες εκεί μας έπλυναν και ντυθήκαμε. Τότε μας έδωσαν κουβέρτες και μας βάλανε σε δωμάτια με κρεβάτια. Μαζί μου κοιμόταν και το μωρό. Το μέρος δεν ήταν αρκετά ζεστό. Κρυώναμε πολύ. Έπειτα, άρχισαν να βγαίνουν οι ψείρες και οι κοριοί. Θυμάμαι ότι υπήρχαν και άλλα παιδιά τριγύρω και γονείς, οικογένειες πολλές με την υγιεινή να μην είναι η σωστή καθώς δεν υπήρχαν και πολλές τουαλέτες ούτε και κουζίνες. Όλοι έπρεπε να μοιράζονται τις ίδιες παροχές.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Στη Βουλγαρία τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα. Μας δόθηκε μεν στέγη και ασφάλεια, έπρεπε όμως, να δουλέψουμε σκληρά για να ανταπεξέλθουμε στις ανάγκες της οικογένειάς μας. Μάλιστα μας μοίραζαν κουπόνια για να αγοράσουμε τα απαραίτητα είδη ρουχισμού, υποδήματα και λευκά είδη. Θυμάμαι τη μάνα μου να σκίζει τα σεντόνια έτσι ώστε να τα κάνει εσώρουχα για τα μικρότερα παιδιά. Τα βράδια άκουγα την μητέρα μου που περίμενε να ακούσει ειδήσεις, διάβαζε εφημερίδες από την Ελλάδα για να μάθει νέα. Βέβαια, υπήρχαν και οι υπόλοιποι Έλληνες οι οποίοι επισκέπτονταν το σπίτι τους και αντάλλασσαν πληροφορίες μεταξύ τους. Πάντοτε υπήρχε ο φόβος μην τυχόν και οι κάτοικοι της χώρας υποδοχής ενοχληθούν, ένα κατάλοιπο της κατάστασης που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου στην Ελλάδα. Η επικοινωνία των πολιτικών προσφύγων με την πατρίδα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη.



**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα;**

Γυρίσαμε μετά το '74, για την ακρίβεια ο επαναπατρισμός ξεκίνησε σαν διαδικασία το '74 αλλά καταφέραμε να επιστρέψουμε αφού είχαν φύγει οι χουντικοί. Έπρεπε να κάνουμε αιτήσεις για να πάρουμε πίσω την Ελληνική μας ιθαγένεια. Έτσι το 1975 καταφέραμε να γυρίσουμε πίσω σε αυτά που είχαμε αφήσει πίσω στον τόπο μας. Άλλωστε περιμέναμε 30 χρόνια για να μπορέσουμε να ξαναδούμε την πατρίδα μας, να δούμε τα χωριά μας, τους φίλους μας, τους συγγενείς μας, να αποκτήσουμε ξανά την Ελληνική μας ταυτότητα. Λάβαμε την ελληνική ιθαγένεια το 1980, αρκετά χρόνια αφού είχε εγκατασταθεί στη χώρα. Την ίδια στιγμή τον κάλεσαν να πάει στο στρατό. Ο πατέρας μου άργησε όπως μου είπε να έρθει στην Ελλάδα, οι συγγενείς του δεν μας αναγνώριζαν ως οικογένειά του παρά μόνο σαν συγγενείς του αντάρτη και ντρέπονταν για εμάς, ενώ ταυτόχρονα είχαν καταχραστεί χωράφια του πατέρα μου. Αρχικά φιλοξενηθήκαμε σε ένα σπίτι συγγενών μας. Το φαγητό στο σπίτι ήταν σε καζάνια, ήμασταν τόσα πολλά άτομα στοιβαγμένα μέσα σε ένα τόσο μικρό χώρο που δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Να φανταστείς κοιμόμασταν όλοι μαζί, δεν έφτανε το φαγητό για όλους, οι συγγενείς της μάνας μας δεν ήταν πλούσιοι αλλά μας βοήθησαν να προσαρμοστούμε και να κάνουμε το δικό μας σπίτι. Το ΠΑΣΟΚ το 1981 άρχισε να επιτρέπει την παροχή στεγαστικών δανείων σε μας και έτσι εμείς καταφέραμε να αποκτήσουμε το δικό μας σπίτι το 1984. Η συμπεριφορά απέναντι μας δεν ήταν και η καλύτερη. Επειδή υπήρχε διαφορά ως προς τον τρόπο με τον οποίον φερόμαστε, οι Έλληνες συντοπίτες μας έβλεπαν σαν χαζούς μην μπορώντας να ξεχωρίσουν ότι ήμασταν ευγενείς, ενώ ήμασταν και ιδιαίτερα εργατικοί εξαιτίας των συνθηκών που βιώσαμε στη χώρα υποδοχής. Αντίθετα, οι υπόλοιποι συντοπίτες δεν τους έλεγε και ιδιαίτερα δουλευταράδες. Υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ μας, ιδιαίτερα στις δουλειές πίστευαν ότι θα τους πάρουμε τις δουλειές καθώς ήρθαμε ξαφνικά και τους βγάλαμε από το πρόγραμμά τους.

## 5<sup>η</sup> συνέντευξη

Πολιτική πρόσφυγας, Κ. Όλγα, 86 ετών, Μεσημέρι

### **Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εμείς φύγαμε το 1948 από την Έδεσσα και εγκαταλείψαμε το σπίτι μας. Πήγαμε στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Μας είχαν στοιβαγμένους κοπέλα μου. Μετά από ένα διάστημα ενός χρόνου δόθηκε στην οικογένειά μου ένα κανονικό διαμέρισμα, σε αυτό στριμωχτήκαμε οχτώ άτομα, σε ένα χώρο με δύο δωμάτια και ένα μπάνιο. Μετά καλυτέρεψαν τα πράγματα. Μπορέσαμε να χτίσουμε κι άλλο ένα δωμάτιο, να φτιάξουμε τη θέρμανση, την κουζίνα και να γίνει η ζωή μας καλύτερη. Έτσι αρχίσαμε να ζούμε σε εκείνη τη χώρα κυνηγημένοι από την πατρίδα μας. Προσπαθήσαμε να φτιάξουμε μία καινούργια ζωή. Ο τρόπος που συμβίωναμε σε κοινόβια το πρώτο διάστημα της παραμονής μας στις χώρες υποδοχής ήταν σημάδι ύπαρξης συγκρούσεων αλλά ταυτόχρονα μπορέσαμε να ενωθούμε και να διατηρήσουμε το δεσμό των οικογενειών, κάτι το οποίο καθόρισε τη διατήρηση της ταυτότητας μας. Η αίσθηση μιας κοινής καταγωγής και μιας μοίρας που ήταν να πραγματοποιηθεί δημιουργούσε ένα πνεύμα συνένωσης και δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ μας.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Άρχισα να εργάζομαι κατευθείαν μετά την άφιξή μου στην Γιουγκοσλαβία σε εργοστάσιο βαριάς βιομηχανίας. Εκεί έπρεπε να βγάλω τα προς το ζην, αν και τα περισσότερα καλύπτονταν από το γιουγκοσλαβικό κράτος, καθώς είχε αναλάβει όλες τις βασικές ανάγκες των πολιτικών προσφύγων. Έπρεπε να αποδεικνύω ότι είμαι εργατική και χρήσιμη στην κοινωνία. Εργαζόμουν σε εργοστάσιο σιδήρου. Υπήρχε ρατσισμός, ναι υπήρχε δεν μας έβλεπαν με καλό μάτι οι εργοδότες ή οι άλλοι Γιουγκοσλάβοι παρόλο που ήμασταν σύντροφοι. Νιώσαμε τον ρατσισμό και εδώ πέρα και από την πατρίδα μας εξαιτίας της διαφορετικής μας γλώσσας. Ήταν δύσκολο να επικοινωνήσουμε μαζί τους δεν την ξέραμε τη γλώσσα τους. Αν και έμοιαζε με τη δική μας έπρεπε κάθε μέρα να αποδεικνύουμε ότι δεν είμαστε απατεώνες ή κατάσκοποι ούτε προδότες. Σιγά-σιγά άρχισαν να μας συνηθίζουν, αλλά

στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα. Τα βρήκαμε σκούρα με τον ρατσισμό που βίωσαμε. Οι περισσότεροι άρχισαν να πηγαίνουν σε άλλες χώρες ή ζητούσαν να μεταφερθούν σε άλλες χώρες εξαιτίας της καχυποψίας. Η Γιουγκοσλαβία δεν ήταν ένα κράτος το οποίο είχε κατορθώσει να ανακάμψει μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, για αυτό και η οικονομία της δεν βοηθούσε πολύ να διατηρήσει πολλούς πολιτικούς πρόσφυγες. Βέβαια δεν ήμασταν μόνοι μας. Οι περισσότεροι από τους Σλαβομακεδόνες καταφύγαμε σε αυτή τη χώρα. Οι περισσότεροι από μας μείναμε εκεί και στην πατρίδα δεν μπορέσαμε να επιστρέψουμε ποτέ, μας το απαγόρευσαν παρόλο που γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε εκεί.

### **Γιατί δεν καταφέρατε να επιστρέψετε ποτέ στην Ελλάδα;**

Δεν κατόρθωσα να επιστρέψω στην Ελλάδα, καθώς χαρακτηρίστηκα εξαιτίας της καταγωγής μου ως Σλαβομακεδόνισσα, «μη ελληνικό γένος», οπότε και συνέχισα να διαμένω στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, στη σημερινή βόρεια Μακεδονία. Θα πεθάνω και δεν θα έχω ξαναδεί την Ελλάδα. Όμως τι να κάνουμε; Αφού έτσι αποφάσισαν τα κράτη, το σεβαστήκαμε και φτιάξαμε τη ζωή μας εδώ. Ξεχάσαμε την περίπτωση του επαναπατρισμού. Τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας ξέρουν από πού καταγόμαστε, όμως εξαιτίας των κυβερνήσεων και το συνθηκών μεταξύ των δύο χωρών, δηλαδή Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας, τα πράγματα είναι πολύ δύσκολα, οι άνθρωποι είναι εχθρικοί. Καλύτερα που δεν επέστρεψα λοιπόν καλύτερα που θα πεθάνω εδώ. Έχασα την περιουσία μου στην Ελλάδα, καθώς αναγκάστηκα να φύγω από τη χώρα απίστευτα βίαια και γρήγορα αφήνοντας πίσω μου το σπίτι μου, την περιουσία μου και όλα τα υπάρχοντά μου. Δεν πήρα τίποτα μαζί μου και ότι υπήρχε στην Ελλάδα χάθηκε. Δεν μπορώ να το διεκδικήσω. Δεν έχω ελληνική ιθαγένεια ούτε τα παιδιά μου, ούτε τα εγγόνια μου. Φτιάξαμε μία καλή ζωή εδώ. Καταφέραμε να κάνουμε πολλά και να ξεχάσουμε αυτά που είχαν κάνει οι γονείς μας στην Ελλάδα.

## **6<sup>η</sup> συνέντευξη**

Παιδί πολιτικών προσφύγων, Κ. Δημήτρης, 65 χρονών, Έδεσσα

**Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εγώ γεννήθηκα και μεγάλωσα στην Τσεχοσλοβακία. Οι γονείς μου έφυγαν από την Έδεσσα μου είπε ο πατέρας μου όταν ήταν έφηβοι και αρχικά έμειναν για μια δεκαετία στη Γιουγκοσλαβία ο ένας και στην Αλβανία η άλλη. Στη συνέχεια προωθήθηκαν στην Τσεχοσλοβακία. Δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους, όμως όταν ήρθε η ώρα της «παντρείας», τους προξένεψαν, καθώς και οι δύο ήταν από την Έδεσσα και αυτό θα διατηρούσε την ενδογαμία.

**Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Έζησα τα καλύτερα μου χρόνια εκεί. Δεν ένιωσα ούτε μια στιγμή παρείσακτος. Πήγαινα στο σχολείο κανονικά για το οποίο φρόντιζε το κράτος και στη συνέχεια κατάφερα να κάνω φίλους άλλους απογόνους πολιτικών προσφύγων αλλά και παιδιά ντόπια. Δεν υπήρχε ρατσισμός μεταξύ μας. Ήμασταν παιδιά. Οι γονείς μου συνεχώς ανέφεραν την Ελλάδα και το ποσό τους λείπει, ότι μία μέρα θέλουν να επιστρέψουν, εγώ όμως δεν το σκεφτόμουν. Αυτή ήταν η χώρα μου αυτή είχα γνωρίσει δεν ήξερα πώς είναι η Ελλάδα πέρα από όσα είχα μάθει από το σχολείο. Θα ήθελα πολύ να πάω να τη δω αλλά δεν ήθελα όταν ήμουν μικρός να αφήσω τους φίλους μου πίσω. Ήταν και είναι ένα μέρος το οποίο μου άφησε τις καλύτερες μνήμες των παιδικών μου χρονών. Θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι δεν ήθελα να φύγω, με πήραν με το ζόρι οι γονείς μου όταν ήρθε η ώρα της επιστροφής και όταν ήρθα για πρώτη φορά αυτό που αντίκρισα ήταν πρωτόγνωρο. Η ζωή μου στην Τσεχοσλοβακία ήταν πολύ διαφορετική, όλα ήταν οργανωμένα, καθαρά κι αν μου έλεγες τώρα να επιστρέψω σε εκείνη τη χώρα που γνώρισα και μεγάλωσα θα το έκανα ευχαρίστως. Εκεί ήταν κράτος κορίτσι μου όχι αστεία, εδώ τι είναι; Τι ήταν ερημωμένα χωριά εξαιτίας του πολέμου και καχυποψία απέναντι μας όταν επιστρέψαμε, γενικά απογοήτευση.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός τους στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή τους εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα;**

Επιστρέψαμε το 1977. Αρχικά ενθουσιάστηκα αν και δεν ήθελα να φύγω καθόλου, με το ζόρι μάζεψαν τα πράγματά μου και τελευταία στιγμή με βάλανε στο αυτοκίνητο. Ξαφνικά βρέθηκα ανάμεσα σε δύο πατρίδες, σε μία επιλογή που έπρεπε να πάρω. Δεν ήταν για διακοπές. Θα ξεχνούσαμε την Τσεχοσλοβακία για πάντα, έτσι μου είπαν οι γονείς μου. Γυρίσα στην Ελλάδα και στην Έδεσσα μαζί με τη μητέρα μου και τα αδέρφια του, χωρίς τον πατέρα. Εκείνος έκατσε λίγο παραπάνω στην Τσεχοσλοβακία έτσι ώστε να κατορθώσει να λάβει τη σύνταξη, καθώς στην Ελλάδα δεν αναγνωρίζονταν τα χρόνια δουλειάς και τα έτη που είχαν μαζέψει στα χρόνια της προσφυγιάς για αυτό και ο πατέρας μου έφτασε μετά το 1980. Στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα. Δεν άντεχα. Πήγαινα στο σχολείο και δεν ήθελα να μείνω ούτε λεπτό, μας βρίζανε, μας λέγανε κομμουνιστές, μας λέγανε Σλοβάκους, δεν ήταν ωραίο. Μετά όμως άρχισα να αντιδρώ και να λέω ότι είμαι Έλληνας και να κάνω παρέες με άλλους συμμαθητές μου και με αυτό τον τρόπο κατάφερα να ενσωματωθώ. Ύστερα ήρθε η λήξη του σχολείου, οι σπουδές και έπειτα ο έρωτας. Στη Τσεχοσλοβακία είχα ερωτευτεί μία συμμαθήτριά μου και έλεγα πως θα την παντρευτώ. Όμως τελικά παντρεύτηκα Ελληνίδα στην Έδεσσα. Έπαθα πολιτισμικό σοκ. Δεν το πίστευα. Στο σχολείο εμείς μαθαίναμε ότι η Ελλάδα ήταν η χώρα του πολιτισμού, της δημοκρατίας, των Τεχνών. Η Ελλάδα ήταν κάτι ιερό για εμάς και όταν ήρθαμε αντικρίσαμε ένα χωριό που δεν είχε τίποτα μα τίποτα να προσφέρει. Δεν είχε φώτα στους δρόμους δεν είχε ούτε τουαλέτες στα σπίτια δεν είχε τίποτα. Σε αντίθεση με τη χώρα στην οποία ήμουν πριν και τα είχε όλα. Βέβαια, αντίστοιχα οι κάτοικοι της Έδεσσας άρχισαν να μας βλέπουν σαν να είχαμε έρθει από άλλον πλανήτη και ήμασταν δακτυλοδεικτούμενοι όπως σου είπα παραπάνω. Εγώ στην Τσεχοσλοβακία είχα αυτοκίνητο, είχα τηλεόραση, φωτογραφική μηχανή και εδώ στην Έδεσσα δεν είχαν τίποτα. Ένα αυτοκίνητο έβλεπες και αυτό αραιά και που, το ταξί της Έδεσσας ένα ήταν, δε ήταν παραπάνω. Βέβαια και όσον αφορά την γλώσσα και την επικοινωνία τι να σου πω. Επειδή είχα προφορά με βρίζανε στο σχολείο δυσκολευόμουν να μιλήσω και πολλές φορές δεν μιλούσα και κανονικά γιατί με κορόιδευαν. Έτσι για ένα διάστημα ήμουν στο περιθώριο, όμως μετά άρχισα να κάνω παρέες. Όπως σου είπα στην αρχή έκανα παρέα μόνο με παιδιά τα οποία είχαμε έρθει

από την Τσεχοσλοβακία και άλλες χώρες υποδοχής και έμεναν κοντά, όμως αργότερα έπρεπε να κάνω και με τα υπόλοιπα παιδιά της περιοχής παρέα. Επίσης, ξαφνικά ήρθαμε αντιμέτωποι με ένα ακόμη πιο παράξενο πράγμα. Στα σχολεία μας, εμείς αγόρια και κορίτσια ήμασταν μαζί. Ενώ στην Έδεσσα τα αγόρια και τα κορίτσια ήταν ξεχωριστά. Επίσης, έπρεπε να κάνουμε επιπλέον ώρες μαθημάτων γιατί δεν καταλαβαίναμε ότι ήμασταν αρκετά πίσω σε σχέση με τους υπόλοιπους. Στην Τσεχοσλοβακία δεν χρειαζόντουσαν όλα αυτά οι δραστηριότητές μας ήταν κατοχυρωμένες από το κράτος, είχε συνηθίσει σε εντελώς διαφορετικό τρόπο ζωής και όταν έφτασε στην Ελλάδα έπρεπε να ξεκινήσει από το μηδέν, να αναπτύξει σχέσεις με καινούργιους φίλους αλλά και να αντιμετωπίσει τα παιδιά τα οποία τον έβλεπαν με καχυποψία καθώς είχε έρθει από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Έπρεπε να μάθει επίσης να μιλάει καλύτερα την ελληνική γλώσσα καθώς συχνά μπερδευόταν και ανέφερε λέξεις στην γλώσσα της Τσεχοσλοβακίας, κάτι το οποίο τον εμπόδιζε στην επικοινωνία με τα υπόλοιπα άτομα. Μετά από καιρό όμως, κατόρθωσε να κάνει φιλίες και να ενσωματωθεί και ο ίδιος στο νέο του περιβάλλον. Θυμάμαι ότι με το που ήρθαμε στην Έδεσσα αρχίσαμε να ψάχνουμε σπίτι. Δεν μπορούσαμε να μείνουμε σε συγγενείς μας καθώς ο θείος μου είχε τέσσερα παιδιά. Βρήκαμε ένα καλό σπίτι κοντά στο σπίτι των συγγενών μας, όμως ήταν ιδιαίτερα ακριβό. Κατάφεραμε να νοικιάσουμε ένα πολύ μικρότερο το ίδιο όμως ακριβό. Ήταν ένα πολύ κακό σπίτι δεν είχε ούτε δωμάτια, ούτε παράθυρα, ούτε μπορούσαμε να δουμε έξω. Ήταν σε υπόγειο. Δεν είχαμε χρήματα να νοικιάσουμε κάτι άλλο. Τους έλεγα τι θα γίνει; Θα πάρετε κανένα δάνειο να πάρουμε κανένα σπίτι της προκοπής; Πάρτε τουλάχιστον ένα παλιό αλλά να είναι δικό σας δεν μπορούμε άλλο τα νοίκια και αυτό το υπόγειο δεν αντέχεται. Τότε βγήκε ένα δάνειο στο όνομα του πατέρα μου και αρχίσαμε να δίνουμε σιγά-σιγά τις δόσεις. Πήραμε ένα μικρό σπίτι αλλά ήταν δικό μας. Το σπίτι που πήραν ήταν και αυτό στην πόλη της Έδεσσας. Ήθελαν να βρουν εκεί δουλειά οι γονείς του κυρίου Δημήτρη, καθώς στην Τσεχοσλοβακία δούλευαν για τα εργοστάσια και όχι στον αγροτικό τομέα για αυτό και θέλησαν να απασχοληθούν στη βιομηχανία ή τη βιοτεχνία της πόλης. Έπειτα κατάφεραμε να βρούμε σπίτι στην πόλη της Έδεσσας μακριά από το χωριό μας και να εγκατασταθούμε σε πολυκατοικία. Εκεί μέναμε στον τρίτο όροφο και ήταν καλά. Υπήρχε δωμάτιο για τα παιδιά, κρεβατοκάμαρα, σαλόνι, κουζίνα. Εκεί κάτσαμε 5 χρόνια, μετά όμως έπρεπε να φύγουμε πάλι. Δεν είχαμε πολλά λεφτά. Δεν βγάσαμε πολλά λεφτά και μετακομίσαμε σε άλλο σπίτι πάλι στην Έδεσσα όμως, μα τα νοίκια

ήταν δύσκολα. Έπρεπε να βρούμε τρόπο να πάρουμε δικό μας σπίτι. Και ο τρόπος βρέθηκε, καθώς η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 1981 άρχισε να επιτρέπει την παροχή στεγαστικών δανείων στους πολιτικούς πρόσφυγες που το είχαν ανάγκη είτε για να χτίσουν είτε για να αγοράσουν ένα σπίτι.



## 7<sup>η</sup> συνέντευξη

Πολιτική πρόσφυγας, κ. Αναστασία, 75 χρονών, Ριζάρι

### **Πότε και που καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εμείς φύγαμε το '48 από εδώ. Εγώ ήμουν τότε 3 χρονών. Το '46 γεννήθηκα. Δεν γινόταν να κάτσουμε εδώ με αυτά που γινόντουσαν κορίτσι μου. Ήταν πολύ δύσκολα τότε. Αναγκαζόσουν να φύγεις. Δεν θυμάμαι πράγματα από το ταξίδι αλλά από αυτά που μου είπαν οι γονείς μου είχαμε φύγει πολλά άτομα μαζί. Ο ένας πάνω στον άλλον ήμασταν. Υπήρχε παντού βρωμιά και όταν τελικά φτάσαμε στην Τσεχία μας καθάρισαν πολύ καλά όλους για να μην τους μεταφέρουμε καμιά αρρώστια. Εγώ ευτυχώς ήμουν μαζί με τους γονείς μου, όχι σαν άλλα παιδιά που τους χώρισαν. Τους παπούδες μου όμως τους στείλαν σε άλλο μέρος. Εγώ τους παπούδες μου τους είδα πρώτη φορά μόλις γυρίσαμε στην Ελλάδα το '78. Ήταν μεγάλοι τότε βέβαια. Είχαμε επικοινωνία μαζί τους ελάχιστη αλλά ξέραμε ότι είναι καλά.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Στην Τσεχία μας υποδέχτηκαν και μας φερόντουσαν πολύ καλά. Εγώ όσα χρόνια έζησα στην Τσεχοσλοβακία ποτέ δεν αισθάνθηκα ότι είμαι σε πιο μειονεκτική θέση από αυτούς. Σπούδασα εκεί, παντρεύτηκα όμως εδώ. Δεν αισθάνθηκα καμία διάκριση πουθενά και κανέναν ρατσισμό. Είχαμε τα ίδια δικαιώματα με τους Τσέχους. Μας βοήθησαν πάρα πολύ. Είχαμε πάρα πολλές ανέσεις βιβλιοθήκες, χορωδίες, κάναμε αθλήματα και ήταν όλα δωρεάν, όχι όπως εδώ πέρα. Οι Έλληνες που ζούσαμε εκεί είμασταν πάρα πολύ ενωμένοι. Είχαμε μεγάλη νοσταλγία για την Ελλάδα. Μόλις πήγαμε εκεί οι γονείς μου πήγαν να δουλέψουν σε εργοστάσιο. Εγώ ξεκίνησα να παιγαίνω κανονικά σχολείο όπως εδώ ήταν. Το σχολείο θα το θυμάμαι για πάντα. Ήταν πολύ ωραίο μας πρόσεχαν. Όταν τέλειωσα το δημοτικό και το γυμνάσιο μπήκα στη σχολή και έφυγα από το σπίτι. Ήθελα να φροντίζω μόνη μου τον εαυτό μου και βρήκα μια δουλειά για να μπορώ να καλύπτω τα έξοδά μου. Μόλις τελείωσα τη σχολή βρήκα κατευθείαν καλή δουλειά. Έτσι ήταν εκεί πέρα. Εγώ σπούδασα

νοσηλεύτρια. Έπρεπε να δουλεύουμε όλοι. Δουλειά έβρισκες καευθείαν και ας μη σου αρεσε. Οι αντάρτες οι περισσότεροι ήταν αγρότες. Έβλεπαν τα εργοστάσια εκεί πέρα και έλεγαν τι θα κάνουμε εδώ; Όλα ήταν πληρωμένα. Δεν είχαμε κανένα πρόβλημα. Έκανα και πιο πολύ παρέα με Τσέχους γιατί δεν είχε πολλούς Έλληνες εκεί που ήμουν. Τα ελληνικά τα έμαθα μέσα από το σπίτι και κάθε βδομάδα κάναμε μάθημα ελληνικών. Η ζωή για μένα ήταν καλή εκεί. Καλύτερη από ότι εδώ. Είχα σίγουρη δουλειά., παίρναμε και καλά λεφτά, από θέμα διασκέδασης είχε τα πάντα και πηγαίναμε όπου θέλαμε. Έπρεπε να πάρεις το πτυχίο για να μπορείς να δουλέψεις. Μιλάμε για μια ήσυχη και όμορφη ζωή. Χωρίς προβλήματα, χωρίς άγχος, χωρίς τίποτα. Όλοι δουλεύαμε δεν υπήρχε άνθρωπος που δεν δούλευε, αν δεν δούλευες μπορούσες και να πας και φυλακή γιατί σου λέει από πού ζεις.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός σας στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή σας εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή σας μετά την επιστροφή σας στην Ελλάδα;**

Εμείς ήρθαμε το '78 εδώ. Όταν ήρθα στην Ελλάδα άλλαξαν όλα. Ήρθαν τα πάνω κάτω. Θυμάμαι πόσο ωραία περνούσα εκεί και στην Ελλάδα όταν ήρθα, μου ήρθαν όλα πολύ δύσκολα. Εκεί ήταν τελείως διαφορετικά. Εδώ μας έλεγαν να κάνουμε οικονομία σε όλα. Όταν πήγα στην δουλειά υπήρχε πίεση. Ήταν ωραία ξέγνοιαστα χρόνια τότε. Δεν ήξερα τι θα πει πείνα, φτώχεια, μπαλωμένα παντελόνια τέτοια τα γνώρισα στην Ελλάδα. Ήταν δύσκολα τα πράγματα για μας, έπρεπε να δίνουμε το παρόν, οι δικοί μου δηλαδή εγώ ήμουν μικρή και είχα και τρία αδέρφια, μεγαλύτερα από μένα, δηλαδή εγώ ήμουν η τελευταία και ο μεγαλύτερος μου αδερφός με περνάει 12 χρόνια. Δύσκολα χρόνια για μας, δύσκολα, πολύ δύσκολά, αλλά πέρα από αυτό εντάξει την παλέψαμε. Καλά. Τσεχία εγώ θυμάμαι μόνο καλά πράγματα, καλά οργανωμένα, καλά στημένα. Τάξη, οργάνωση, ακόμα σήμερα εδώ πέρα βλέπω τεράστιες διαφορές που έχουν περάσει σαράντα χρόνια. Εδώ όταν ήρθαμε έπρεπε να βρούμε δουλειά. Στην αρχή μείναμε σε συγγενείς και έπειτα μπορέσαμε να βρούμε δικό μας σπίτι και να βρω μετά από λίγο το δικό μου για να μείνω μόνη μου. Μέχρι να με πάρουν να δουλέψω σε αυτό που σπούδασα πέρασε ένας χρόνος γιατί δεν αναγνώριζαν και το πτυχίο μου στην αρχή. Έτσι, έκανα διάφορες δουλειές για να βοηθήσω και τους γονείς μου. Δεν είχε καμία σχέση πως ζούσα εκεί, με το πως ζούσα

εδώ. Ευτυχώς μιλούσα καλά τα ελληνικά. Μετά μόλις έπιασα καλή δουλειά, καλυτέρεψαν κάπως τα πράγματα για μένα. Υπήρχε κάποιος ρατσισμός τότε, δεν με δέχτηκαν πολύ καλά ούτε ο κόσμος, ούτε στην δουλειά. Με το πέρασμα του χρόνου όμως τα πράγματα άλλαξαν και ενσωματωθήκαμε στην υπόλοιπη κοινωνία παρ'όλο που υπάρχουν κάποια προβλήματα με το κράτος. Εγώ στην Τσεχία μεγάλωσα και δεν την αλλάζω γιατί πέρασα τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου εκεί.

## 8<sup>η</sup> συνέντευξη

Πολιτικός πρόσφυγας, κ. Κυριάκος, 79 χρονών, Σεβαστειανά

### **Πότε και που καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εμείς φύγαμε το '48 από εδώ. Εγώ οχτώ χρονών ήμουν, πήγα στην Γιουγκοσλαβία, κάτσαμε εκεί τρεις μήνες, φτώχεια και από εκεί ύστερα ήρθανε και μας μοιράσανε, λίγοι πήγαν στην Τσεχία, λίγοι στην Βουλγαρία και στην Ρωσία ήταν πολλοί. Ύστερα πήγα μικρή στην Τσεχία. Αλλά περάσαμε καλά, δεν έχω παράπονο. Τα χρόνια ήταν δύσκολα τότε και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο οπότε υπήρχε πολλή πείνα και φτώχεια. Εγώ θυμάμαι κάποια πράγματα από το ταξίδι. Στην Αλβανία που μας έστειλαν δεν περάσαμε καλά. Δεν ήταν καλά τα πράγματα εκεί. Υπήρχε πολλή βρωμιά και φτώχεια. Μετά που μοιραστήκαμε και μας έστειλαν στην Τσεχία άλλαξαν τα πράγματα. Έγιναν καλύτερα για εμάς γιατί μας σεβόντουσαν. Αλλά όταν πήγαμε ήταν πολύ καλά. Μας καναν μπάνιο, μας ξεψείρισαν μας δώσαν ρούχα καθαρά όλα. Εγώ είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος από τους Τσέχους.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Όταν πήγαμε εκεί μας δέχτηκαν καλά. Δεν ένιωσα ποτέ ότι με υποτιμάνε. Η συμπεριφορά τους στην πλεοψηφία τους απέναντί μας ήταν πολύ ζεστή και δεν το περίμενα. Κάποιοι όμως δεν μας φερόντουσαν καλά. Υπήρχε ρατσισμός και καχυποψία. Φαινόταν ότι ήθελαν να φύγουμε. Πηγαίναμε σχολείο, εγώ από εκεί έβγαλα το σχολείο και από κει ύστερα πήγα σε αυτήν την πόλη που φύγαμε και έπιασα δουλειά. Δουλέψαμε, ύστερα γνώρισα την γυναίκα μου, παντρευτήκαμε, κάναμε δυο παιδιά. Ελληνικά κάναμε δυο φορές την βδομάδα, είχαμε έναν δάσκαλο που μας έκανε ελληνικά, δηλαδή λίγο ανάγνωση, λίγο γεωγραφία, λίγο ορθογραφία και από κει έτσι μάθαμε και διαβάζουμε και γράφουμε. Αλλά στα τσέχικα είχαμε από όλα και γυμναστική είχαμε και μουσική. Ήταν υποχρεωτικό να πηγαίνουμε σε αυτά, μια φορά την εβδομάδα. Εκεί στην πόλη ήμασταν πολλοί Έλληνες, κάναμε πολύ παρέα και στα σπίτια πηγαίναμε όταν είχαμε γιορτές, μεταξύ μας. Δεν είχα παράπονο, πολύ καλά πέρασα. Μας προσέχανε πολύ. Είχαμε και Τσέχους σαν δασκάλους αλλά είχαμε

και Ελληνίδες και Έλληνες. Αργότερα που έπιασα δουλειά ήμουν καλά. Κυριακές δεν δουλεύαμε, ούτε Σαββάτο.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός σας στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή σας εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή σας μετά την επιστροφή σας στην Ελλάδα;**

Όταν ήρθαμε εδώ, εμείς ήρθαμε το '81, εγώ είχα γεννηθεί στη Βέροια αλλά προτιμήσαμε να έρθουμε εδώ. Μείναμε σε κάτι συγγενείς της γυναίκας μου και μετά από κάποιες μέρες σηκωθήκαμε να πάμε να βρούμε δουλειά. Βρήκα δουλειά σε αυτό που είχα μάθει. Την ίδια δουλειά έκανα και στην Τσεχία. Έπιασα αμέσως δουλειά γιατί είδαν ότι ήξερα. Η γυναίκα μου δεν μπόρεσε να βρει κατευθείαν δουλειά. Και μόλις πήγαν όλα καλά νοικιάσαμε και το δικό μας σπίτι. Τώρα παίρνουμε σύνταξη και οι δυο και είμαστε πολύ καλά. Δεν έχω παράπονα δηλαδή. Στην αρχή ήταν δύσκολα μέχρι να μπορέσουμε να βρούμε το δικό μας σπίτι και να βρει η γυναίκα μου δουλειά. Ξέραμε όμως να μιλάμε καλά ελληνικά και δεν υπήρχε πρόβλημα ούτε μας φερόντουσαν διαφορετικά στην δουλειά. Υπήρχε μια καχυποψία στην αρχή αλλά στην συνέχεια με δέχτηκαν και με αγάπησαν. Εγώ μέχρι να βγω στην σύνταξη σε εκείνη την δουλειά έμεινα. Τα παιδιά όταν ήρθαμε πηγαίναν γυμνάσιο. Οπότε έβγαλαν το σχολείο εδώ και σπούδασαν. Η κόρη μου είναι δασκάλα τώρα και ο γιος μου μηχανικός και έχουν μια χαρά την δουλειά τους. Όταν ήρθαμε εδώ, δεν τους φέρθηκαν πολύ καλά, δεν τα δέχτηκαν τα παιδιά γιατί δεν μιλούσαν και καλά ελληνικά. Άλλες εποχές τότε.

## 9<sup>η</sup> συνέντευξη

Παιδί πολιτικών προσφύγων, κ. Σταμάτης, 67 χρονών, Έδεσσα

### **Πότε και πού καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Οι γονείς μου βρέθηκαν στην Ρουμανία μετά τον εμφύλιο. Εγώ γεννήθηκα το '53. Οι γονείς μου γνωρίστηκαν εκεί. Η μαμά μου ήταν από την Έδεσσα και ο μπαμπάς μου από Θεσσαλονίκη. Το 1948 αναγκάστηκαν να φύγουν για να σωθούν. Ο ΔΣΕ τους υποχρέωσε να πάνε στην Βουλγαρία μέχρι να λήξει ο εμφύλιος πόλεμος. Τα μεγαλύτερα παιδιά τα πήραν στον στρατό. Και έτσι οι παππούδες μου δεν θα ξαναέβλεπαν τότε το χωριό τους. Η μαμά μου τραυματίστηκε και έτσι την έστειλαν στην Ρουμανία. Ο μπαμπάς μου είχε ταχθεί στο στρατό, τραυματίστηκε και έτσι κατέληξε και αυτός στη Ρουμανία όπου γνώρισε τη μαμά μου. Μετά πήγαν στην Κραϊόβα και δούλεψαν σε ένα εργοστάσιο.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Το κράτος υποδέχτηκε τους γονείς μου πολύ καλά όταν έφτασαν εκεί παρά τις δυσκολίες του Β'Π.Π. Πήγαν και έμειναν στην Φλωρίκα όπου εκεί ζούσαν Έλληνες. Πριν πιάσουν δουλειά το κράτος τους έστειλε να σπουδάσουν. Έπιασαν δουλειά πολύ γρήγορα και οι δύο. Αν και δεν ήξεραν σχεδόν καθόλου ρουμάνικα, τους έστειλαν κατευθείαν να δουλέψουν. Η επικοινωνία ήταν δύσκολη στην αρχή αλλά μετά μπορούσαν να συνεννοηθούν. Κάποια στιγμή το εργατικό κόμμα τους έδιωξε και έτσι έχασαν εντελώς την δουλειά τους και την ιθαγένειά τους. Εγώ όταν μεγάλωσα πήγα σε ρουμάνικο σχολείο όπου μάθαινα και ελληνικά. Οι γονείς μου δεν ήθελαν να μας περάσουν ποτέ τις δικές τους πολιτικές ιδέες. Η αδερφή μου ήρθε λίγο αργότερα. Δεν κατάλαβα κάποια διάκριση από τους Ρουμάνους. Μετά μόλις τελείωσα το σχολείο, σπούδασα σε μια τεχνική σχολή. Όλοι σπουδάσαμε. Δεν γινόταν αλλιώς. Μόλις τελείωσα κατευθείαν δούλεψα. Ήταν μακριά από το σπίτι μου και έτσι πήγα και έμεινα μόνος. Εκεί γνώρισα και τη σύζυγό μου όπου είχε σπουδάσει δασκάλα. Η κόρη μου γεννήθηκε εκεί.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός σας στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή σας εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή σας μετά την επιστροφή σας στην Ελλάδα;**

Εμείς καταφέραμε και ήρθαμε το '80. Ήρθαμε και είδαμε μια πολύ διαφορετική ζωή. Καμία σχέση με την Ρουμανία. Πρώτα ήρθα εγώ και πήγα στο παλιό μας πατρικό. Ήταν ένας ξάδερφος της μάνας μου εκεί οπότε πήγα και έμεινα εκεί. Οι γονείς μου δεν ήρθαν εδώ γιατί περίμεναν να πάρουν τις συντάξεις τους εκεί. Η αδερφή μου ήρθε λίγο αργότερα. Η γειτονιά με υποδέχτηκε καλά παρ' όλο που υπήρχαν κάποιες αντιδράσεις. Τα πράγματα ήταν πολύ δύσκολα στην αρχή. Πήγα στην συνέχεια στην Θεσσαλονίκη για να μπορέσω να βρω πιο εύκολα δουλειά και να καταφέρουν να έρθουν και η γυναίκα μου με την κόρη μου. Εκεί βρήκα σχετικά γρήγορα δουλειά και μετά από έξι μήνες ήρθαν και αυτές. Η γυναίκα μου δούλεψε σαν δασκάλα. Έπειτα μετά από κάποια χρόνια επιστρέψαμε πάλι στην Έδεσσα στο πατρικό μου καθώς η γυναίκα μου την έστειλαν εδώ και δούλεψα και εγώ εδώ. Από τότε μένουμε εδώ πέρα. Μέχρι να μπορέσουμε να ενσωματωθούμε εδώ ήταν δύσκολα γιατί πάντα υπήρχε αυτή η καχύποψία απέναντί μας. Αλλά ευτυχώς έχουν αλλάξει τα πράγματα. Στην Ρουμανία πέρασα τα καλύτερά μου χρόνια γιατί εκεί γεννήθηκα και πάντα θα μου λείπει. Πάμε πόλλες φορές εκεί και πιο παλιά γιατί έμεναν εκεί οι γονείς μου αλλά και τώρα πάμε γιατί εκεί ήταν ο τόπος μας.



## **10<sup>η</sup> συνέντευξη**

Πολιτική πρόσφυγας, κ. Αντωνία, 81 χρονών, Έδεσσα

### **Πότε και που καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Εμείς σαν σήμερα θυμάμαι εκείνη τη μέρα μόλις τελείωσε ο εμφύλιος τρέξαμε κατευθείαν να φύγουμε γιατί φοβηθήκαμε για αυτό που θα ακολουθούσε. Εγώ ήμουν γύρω στα 10 τότε οπότε έχω ακόμα πολλές αναμνήσεις από τότε. Θυμάμαι να πηγαίνουμε στην Αλβανία. Όλοι ήμασταν φοβισμένοι γιατί δεν ξέραμε τι θα συνέβαινε στην ζωή μας. Ήμασταν ο ένας πάνω στον άλλον, υπήρχε φτώχεια και πολλή βρωμιά. Στην Αλβανία δεν ήταν καλά. Περιμέναμε πως και πως να φύγουμε. Ήταν χειρότερα από ότι ήταν εδώ. Τελικά ήρθε η μέρα για να φύγουμε και μας έστειλαν στην Τσεχία. Εκεί νομίζω πήγαν και οι περισσότεροι Έλληνες. Εκεί ήταν ένα άλλο κράτος.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Με το που φτάσαμε στην Τσεχία είδαμε μεγάλη διαφορά. Μας φέρθηκαν τόσο καλά. Μας έκαναν μπάνιο, μας καθάρισαν και μετά μας άφησαν να φτιάξουμε τη ζωή μας. Μας έδωσαν κατευθείαν σπίτι και όλα όσα χρειαζόμασταν για να ξεκινήσουμε την ζωή μας εκεί. Οι γονείς μου βρήκαν κατευθείαν δουλειά εκεί και εγώ συνέχισα το σχολείο μου σε τσέχικο όμως συνέχισα να μαθαίνω ελληνικά. Οι Τσέχοι ήταν πάρα πολύ οργανωμένοι. Δεν γινόταν να μην έχεις δουλειά γιατί σε θεωρούσαν κλέφτη και σε έβαζαν φυλακή. Τα σχολεία εκεί ήταν πολύ ωραία, καμία σχέση με εδώ όπως και το σύστημα εκπαίδευσης εκεί ήταν πολύ καλύτερο. Τώρα τους βάζουν πολύ δύσκολα πράγματα εδώ. Εγώ έκανα τις παρέες μου εκεί. Είχα και Τσέχους και Έλληνες φίλους. Δεν μας αντιμετώπιζαν υποτιμητικά. Ίσα ίσα μας φερόντουσαν και καλύτερα. Εκτός από το σχολείο κάναμε πάρα πολλές άλλες δραστηριότητες και όλες ήταν δωρεάν. Μπορούσαμε να κάνουμε γυμναστική, χορό, μουσική και όποια άλλη δραστηριότητα θέλαμε και δεν τα πληρώναμε όλα αυτά. Ωραια χρόνια ήταν τότε. Δεν είχες να σκεφτείς τίποτα. Ούτε και οι γονείς μου γιατί όλα σχεδόν τα φρόντιζε το κράτος.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός σας στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή σας εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή σας μετά την επιστροφή σας στην Ελλάδα;**

Εμείς ήρθαμε εδώ το '80. Οι γονείς μου τόσα χρόνια περίμεναν για να ξανάρθουν εδώ. Νοσταλγούσαν την πατρίδα πάρα πολύ. Εγώ επειδή σε μικρή ηλικία έφυγα δεν μου έλειπε και τόσο αλλά ήθελα να ξανάρθω στην Ελλάδα να δω πως είναι. Με το που ήρθαμε καταλάβαμε ότι δεν έχει καμία σχέση η ζωή στην Ελλάδα με αυτήν στην Τσεχία. Μείναμε σε κάτι συγγενείς μέχρι να μπορέσουμε να ορθοποδήσουμε και τελικά πήραμε το δικό μας σπίτι αφού το ΠΑΣΟΚ τότε μας έδωσε δάνεια. Οι γονείς μου κατάφεραν να βρουν μια δουλειά για μενα βέβαια ήταν στην αρχή δύκολο καθώς ήθελα να βρω πάνω σε αυτό που σπούδασα. Βρήκα όμως μια καλή δουλειά μετά από ένα χρόνο όπου πήραμε και την ιθαγένεια.

## 11<sup>η</sup> συνέντευξη

Πολιτική πρόσφυγας, κ. Κατερίνα, 76 χρονών, Ριζάρι

### **Πότε και που καταφύγατε μετά τον εμφύλιο;**

Με το που τελειώνει ο πόλεμος φύγαμε και πήγαμε στην Βουλγαρία. Εγώ ήμουν 5 ετών όταν φύγαμε οπότε δεν έχω πολλές αναμνήσεις από το ταξίδι. Από αυτά που μου είπαν οι γονείς μου ξέρω όλα αυτά. Τα πράγματα εκεί ήταν δύσκολα. Υπήρχε παντού φτώχεια αλλά σε όλες τις χώρες υπήρχε μετά τον Β΄ Π.Π. Το ταξίδι δεν ήταν μακρινό. Μας έστειλαν πρώτα στην Αλβανία και μετά καταλήξαμε εκεί. Όλοι ήταν μες στη βρωμιά και με σκισμένα ρούχα. Ήμασταν πολλά άτομα μαζί και μας έστελναν όλους σε διαφορετικά μέρη. Ευτυχώς εγώ ήμουν με την μάνα μου. Δεν έμεινα μόνη. Αλλά τον πατέρα μου τον στείλαν σε άλλο μέρος στην αρχή. Αργότερα ήρθε και μας βρήκε.

### **Ποια ήταν η συμπεριφορά του κράτους υποδοχής προς τους πρόσφυγες; Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής τους εκεί και με τι ασχολήθηκαν; Εσάς πώς ήταν η ζωή σας εκεί;**

Οι Βούλγαροι παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν εκείνη την περίοδο μας υποδέχτηκαν πολύ ζεστά. Μας φερόντουσαν λες και είμαστε ήρωες. Η επικοινωνία με αυτούς δεν ήταν δύσκολη. Εγώ ήμουν και μικρή τότε οπότε πήγα σχολείο εκεί και έμαθα τη γλώσσα. Οι γονείς μου δεν δυσκολεύτηκαν καθώς έμοιαζε η γλώσσα. Έπρεπε να μπορούν να συνεννοηθούν αναγκαστικά λόγω της δουλειάς. Οι γονείς μου βρήκαν δουλειά κατευθείαν. Τα κανόνιζαν πολύ γρήγορα τότε για να βρίσκουν οι πρόσφυγες κατευθείαν δουλειά. Δεν μείναμε ποτέ στον δρόμο. Μας φρόντισαν και μας βοήθησαν από αυτά που είχαμε περάσει. Όλα ήταν οργανωμένα. Εγώ πήγαινα κανονικά σχολείο. Ήταν αλλιώς εκεί από ότι είναι εδώ. Δεν μου φέρονταν διαφορετικά εκεί, ούτε κατάλαβα κάποιον ρατσισμό. Τον ρατσισμό τον ένιωσα όταν ήρθα στην Ελλάδα. Σε όλα τα σοσιαλιστικά κράτη όλες οι δραστηριότητες που έκανες ήταν δωρεάν. Έτσι και εγώ έκανα πάρα πολλές δραστηριότητες. Έπαιζα πιάνο, πήγαινα για γυμναστική και χορό. Ό,τι θέλαμε κάναμε. Ο μπαμπάς μου πήγε να δουλέψει σε ένα τσαγκαράδικο όταν ήρθε σε μας ενώ η μαμά σε ένα εργοστάσιο. Ήταν καλά από λεφτά. Δεν μας έλειψε τίποτα όπως στην Ελλάδα. Εδώ μετά το σχολείο σε στέλνουν να σπουδάσεις. Διαλέγεις τι σου αρέσει και σε τι είσαι καλός.

Εγώ ήθελα να γίνω λογίστρια και έτσι πήγα και σπούδασα σε αυτό όπου μετά απέκτησα και πολύ καλή δουλειά.

**Πώς και πότε πραγματοποιήθηκε ο επαναπατρισμός σας στην Ελλάδα; Ποια ήταν η υποδοχή σας εδώ; Πώς εξελίχθηκε η ζωή σας μετά την επιστροφή σας στην Ελλάδα;**

Θυμάμαι από όλους τους Έλληνες ότι θέλαν να γυρίσουν πάρα πολύ στην Ελλάδα. Τους έλειπε πολύ παρ' όλα όσα είχαν συμβεί. Εμείς τα παιδιά είχαμε μεγαλώσει σε άλλη χώρα και εκείνη ήταν η πατρίδα μας. Δεν μας έκανε ιδιαίτερη αίσθηση. Εννοείται ότι θέλαμε να την επισκεφτούμε αλλά δεν ήμασταν όπως οι μεγάλοι που σκεφτόντουσαν μόνο πότε θα επιστρέψουν εδώ. Εμείς είχαμε συνηθίσει εκεί. Εκεί ήταν η ζωή μας και μας άρεσε η ζωή που καναμε. Μετά κάποιος έπρεπε να έρθει εδώ για να φέρει και τους υπόλοιπους και έτσι ήρθα στην Ελλάδα. Το 1982 ήρθα στην Ελλάδα και μετά από ένα χρόνο κατάφερα να έρθουν και οι γονείς μου. Στην αρχή ήμουν μόνη μου. Με φιλοξένησαν κάτι συγγενείς του πατέρα μου βέβαια και είχα αυτούς. Με το που ήρθα το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να ψάξω δουλειά. Εδώ ήταν διαφορετικά τα πράγματα. Ήταν δύσκολες εποχές και ακόμα πιο δύσκολο να βρεις δουλειά ειδικά για μένα. Τα κατάφερα όμως και βρήκα μια δουλίτσα στην αρχή για να μπορέσω να ζήσω και μετά από κάποιους μήνες βρήκα μια καλή δουλειά σε ένα γραφείο. Μετά ήρθαν και οι γονείς μου εδώ και με τα λεφτά που έπαιρνα είχα καταφέρει να νοικιάσω ένα διαμερισμάκι για να μείνουμε όλοι μαζί. Δεν με εμπιστευόντουσαν στην αρχή. Ξέρεις πάντα υπάρχει η καχυποψία και ο ρατσισμός. Με κοιτούσαν με μισό μάτι. Μετά με δέχτηκαν όπως και όλους τους πρόσφυγες με το πέρασμα του χρόνου που πλέον δεν υπάρχουν αυτές οι διακρίσεις. Την γλώσσα ευτυχώς την ήξερα καθώς άκουγα από τους γονείς και μαθαίναμε και στο σχολείο και ήξερα να την μιλάω γιατί όταν φύγαμε για τη Βουλγαρία ήμουν μεγάλη.

## Βιβλιογραφία

1. Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε., *Φωτιά και τσεκούρι*, Εκδόσεις Εστία, 1996.
2. Αιγυπιάδης Β., *Οι Πολιτικοί πρόσφυγες*, <http://www.hri.org/forum/diaspora/diaspora/kommoun.html>
3. Αλιβιζάτος Νίκος, Βούλγαρης Γιάννης, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Χωμενίδης Χρήστος, Μαραντζίδης Νίκος, Παπαδόπουλος Παύλος, (2016). *Ο Εμφύλιος και η κληρονομιά του*, <https://www.blod.gr/lectures/o-emfylios-kai-i-klironomia-tou/>
4. Ανδρεάδου Χ., Βερβενιώτη Τ., Μπούσχοτεν Ρ., Ρεπούση Μ., Τσιώλης Γ., *Προφορικές Ιστορίες*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων- Διεύθυνση Πολιτισμού και Παιδείας Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κρήτη 2010, [https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY\\_GR.pdf](https://www.ahdr.info/images/pdf/oral-history/ORAL-HISTORY_GR.pdf)
5. Ανδρέου Α., Ηλιάδου-Τάχου Σ., *Η πολιτική του ΚΚΕ και η στάση των σλαβόφωνων χωρικών*, Αλεξανδρούπολη 2008. [https://www.researchgate.net/publication/280319419\\_2008\\_A\\_Andreou\\_S\\_Iliadou-Tachou\\_The\\_policy\\_of\\_the\\_Greek\\_government\\_and\\_the\\_Communist\\_Party\\_against\\_the\\_slav-speaking\\_population\\_and\\_the\\_consequences\\_of\\_the\\_slav-speaking%27s\\_exclusion\\_of\\_the\\_Greek\\_histo](https://www.researchgate.net/publication/280319419_2008_A_Andreou_S_Iliadou-Tachou_The_policy_of_the_Greek_government_and_the_Communist_Party_against_the_slav-speaking_population_and_the_consequences_of_the_slav-speaking%27s_exclusion_of_the_Greek_histo)
6. Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: ΠΑΜΑΚ 2015. [http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432\\_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf](http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11240/3432_1.5.2-3.5.2%20%5B%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%5D.pdf)
7. Αρβανιτάκης Π., *Η ένσταση πλαστότητας στην κατ' έφεση δίκη*, Εκδόσεις Αρμενόπουλος, Θεσσαλονίκη 2006.
8. Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία της Μακεδονίας*, Εκδόσεις: Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992.
9. Βερβενιώτη Τ., *Προφορική Ιστορία και Έρευνα για τον εμφύλιο Πόλεμο: η πολιτική συγκυρία , ο Ερευνητής και ο Αφηγητής*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 107(107), 157-181, 2002. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/9186>, <https://doi.org/10.12681/grsr.9186>

10. Βέττας Γ., *Η Μάχη της Έδεσσας: Πικρές μνήμες του Εμφυλίου*, Εκδόσεις Ερώδιός, Θεσσαλονίκη 2002.
11. Βουτυρά, Ε., «Refugees: Whose Term is it Anyway? *Emic* and *Etic* Constructions of ‘Refugees’ in Modern Greek», στο Joanne van Selm, Khoti Kamanga et alia (επιμ.) *The Refugee Convention at Fifty: A View From Forced Migration studies*, ΗΠΑ : Lexington Books, 2003.
12. Βουτυρά Ε., *Το Όπλο Παρά Πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας 2005.
13. Βλαντάς Δ., *Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949*, Τρίτος τόμος- Δεύτερος ημίτομος, Εκδότης Γραμμή, 1981.
14. Γκαγκούλιας Γ., «*Παιδομάζωμα*»: *Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου Πολέμου και μετά*, Εκδόσεις Ιωλκός, 2004.
15. Γούναρης, Β., (1994). *Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940*, <https://doi.org/10.12681/makedonika.195>
16. Γρηγοριάδης Σ., *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Μετά τον εμφύλιο: Η άνοδος του Παπάγου στην εξουσία*, εκδόσεις Φυτράκης, Αθήνα 1979.
17. Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968, Β΄ τόμος, Εκδόσεις: Σύγχρονη εποχή, 2012. Πρόλογος της ΚΕ του ΚΚΕ στο «Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ β΄ τόμος, 1949-1968»<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=6586570>, [https://kupdf.net/download/delta-omicron-kappa-943-mu-iota-omicron-iota-sigma-tau-omicron-rho-943-alpha-sigmaf-tau-omicron-upsilon-kappa-kappa-epsilon-1949-1968\\_58fbc1a1dc0d602a38959e98\\_pdf](https://kupdf.net/download/delta-omicron-kappa-943-mu-iota-omicron-iota-sigma-tau-omicron-rho-943-alpha-sigmaf-tau-omicron-upsilon-kappa-kappa-epsilon-1949-1968_58fbc1a1dc0d602a38959e98_pdf)
18. Δορδανάς Σ., & Καλογρηάς Β., *Οι Έλληνες της Στάζι. Το Υπουργείο κρατικής ασφάλειας και οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία*, Πρόγραμμα Θαλής Θεσσαλονίκη 2014. [https://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/3433/2/3433\\_1.5.3.pdf](https://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/3433/2/3433_1.5.3.pdf)
19. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Οι όμοροι των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 2008.
20. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Αθήνα 25/1/19, <https://www.newseae.gr/nomothesia/genikh-nomothesia/nomoi/2360-fek-a-9-2019-25-01-2019-i-symfonia-ton-prespon-newseae-gr>

21. Ζαφειρόπουλος Δ., *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-49*, Εκδότης: ιδιώτικη, 1956.
22. Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια : μνήμη και ενσωμάτωση*, επιμέλεια Βασίλης Κ. Γούναρης - Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης ; εισαγωγή Βασίλης Κ. Γούναρης ; κείμενα Vemund Aarbakke ...[κ.α.], εκδόσεις: Πατάκης, Αθήνα 2004.
23. Ιωαννίδου Α., «*Questions on the Slavic Dialects of Greek Macedonia*», επιμ: Karsten Grünberg-Wilfried Potthoff, Φρανκφούρτη 1999, σσ.55-68 [\*Ars Philologica: Festschrift für Baldur Panzer zum 65. Geburtstag.\*](#)
24. Καινούργιος Δ. Χ., *Στα άδύτα του εμφυλίου: Στρατόπεδα Ρουμπίκ και Μπούλκες*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2003.
25. Καλοστύπης Ι., *Μακεδονία: μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Εκδόσεις: Κάτροπρο-Ιστορήτης, Αθήνα 1993.
26. Καλύβας Σ., & Μαραντζίδης, Ν., *Εμφύλια πάθη*, Εκδόσεις: Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.
27. Κατσάνος Κ., *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967*, Εκδόσεις:Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.
28. Κολιού Ε., *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία 1950-1967*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018.
29. Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Εκδόσεις: Πεδίο, Αθήνα 2011.
30. Καρποζήλος Κ.,“The Defeated of the Greek Civil War. From Fighters to Political Refugees in the Cold War”, *Journal of Cold War Studies* 16/3 (2014).
31. Κασάπης Β.(Κρίτωνας), *Ο Εμφύλιος στον Έβρο (1946-1949)*, Εκδόσεις: Ιδιωτική, Αλεξανδρούπολη 1999.
32. Κασιμάτη Κ., *Πολιτικοί πρόσφυγες από τις ανατολικές χώρες*, Εκδόσεις: Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
33. Κλογκ Ρ., (μτφ) Φράγκου Μ., *Η ελληνική διασπορά στον 20<sup>ο</sup> αιώνα*, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, 2010.
34. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, *III Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14/10/1950) : εισηγήσεις, λόγοι, αποφάσεις*, Εκδότης: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ). Κεντρική Επιτροπή, 1951.
35. Κωστόπουλος Τ., *Αφαιρέσεις Ιθαγένειας: Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)*, Σύγχρονα θέματα, Τεύχος 83, 2003.



[https://www.academia.edu/8156367/%CE%91%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82\\_%CE%B9%CE%B8%CE%B1%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82\\_%CE%97\\_%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BD%CE%AE\\_%CF%80%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC\\_%CF%84%CE%B7%CF%82\\_%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82\\_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82\\_1926\\_2003](https://www.academia.edu/8156367/%CE%91%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%B9%CE%B8%CE%B1%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82_%CE%97_%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BD%CE%AE_%CF%80%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82_1926_2003)

36. Λαγάνη Ε., Μποντίλα Μ., *«Παιδομάζωμα» ή «Παιδοζώσιμο»; Παιδιά του Εμφυλίου στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012.
37. Λαμπάτος Γ., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη 1949-1957*, Εκδόσεις: Κούριερ, Αθήνα, 2001.
38. Λασκαρίδης Β., *Από τον Δεκέμβρη στον Εμφύλιο και 134 μήνες εξορία*, Εκδόσεις: Βήμα, 2010.
39. Λιάκος Α., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007.
40. Μαραντζίδης Ν., Τσίβος Κ., *Ο ελληνικός εμφύλιος και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα – Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία, 1946 – 1968*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.
41. Μαραντζίδης Ν., *Η μελέτη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου υπό το πρίσμα του ψυχρού πολέμου*, Έκδοση: ΠΑΜΑΚ, 2015. <https://www.openbook.gr/i-meleti-tou-ellinikou-emfyliou-polemou-ypo-to-prisma-tou-psychrou-polemou/>
42. Μαραντζίδης Ν., *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-49*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
43. Μαραντζίδης Ν., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, Αντωνίου Γ.- Καλύβας Σ. (επιμ.), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015.
44. Μαραντζίδης Ν., *Η μελέτη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου υπό το πρίσμα του Ψυχρού πολέμου*, ΠΑΜΑΚ, Θεσσαλονίκη 2015.
45. Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-49*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000-2001.
46. Μητσόπουλος, Θ., *Μείναμε Έλληνες, Τα σχολεία των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*, Εκδόσεις: Οδυσσέας, Αθήνα 1979.

47. Μιχαηλίδης Ι., *Ανθρωπισμός και Πολιτική: Τα παιδιά του «παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία 1948-1954*, άρθρο στο Βαλκανικά Σύμμεκτα, Περιοδική έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2001-2002
48. Μποντίλα Μ., *Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν*, Εκδόσεις: Μεταίχμιο, 2004.
49. Μπουσχότεν Ρ., Ντάνφορθ Λ., μετφρ: Λαλιώτης Μ., *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015.
50. Μπρεδήμας Α., *Διεθνείς Οργανισμοί. Νομικό πλαίσιο, Δομή, Λειτουργία*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1990.
51. Νάσκου-Περράκη Π., *«Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στην Ελληνική και διεθνή έννομη τάξη»*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1991.
52. Νάσκου-Περράκη Π., *Πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο*, Εκδόσεις: Σακκουλάς, 2017.
53. Παλάντα Ρ., *Εδεσσα: η πόλη των νερών*, Εκδόσεις:Καστανιώτη, Αθήνα 1993.
54. Παπαδόπουλος Λ., *Παιδιά της Θύελλας. Μνήμες και μαρτυρία για τα προσφυγόπουλα του 1948 ύστερα από 50 χρόνια*, Πράγα 1999.
55. Παπασιάπη-Πασιά Ζ., *Δίκαιο Ιθαγένειας*, Εκδόσεις: Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2011.
56. Παρασκευοπούλου Κ., Άλκηστη Ε., *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικέςεπιστήμες και συνεντεύξεις*, Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, 2008, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9726>, <https://doi.org/10.12681/jode.9726>
57. Πατελάκης Α., *Ο εμφύλιος πόλεμος και οι πολιτικοί πρόσφυγες στη Ρουμανία*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2019.
58. Πελαγίδης Σ., *Η Ελλάδα των πολιτισμών: Ομογενείς Παλιννοστούντες και αλλογενείς πρόσφυγες (τέλη 20<sup>ου</sup> και αρχές 21<sup>ου</sup> αιώνα)*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Αθήνα 2003.
59. Ραβάνης-Ρεντής Δ., *Το ημερολόγιο της προσφυγιάς ενός αντάρτη*, Εκδόσεις: Ηριδανός, Αθήνα 1981.
60. Ρίστοβιτς Μ., *Το πείραμα Μπούλκες. «Η Ελληνική Δημοκρατία στη Γιουγκοσλαβία 1945-59*, Εκδόσεις: Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.
61. Ρούκουνας Ε., *Διεθνές Δίκαιο. Τόμος II*, 1985.

62. Σιαπέρας, Κ., *Μυστικοί Δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Εκδόσεις: Γλάρος, Αθήνα 1990.
63. Σουλτανιά, Κατερίνα, 2001, *Η Ελληνική Πολιτική Προσφυγιά*, Εκδόσεις: ΕΛΛΑ, Λάρισα 2002.
64. Σουλτανιά Κ., *Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων*, Εκδόσεις: ΕΛΛΑ, Λάρισα 2002.
65. Σταλίδης Γιώργος, «Δρόμοι στην Έδεσσα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: σύμφωνα με μαρτυρίες περιηγητών», ΙΗ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο (31 Μαΐου- 1 Ιουνίου 1997) Πρακτικά, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1998.
66. Σταλίδης Κων/νος, *Η Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας 14ος αι.- 1912*, Εκδόσεις: Τ. Σαμαρτζή- Κ. Ντάλλη, Έδεσσα 1988.
67. Σταματόπουλος Δ., *Πολιτικοί Πρόσφυγες στην Τρανσυλβανία: η εξορία μέσα στην εξορία και κάποιες σκοτεινές πλευρές της της ολομέλειας*, στο Ε. Βουτυρά κ.α. (επιμ.), *Το Όπλο παρά πόδα: οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 2005, 205-217.  
[https://www.academia.edu/32036555/Πολιτικοί\\_Πρόσφυγες\\_στην\\_Τρανσυλβανία\\_η\\_εξορία\\_μέσα\\_στην\\_εξορία\\_και\\_κάποιες\\_σκοτεινές\\_πλευρές\\_της\\_της\\_ολομέλειας\\_στο\\_Ε.\\_Βουτυρά\\_κ.α.\\_επιμ.\\_Το\\_Όπλο\\_παρά\\_πόδα\\_οι\\_πολιτικοί\\_πρόσφυγες\\_του\\_ελληνικού\\_εμφυλίου\\_πολέμου\\_στην\\_Ανατολική\\_Ευρώπη\\_Θεσσαλονίκη\\_2005\\_205-21](https://www.academia.edu/32036555/Πολιτικοί_Πρόσφυγες_στην_Τρανσυλβανία_η_εξορία_μέσα_στην_εξορία_και_κάποιες_σκοτεινές_πλευρές_της_της_ολομέλειας_στο_Ε._Βουτυρά_κ.α._επιμ._Το_Όπλο_παρά_πόδα_οι_πολιτικοί_πρόσφυγες_του_ελληνικού_εμφυλίου_πολέμου_στην_Ανατολική_Ευρώπη_Θεσσαλονίκη_2005_205-21)
68. Συλλογικό, Επιμέλεια: Γούναρης Β.- Μιχαηλίδης Ι., *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια. Μνήμη και Ενσωμάτωση*, Εκδόσεις Πατάκης, Θεσσαλονίκη 2004.
69. Τερζάκης Φ., *Το πνεύμα στην εξορία*, Εκδόσεις: Έρασμος, 2003.
70. Τόμσον Π., μτφ. Μπουσχότεν Β., *Φωνές από το παρελθόν*, Εκδόσεις: Πλέθρον, Αθήνα 2002.
71. Τοντόροφ Τ., (μτφ) Βαρόν-Βασάρ Ο., *Ο Εκπατρισμένος*, Εκδόσεις: Πόλις, 1999.
72. Τσακαλώτος Θ., *40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος: πώς εκερδίσαμε τους αγώνες μας 1940-1949*, τυπ. Ακροπόλεως, Αθήνα 1960.
73. Τσέκου Α., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας, 1948-1982: πολιτικές ένταξης και στρατηγικές επιβίωσης μιας προσωρινής διαμονής*, διδακτορική εργασία, τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο

<http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/18782>

74. Τσέκου Α., *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.
75. Τσέκου Α., *Προσωρινώς διαμένοντες... Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948 – 1982)*, Εκδόσεις: Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.
76. Τσίβος Κ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία: εκπατρισμός - εγκατάσταση - επαναπατρισμός* / In: Πρακτικά ημερίδας Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2017, σελ. 111-126, [https://www.eens.org/EENS\\_congresses/2014/tsivos\\_kostas.pdf](https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/tsivos_kostas.pdf)
77. Τσίβος Κ., *Οι πολιτικοί πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία: από τη μία ρήξη στην άλλη*, <https://docplayer.gr/3568150-Oi-politikoi-prosfyges-stin-tsechoslovakia-apo-ti-ua-rixi-stin-alli-konstantinos-tsivos.html>
78. Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Εκδόσεις: Βάνιας, 1993.
79. Χράντετσνι, Πάβελ, 2007, *Η Ελληνική Διασπορά στην Τσεχοσλοβακία. Ίδρυση και αρχικά στάδια ανάπτυξης (1948-1954)*, μτφρ. Κώστας Τσίβος, Θεσσαλονίκη : Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
80. Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1940-1974*, Εκδόσεις: Κουκκίδα, 2010.

## Ξένη Βιβλιογραφία

81. Paczkowski A., *Jak Bierut udawał Greka, czyli udział Polski Ludowej w wojnie domowej w Grecji*, μτφρ (*Πως ο Μπιέρουτ προσποιήθηκε ότι ήταν Έλληνας και η συμμετοχή της Λαϊκής Πολωνίας στον εμφύλιο πόλεμο της Ελλάδας*), Newsweek Historia, 13 Απριλίου 2014, <http://historia.newsweek.pl/boleslaw-bierut-prl-dostawy-broni-do-grecji-pzpr-polska-ludowa-newsweek-pl,artykuly,284009>

82. Barentzen, Lars, 1992, «*Το 'παιδομάζωμα' και οι παιδονόμοι της βασίλισσας*», επιμέλεια: Γιάννης Ιατρίδης, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945- 1949*, μτφρ. Αριστέα Παρίση, Ολκός, Αθήνα 2002.
83. Botu – Milan Konečný: *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948- 1989* (*Ελληνες φυγάδες, Το χρονικό του ελληνικού λαού στην Τσεχία, τη Μοραβία και τη Σιλεσία, 1948-1989*), Πράγα 2005.
84. Cohen L., Manion L., Morrison K., μετφρ Κυρανάκης Σ., *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδόσεις: Μεταίχμιο, 2008.
85. FO 371/95163: «Protests by the Association of Refugees from Aegean Macedonia about Greek treatment of the refugees and attempts to expel them to overseas countries», Εμπιστευτική αναφορά του Denis Cros προς τη βρετανική πρεσβεία στο Βελιγράδι, συνημμένη σε εμπιστευτική αναφορά της τελευταίας προς το Southern Department του Foreign Office, Βελιγράδι, 16 Αυγούστου 1951, αρ.εμπ.πρωτ.1031/32/51
86. Harrell- Bond B., *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*, Published by Oxford University Press, United States 1986, [https://www.researchgate.net-publication-273239305](https://www.researchgate.net/publication-273239305) *Imposing* Aid Emergency Assistance to Refugees.
87. Drzemczewski J., Statki PMH w tajnej akcji wywiadu PRL - Intryga bez mydła, *Nasze Morze*, nr 8 /2009, *Na Śródziemnomorskim Szlaku: 1924-2008*, Gdynia 2009, <http://www.powr.pl/index.php?p=6,6,38>
88. Thede K., «*"Singing without words". Language and Identity Shift among Slav Macedonian Musicians in Greece*». *Die Welt der Slaven: Internationale Halbjahresschrift für Slavistik* **LV** (2), 2010.
89. Marian Klasik, *Tajna operacja wywiadu PRL: szpital polowy nr 250 w Dziwnowie*, Εκδότης: Jorgos Apostolu, 2003
90. Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), «*Έκθεση για την Ελληνική Προσφυγιά στην Τσεχοσλοβάκικη Σοσιαλιστική Δημοκρατία – ΤΣΣΔ*», Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.
91. Rempelakos L., Poulakou-Rebelakou E., Ploumpidis D., *HEALTH CARE FOR REFUGEE CHILDREN DURING THE GREEK CIVIL WAR (1946-1949)*, Article text, 2014. <http://amha-journal.com/index.php/AMHA/article/view/452>
92. SMIP (Savezno Ministarstvo za Inostrane Poslove), PA, Grčka, 1951, f-30, d-2.





# ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Ἡ Ἑλλάς είναι δημοκρατική

Ἡμερολόγιον 1942

Ἡμερολόγιον 1942

## ΒΟΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΘΥΣΙΑΙ

### Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ

ἀπελευθερῶν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ φασισμού καὶ ἀποκαθιστῶν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐν τῇ πατρίδι.

### Ἡ ἔφημερς «Ἐλευθερία»

ἀπελευθερῶν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ φασισμού καὶ ἀποκαθιστῶν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐν τῇ πατρίδι.

<b>ΚΑΤΑΤΡΟΦΑΙ</b>	<b>ΚΑΤΑΤΡΟΦΑΙ</b>
<b>1. Βαλκανικὴ Κατατροφή</b>	<b>1. Βαλκανικὴ Κατατροφή</b>
Σύνολον 500.000	Σύνολον 500.000
Ἑλλάς 100.000	Ἑλλάς 100.000
Ἄλωση 150.000	Ἄλωση 150.000
Ἄλβανία 100.000	Ἄλβανία 100.000
Ἄλβανικὴ Ἰσθμὸς 50.000	Ἄλβανικὴ Ἰσθμὸς 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000
Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000	Ἄλβανικὸν Ἰσθμὸν 50.000

## Ο Κ. ΠΑΠΑΓΟΣ ΕΠΙΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Καταγγέλλουν οί κ. κ. Βενιζέλος καὶ Σακελλαρίου

Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΥ ΗΓΩΝΙΣΘΗ ΧΩΣ ΑΠΗΝΘΙΜΕΝΣΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ ΔΙΑ ΝΑ ΣΥΓΚΑΛΥΦΗ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΝ ΣΥΝΔΕΣΜΟΝ «Δ.Ε.Α.»

Εἶπεν ὅτι δὴ συνεχῶς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐκτός τῆς Βουλῆς



## Η ΚΟΡΕΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΠΛΩΥ

Ο ΜΕΙΖΟΝ ΚΙΝΗΜΑ

## 85 ΠΟΥΚΟΛΑΒΙΑ ΑΠΕΛΘΕΣ ΧΩΣ 85 ΑΚΟΜΗ ΕΚ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΩΝ

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΤΗΡΗΣΑΝ ΣΥΜΦΩΝΗΣΑΝ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΩΝ

## ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΧΩΣ ΤΡΑΒΑ ΚΟΡΔΕΛΛΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΙΟΥ ΠΟΝΟΥ

Ἡμερολόγιον 1942

## ΒΟΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΘΥΣΙΑΙ

### Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ

ἀπελευθερῶν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ φασισμού καὶ ἀποκαθιστῶν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐν τῇ πατρίδι.

### Ἡ ἔφημερς «Ἐλευθερία»

ἀπελευθερῶν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ φασισμού καὶ ἀποκαθιστῶν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐν τῇ πατρίδι.

### I. ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΜΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΒΟΗΘΙΑ

<b>1. Βαθμικὰ καὶ Σχεδίων Μέρη</b>	
Ἄρματα 424,4	
Ἐπιπλοὶ 371,7	
Πρόγραμμα Διοικητῶν 25,0	
Πρόγραμμα Τεχνικῆς Βοήθειας 5,8	
<b>Σύνολον 826,7</b>	
<b>2. Ἄλλη Ἀμερικανικὴ ἢ ἐπιπλοὶ καὶ Σχεδίων</b>	
Μετὰ τὴν Ἑλλάδα πρὸς Ὀνῆρα 312,0	
Μετὰ τὴν Ἑλλάδα πρὸς Ὀνῆρα 37,6	
Ἄλωση (Πλοῦτον Ὑψῆς καὶ Τρόφιμα Εἰσαγωγῶν) 54,4	
Ἰατρικὰ Κινητὰ Ὀργανιστῆ Ἄλωση (Ἄλωση Τροφῶν) 119,5	
<b>Σύνολον Ἀμερικανικῆς ἢ Στρατ. Βοήθειας 1.363,3</b>	

### I. ΝΕΚΡΟΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗΣ

<b>I. Νεκροί :</b>		
Στρατῶν 15.370		
Ναυτικῶν 583		
Ποικίλων 914		
Ἀεροπορικῶν 157		
<b>Ἄρματα :</b>		
Ἐπιτελεστικὰ ὑπὸ Βουλγάρων 40.000		
Ἐπιτελεστικὰ ὑπὸ Γερμανῶν 21.000		
Ἐπιτελεστικὰ ὑπὸ Ἰταλῶν 9.000		
Ὀπλοὶ ἀποκλ. εἰς Γερμ. 45.000		
Ὀπλοὶ εἰς Γερμ. 8.000		
Ὀπλοὶ εἰς Ἰταλίαν 261.000		
<b>Σύνολον 408.024</b>		
<b>2. Ὑλικὴ καταστροφά :</b>		
Ὀικόσιν 193.000	ἢτοι τὸ 23 %	
Ἐπιπλοὶ καὶ Σχεδίων 1.386.000 τόν. »	77 %	
Ἰατρικὰ 67 %		
Ἀμυντικὰ ἔργα 70 %		
Γέφυραι καὶ πλοῖα > 100 %		
Τροφικὰ ἕλαια > 85 %		
Ὀπλοὶ ἀποκλ. εἰς Γερμ. > 50 %		
Καταστροφικὰ κτίρια > 58 %		
Ἄρματα κτίρια > 25 %		
Ἄρματα καὶ ἰατρικὰ > 35 %		

### II. ΒΟΗΘΕΙΑ ΑΠΟ ΜΗ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑ ΠΡΟΣ

<b>1. Μὴ στρατιωτικὴ αἰκονικὴ βοήθεια</b>	
Πολιτικὴ βοήθεια ἢ ἐπιπλοὶ καὶ Σχεδίων 28,0	
Μὴ στρατιωτικὴ βοήθεια πρὸς Ὀνῆρα 104,0	
Ἰατρικὰ Κινητὰ Ὀργανιστῆ 76,0	
Κατοικητικὴ βοήθεια 4,5	
<b>Σύνολον 212,5</b>	
<b>2. Στρατιωτικὴ βοήθεια</b>	
Βραβωνικὴ Στρατιωτικὴ βοήθεια 152,0	
Ἰσταντικὴ ἢ Ἀμερικανικῆς βοήθειας 354,5	
<b>Σύνολον 566,5</b>	

### II. ΝΕΚΡΟΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΑΡΤΙΑΣ

<b>I. Νεκροί :</b>		
Στρατῶν 15.145		
Χωροφυλακῶν 3.159		
Στρατιωτικῶν 12.000		
Ἄρματα ἐκτὸς ὑπὸ κατὰ 34.257		
<b>(*) 154.561</b>		
<b>2. Ἄρματα :</b>		
Ἐπιτελεστικὰ 28.000		
Πολιτικὰ ἐπιτελεστικὰ 14.856		
Γυναικῶν 6.000		
<b>3. Στρατιωτικὴ βοήθεια</b>		
800.000		
<b>4. Ὑλικὴ καταστροφά :</b>		
Ὀικόσιν 24.626		
» μισθικὰ 22.000		
Ἄγροντικὸν ἔργον 15.136		
Ἐπιπλοὶ 305		
Σχεδία 1.600		
Ἀμυντικὰ ἔργα 1.480.049		
Ὀπλοὶ ἕλαια 476		
Στρατιωτικὰ ἔργα 439		
Ναυτικὰ, ἔργα κτλ. 241		

Ἡ Ἑλλάς ἐν 7.500.000 ἀγῶν, ἀπέβη 141.471 περισσότεροι νεκροὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων τῆς Βραβωνικῆς Ἀποστολῆς (ἔν 500.000.000), 260.437 περισσότεροι ἀπὸ τῆς Ἰταλικῆς (ἔν 150.000.000) καὶ 315.331 περισσότεροι ἀπὸ τὴν μετροπολιτικὴν Ἀγγλίαν (ἔν 49.000.000).





*Σλαβομακεδόνησση Μίρκα Γκίνοβα από τα Ξανθογένεια [Ρουσίλοβο] της Έδεσσας. Η Μ. Γκίνοβα ή Ειρήνη Γκίνη ήταν η πρώτη γυναίκα που εκτελέστηκε το 1946. (ΑΣΚΙ).*



Πολιτικοί πρόσφυγες στις σοσιαλιστικές χώρες, WordPress.com



Με τη σκέψη στην πατρίδα, <http://www.mplokia.gr/?p=4988>



Προσωπικά αντικείμενα Σλαβομακεδόνων,  
<https://popaganda.gr/stories/slavomakedones-prosfiges-ellada/>



Παιδουπόλεις στην Ρουμανία, <http://www.mplokia.gr/?p=4988>





WordPress.com



Πολιτικοί πρόσφυγες της Έδεσσας σε βιοτεχνία της Ρουμανίας rizospastis.gr